KULT

Smail Čekić

&

INSTITUT ZA ISTRAŽIVANJE ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI I MEĐUNARODNOG PRAVA

ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Dr. SMAIL ČEKIĆ, redovni profesor

ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

- Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi -

Sarajevo, decembra 2007.

IZDAVAČI: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
KULT B, Sarajevo

ZA IZDAVAČE: Prof. dr. Ismet Dizdarević
Mustafa Kapidžić

UREDNIK: Mustafa Kapidžić

RECENZENTI: Mr. Muhamed Mešić
Prof. dr. Dževad Termiz

LEKTOR: Sadžida Čelebić

DTP: Meldijana Arnaut

ŠTAMPARIJA:

TIRAŽ: 500

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

341.485
341.485(497.6)

ČEKIĆ, Smail
Istraživanje žrtava genocida, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu : naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi / Smail Čekić. - Sarajevo : Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta : KULT B, 2007 - 207 str. ; 26 cm

Bibliografija: str. 189-207 i uz tekst

ISBN 978-9958-740-43-5

COBISS.BH-ID 16252166

ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA, SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

- Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi -

S A D R Ž A J

U v o d n e n a p o m e n e ***9***

I
NAUČNO-TEORIJSKI POSTULATI I METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU ŽRTAVA GENOCIDA

1. Naučno-teorijski postulati i polazišta u naučnom istraživanju žrtava genocida 15

2. Kategorije žrtava 23

3. Status žrtava 41

4. Prisilni nestanci lica 55

5. Oblici zločina i način izvršenja zločina 65

6. Osnovna svojstva naučnoistraživačkog projekta i bitne odredbe naučnog istraživanja 73

II
TEORIJSKO-METODOLOŠKA KRITIKA DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA ŽRTAVA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. Pregled dosadašnjih rezultata istraživanja žrtava u Republici Bosni i Hercegovini 81

2. Analitički osvrt na dio dosadašnjih rezultata istraživanja žrtava u Republici Bosni i Hercegovini 93

a) Kritički osvrt na procjene ICTY-a 93

b) Kritički osvrt na procjene Udruženja Istraživačko dokumentacioni centar 117

c) *Kritički osvrt na ocjenu Baze podataka IDC-a 161*

III
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključna razmatranja 179

IV
IZVORI I LITERATURA

A) I Z V O R I 191

B) L I T E R A T U R A 200

U v o d n e n a p o m e n e

Svaka država na čijoj se teritoriji vodi rat, a posebno ona na koju je izvršena agresija, kao što je to slučaj sa Republikom Bosnom i Hercegovinom, ima prvorazredni državni interes i obavezu da istraži i utvrdi korijene, uzroke, ciljeve, rasprostranjenost, trajanje, obim i intenzitet svih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, tj. sveukupne ljudske žrtve i materijalna razaranja. Polazeći od toga, a imajući u vidu *raison d'être* Ujedinjenih nacija i višestruko, nakon Holokausta i genocida u Drugom svjetskom ratu, ponavljani duh "*nikad više*", ta obaveza je tim veća, posebno za zemlju u kojoj je izvršen genocid.

U toku i poslije genocidâ i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, počinjenih poslije Holokausta, a čije su žrtve ogromnom većinom civili, vrše se najrazličitije manipulacije u vezi sa karakterom sukoba i karakterom zločina, što, pored ostalog, implicira problem statusa i ukupnog broja žrtava, pri čemu je prisutno i poricanje genocida, a što je, po većini istraživača, završna faza genocida. Stoga nas i ne čudi licemjernost određenih političkih subjekata koji poriču, ublažavaju, relativiziraju i minimiziraju genocid, nastojeći da, pored ostalog, onemoguće naučno zasnovan pristup istraživanju i stjecanju naučno-istinitog saznanja o kvalitativno-kvantitativnim odredbama genocida.

Istražiti ljudske i materijalne žrtve, prije svega zločine nad licima i objektima zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom, sa stanovišta nauke, teorije i metodološke paradigme i u skladu sa osnovnim zahtjevima principa i pravila logičkog i naučnog mišljenja i naučnog istraživanja je izuzetno složen, težak i dugotrajan posao. Ta složenost posebno je izražena u slučaju Bosne i Hercegovine na kraju XX stoljeća, gdje su agresori i njihovi kolaboracionisti i u toku agresije i poslije Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini (Dejtonski mirovni

sporazum, 1-21. novembra 1995) poricali genocid i preduzimali raznovrsne aktivnosti da se istina o njihovim zločinima potpuno prikrije, relativizira, minimizira i falsifikuje. Dosadašnja istraživanja su se, pored značajnih naučno utemeljenih radova o agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu, uglavnom, svodila na otkrivanje, identifikovanje i evidentiranje žrtava sa smrtnim ishodom. Nažalost, neka istraživanja i njihovi rezultati doprinijeli su marginalizaciji žrtava genocida i neprimjerenom trgovanju njihovim brojem i statusom, čime su otvorene razne spekulacije. Iz tih razloga proistječe i akademska i ljudska potreba otkrivanja, identifikovanja, konstatovanja i definisanja objektivnih kriterija sticanja naučnog saznanja, odnosno naučne istine o žrtvama, kao dijela ukupnog ljudskog i društvenog saznanja i ljudskog i društvenog iskustva.

Ovaj se rad zasniva na dva postulata:

- prvo, istraživanje žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je složen, osjetljiv i odgovoran istraživački poduhvat, koji determinira i zahtijeva poznavanje suštine problema i predmeta istraživanja, prirodu naučno-istraživačkog rada i savjesnost i odgovornost svih učesnika u procesu istraživanja;
- drugo, do objektivnih i istinitih rezultata o ovim zločinima može se doći jedino na validnom, pouzdanom i primjenjivom naučno-istraživačkom projektu, kao teorijsko-metodološkoj osnovi empirijskog naučnog istraživanja.

Smisao i značaj navedenih postulata ilustrovan je kroz naučno-teorijska, teorijsko-metodološka i metodološko-metodička bitna pitanja pristupa empirijskom istraživanju, kao i kritičkoj naučnoj analizi nenaučnih evidentiranih saznanja o žrtvama genocida u Bosni i Hercegovini.

Ovom prilikom izražavam posebnu zahvalnost mr. Yehonatanu Alshehu (sa Univerziteta u Tel Avivu), te dr. Paulini Krüger-Berger i mr. Muhamedu Mešiću (sa Univerziteta u Beču i Univerziteta u Sarajevu), u pružanju podrške na prikupljanju najznačajnijih naučnoteorijskih djela iz

oblasti istraživanja Holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, kao i pomoći u prevođenju relevantnih izvora i referentne literature, u cjelini ili (i) njihovim pojedinim dijelovima, na bosanski jezik.

Istovremeno, najiskrenije se zahvaljujem recenzentima na konstruktivnim prijedlozima i značajnim sugestijama.

I

NAUČNO – TEORIJSKI POSTULATI I METODOLOŠKI PRISTUP ISTRAŽIVANJU ŽRTAVA GENOCIDA

1. Naučno-teorijski postulati i polazišta u naučnom istraživanju žrtava genocida

Istraživanje ukupnih i integralno cjelovitih teških povreda međunarodnog humanitarnog prava zahtijeva utvrđivanje svih žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i njihovo imenovanje, označavanje i precizno definisanje kako bi se otkrila i identifikovala historijska istina u ovoj oblasti, a koja je bitna osnova sudske i društvene pravde. Radi se, uglavnom, o teškim povredama međunarodnog humanitarnog prava, odnosno najtežim zločinima od značaja za međunarodnu zajednicu u cjelini, pri čemu su očigledne i evidentne najteže posljedice za žrtve kod pojedinih subjekata, a posebno zaštićenih lica i zaštićenih objekata. Utvrđivanje kategorija žrtava, njihov status, oblike zločina, način izvršenja zločina i definisanje osnovnih pojmova moraju biti zasnovani na relevantnim i aktuelno važećim izvorima međunarodnog humanitarnog prava, ratnog prava i naučno verifikovanih saznanja, u kojima se iskazuje autentično shvatanje društvenih i drugih pojava većine svjetskih akademskih autoriteta u pravu, demografiji, historiji, vojnim, sociološkim, političkim i drugim naukama. Dakle, prilikom definisanja osnovnih pojmova nužno je koristiti kombinovani analitičko-sintetički pristup.

Kategorije žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i njihov *status*, te *oblici zločina* i *načini izvršenja zločina*, utvrđeni su relevantnim dokumentima iz oblasti međunarodnog humanitarnog prava:

1) **ŽRTVE – ZAŠTIĆENA LICA I ZAŠTIĆENI OBJEKTI**

a) *CIVILI*

- **ubijena lica** (masovna i pojedinačna ubistva)
- **ranjena lica** (žrtve teških tjelesnih povreda)
- **zatočena lica** – logoraši (masovna i pojedinačna zatočenja – logori)
- **zatvorena lica** (masovna i pojedinačna zatvaranja - zatvori)
- **pritvorena lica** (masovna i pojedinačna hapšenja – pritvori)
- **silovana i seksualno zlostavljana lica**
- **žrtve nasilnog premještanja lica iz jedne u drugu skupinu**
- **deportovana lica**
- **prisilno protjerana lica**
- **premještena lica**
- **izbjegla lica**
- **raseljena lica**
- **prisilno nestala lica**
- **oteta lica**
- **bolesna lica**
- **mučena lica**
- **opljačkana lica**
- **žrtve snajperskog napada** na **civilno stanovništvo**
- **žrtve teških psihičkih** (**duševnih**) **povreda**
- **žrtve granatiranja** (artiljerijsko, minobacačko) **civilnog stanovništva i civilnih područja**
- **odvođenje u ropstvo**
- **progonjena lica**

- **lica na prisilnom radu**
- **lica u "živom štitu"**
- **lica korištena kao taoci**
- **žrtve namjernog nametanja teških životnih uslova sračunatih tako da dovedu do potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja grupe** (žrtve teških životnih uslova usljed i u toku oružanog sukoba)
- **žrtve upotrebe nedozvoljenih načina ratovanja**
- **žrtve upotrebe nedozvoljenih sredstava ratovanja**
- **žrtve nametanja mjera kojima je namjera spriječavanje rađanja unutar grupe**
- **povećani mortalitet stanovništva** (umrli zbog teških ratnih uslova)
- **bitno i značajno smanjen prirodni priraštaj stanovništva** (usljed oružanog sukoba)
- **žrtve - pripadnici međunarodnih mirovnih snaga**
- **žrtve - pripadnici međunarodnih humanitarnih, medicinskih, dobrotvornih i drugih organizacija**
- **i druge žrtve**

b) *PRIPADNICI ORUŽANIH SNAGA*

- **medicinsko osoblje**
- **bolničko osoblje**
- **vjersko osoblje**
- **parlamentar**
- **borac – ratni zarobljenik**
- **borac – ranjenik**
- **borac – bolesnik**

- borac – brodolomac

- borac – nestali

c) *CIVILNI OBJEKTI*

- stambeni objekti

- objekti neophodni stanovništvu

- objekti humanitarne namjene

- objekti dobrotvorne namjene

- objekti obrazovanja, nauke i umjetnosti

- objekti kulture

- objekti civilne zaštite

- objekti medicinske i socijalne zaštite

- vjerski objekti

- objekti sporta

- privredni objekti (izuzev isključivo fizički izdvojene namjenske proizvodnje)

- objekti komunalne infrastrukture

- građevine i instalacije koje zadržavaju opasne prirodne sile

- prirodna okolina (prirodno naslijeđe)

- objekti međunarodnih mirovnih snaga

- objekti međunarodnih humanitarnih, medicinskih, dobrotvornih i drugih organizacija

- i drugi objekti

2. **ŽRTVE - NEZAŠTIĆENA LICA I VOJNI OBJEKTI**

a) *BORCI – stradali i direktnim borbenim dejstvima (borbenim operacijama)*

b) *VOJNI OBJEKTI – VOJNI CILJEVI* [1]

---

[1] *POVELJA ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA* OD 1945. GODINE; *STATUT* NIRNBERŠKOG SUDA OD 1946. GODINE; *UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA OD 10. DECEMBRA 1948. GODINE*; *KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA* OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE; *ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AUGUSTA 1949, Beograd, 1962; ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AVGUSTA* 1949. I DODATNI PROTOKOLI, Međunarodni komitet Crvenog križa, Ženeva (štampano u Bosni i Hercegovini – bez navođenja godine i mjesta); HUMANITARNO PRAVO, ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine i Nezavisni biro za humanitarna pitanja, Sarajevo, 1996; *KONVENCIJA O NEZASTARIJEVANJU RATNIH ZLOČINA I ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI OD 1968. GODINE; DEFINICIJA AGRESIJE*, usvojena *REZOLUCIJOM GENERALNE SKUPRŠTINE OUN 3314 (XXIX) OD 14. DECEMBRA 1974. GODINE*; *KONVENCIJA PROTIV TORTURE I DRUGIH SUROVIH, NELJUDSKIH I PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA OD 1987. GODINE*; *EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1950. GODINE; KONVENCIJA O IZBJEGLICAMA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1951. I 1966. GODINE*; PROPISI O PRIMJENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ, Naredba i Uputstvo, SSNO, Beograd, 1988; *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA TEŠKE POVREDE MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. GODINE – ANEKS REZOLUCIJE SAVJETA SIGURNOSTI 827, od 25. maja 1993; RIMSKI *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998. (službeni prevod - čl. 2. ratifikacije), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 6. mart 2002; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, UN. DOC. PCNICC/2000/1-ADD. 2 (2000); Dieter Fleck - Michael Bothe, THE HANDBOOK OF HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS, Oksford, 2001; Patrick Daillier - Alain Pellet, DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Pariz, 2002; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE ORIGINS, New York, 2003.; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE PROSPECTS, Njujork, 2006; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE CHALLENGES, Njujork, 2004; R. Provost, INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW, Kembridž, 2002; I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN

Kriminološki gledano, kategorije i status žrtava, te navedene i druge oblike zločina, kao i načine izvršenja zločina nad zaštićenim licima treba posmatrati u svjetlu krivičnog prava, odnosno kao međusobno prožeta, uslovljena, ali i posebna djela.

Utvrđivanjem svih kategorija žrtava genocida, njihovog statusa, zatim svih oblikâ zločina i načinâ njihovog izvršenja, i njihovim zbrajanjem dolazi se do ukupnog broja žrtava jedne države i (ili) jedne nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve. S tim u vezi, posebno treba voditi računa o pojedinačnim licima koja su žrtve više različitih oblika zločina i načina izvršenja zločina, što je u slučaju genocidâ društvena pravilnost i zakonitost - jedna te ista žrtva evidentirana je u dvije, tri ili više evidencija žrtava, klasifikovanih prema kategoriji, statusu, obliku i načinu izvršenja zločina, te nacionalnoj pripadnosti, socijalnom porijeklu, spolu i drugim obilježjima, svojstvima, osobinama i karakteristikama. Ukoliko kategorije i status žrtava nisu definisani ili su pogrešno definisani, te ako nedostaje jedan ili više oblika zločina ili su izostavljeni – namjerno ili slučajno, to se stanje kvalifikuje kao evidentna redukcija stvarnog, odnosno faktičkog broja žrtava, što za posljedicu, pored ostalog, ima stvaranje pogrešne predstave i saznanja o odredbama i dimenzijama, te, analogno tome, i o ukupnom broju žrtava.

Prethodno navedene stavove najbolje je ilustrirati na genocidu, najtežem obliku zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 6; ENCYCLOPEDIA OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW (EPIL), Hag 1984.-2006.; G. Perazić, MEĐUNARODNO RATNO PRAVO, Beograd, 1966; OSNOVI PRAVA, *Udžbenik za vojne škole JNA*, SSNO, Beograd, 1979; Juraj Andrassi, MEĐUNARODNO PRAVO, *Školska knjiga*, Zagreb, 1978; Vladimir Đuro Degan, MEĐUNARODNO PRAVO, *Pravni fakultet*, Rijeka, 2000; Vojin Dimitrijević, LJUDSKA PRAVA, Beograd, 1997; Frederic De Mulinen, PRIRUČNIK O RATNOM PRAVU ZA PRIPADNIKE ORUŽANIH SNAGA, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva, 1987; THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, tom 87, broj 857, Ženeva, mart 2005; Jack Donnelly, UNIVERSAL HUMAN RIGHTS IN THEORY AND PRACTICE, drugo izdanje, *Cornell University Press*, Ithaca, Njujork, 2003; ANNEX TO THE CONVENTION, LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, Hag, 18. oktobar 1907, član 32; Vuko Gozze – Gučetić, *PARLAMENTAR*, VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sv. 6, Beograd, 1973, str. 551.

Kao što je poznato i međunarodnim pravom precizno definisano, genocid obuhvata pet elemenata tog zločina, počinjenih u namjeri da se, u cijelosti ili djelimično, uništi nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva:

- ubijanje pripadnika grupe;
- nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda pripadnicima grupe;
- namjerno nametanje grupi teških životnih uvjeta sračunatih na to da dovedu do njenog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;
- nametanje mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe i
- prisilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu.[2]

Kao predmet analitičkog istraživanja, genocid poznaje najrazličitije elemente zločina, u kojima se manifestuje,[3] te je, stoga, ozbiljan pristup istraživanju njegovih uzroka, ciljeva, razvoja, kretanja, promjena, rezultata i posljedica od presudne važnosti. Nažalost, većina istraživača, uključujući i sudove (domaće i međunarodne), genocid identifikuje i poistovjećuje samo sa jednim njegovim elementom, tj. sa ubijanjem pripadnika grupe, pri čemu, bez ikakvog osnova i argumentacije, izostavljaju ostala djela genocida, a posebno **nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda** pripadnicima grupe.

---

[2] UJEDINJENE NACIJE, *KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA* OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE, član 2; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, U.N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 2 (2000), član 6; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD ZA TEŠKE POVREDE MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE - THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA (u daljem tekstu: ICTY), *STATUT*, član 4; RIMSKI *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998. (službeni prevod - čl. 2. ratifikacije), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, član 6, Sarajevo, 6. mart 2003, str. 22.

[3] I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 6; D. Feierstein, EL GENOCIDIO COMO PRÁCTICA SOCIAL, Buenos Aires, 2007, str. 31-86.

Svako od navedenih pet djela, bilo pojedinačno ili zajedno, izvršeno sa namjerom da se u potpunosti ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa kao takva, čini genocid, koji je pravno primarno definisan namjerom – stoga se i govori o posebnoj namjeri (*specific intent*). Ukoliko je izvršilac imao namjeru (*mens rea*) da, samo jednim djelom genocida, kao što je, primjera radi, nanošenje teških tjelesnih povreda (*actus reus*), u cijelosti ili djelimično, uništi nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu kao takvu i to se dokaže, razumljivo da je riječ o izvršenom genocidu.[4]

U svakom oružanom sukobu, uključujući i agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu na kraju XX stoljeća, broj **ranjenih** (sa teškim tjelesnim povredama) po pravilu je tri do četiri puta veći od broja ubijenih. Stoga se, prilikom istraživanja i otkrivanja, konstatovanja, odnosno ukupnog broja žrtava, teško ranjena lica, kojima su teške tjelesne povrede nanesene s namjerom da se, u potpunosti ili djelimično, unište samo zato što su pripadnici određene nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve, nikako ne smiju izostavljati.

[4] UJEDINJENE NACIJE, *KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA* OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE; ICTY, *STATUT*, član 4; RIMSKI *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998. (službeni prevod - čl. 2. ratifikacije), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, član 6, Sarajevo, 6. mart 2003, str. 22; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, U.N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 2 (2000), član 6.

2. Kategorije žrtava

Utvrditi *kategorije žrtava* genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je fundamentalni postulat i postavka na kojoj se temelji proces stjecanja naučnog saznanja naučnim istraživanjem.

Definicija kategorija žrtava osnova je izvođenja dihotomne klasifikacije na:

1. **zaštićena lica** i **zaštićene objekte**, i

2. **nezaštićena lica i vojne objekte**, odnosno **vojne ciljeve**.[5]

---

[5] POVELJA ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA OD 1945. GODINE; STATUT NIRNBERŠKOG SUDA OD 1946. GODINE; UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA OD 10. DECEMBRA 1948. GODINE; KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE; ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AUGUSTA 1949, Beograd, 1962; ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AUGUSTA 1949. I DODATNI PROTOKOLI, Međunarodni komitet Crvenog križa, Ženeva (štampano u Bosni i Hercegovini – bez navođenja godine i mjesta); HUMANITARNO PRAVO, ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine* i *Nezavisni biro za humanitarna* pitanja, Sarajevo, 1996; KONVENCIJA O NEZASTARIJEVANJU RATNIH ZLOČINA I ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI OD 1968. GODINE; DEFINICIJA AGRESIJE, USVOJENA REZOLUCIJOM GS OUN 3314 (XXIX) OD 14. DECEMBRA 1974. GODINE; KONVENCIJA PROTIV TORTURE I DRUGIH SUROVIH, NELJUDSKIH I PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA OD 1987. GODINE; EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1950. GODINE; KONVENCIJA O IZBJEGLICAMA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1951. I 1966. GODINE; PROPISI O PRIMJENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ, *Naredba* i *Uputstvo*, SSNO, Beograd, 1988; STATUT MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA TEŠKA KRŠENJA MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. GODINE – ANEKS REZOLUCIJE

Zaštićeno lice je svako lice koje uživa poštovanje i zaštitu Ženevskih konvencija i njihovih Dopunskih protokola, odnosno lice koje je u slučaju sukoba palo pod vlast protivničke strane. To su:

- **civili** i **civilno stanovništvo**;[6]
- **borci** - **ranjenici**, **bolesnici** i **brodolomci** (ranjenici i bolesnici u oružanim snagama u ratu i ranjenici, bolesnici i brodolomci oružanih snaga na moru);[7]

SAVJETA SIGURNOSTI 827, od 25. maja 1993; RIMSKI STATUT MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998. (službeni prevod - čl. 2. ratifikacije), "*Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*", Sarajevo, 6. mart 2002; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, ELEMENTS OF CRIMES, UN. DOC. PCNICC/2000/1-ADD. 2 (2000); Dieter Fleck - Michael Bothe, THE HANDBOOK OF HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS, Oksford, 2001; Patrick Daillier - Alain Pellet, DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Pariz, 2002; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE ORIGINS, Njujork, 2003; I. Carey - W. Dunlap – I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE PROSPECTS, Njujork, 2006; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE CHALLENGES, Njujork, 2004; R. Provost, INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW, Kembridž, 2002; I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 6; ENCYCLOPEDIA OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW (EPIL), Hag, 1984-2006; G. Perazić, MEĐUNARODNO RATNO PRAVO, Beograd, 1966; OSNOVI PRAVA, *Udžbenik za vojne škole JNA*, SSNO, Beograd, 1979; Juraj Andrassi, MEĐUNARODNO PRAVO, *Školska knjiga*, Zagreb, 1978; Vladimir Đuro Degan, MEĐUNARODNO PRAVO, *Pravni fakultet*, Rijeka, 2000; Vojin Dimitrijević, LJUDSKA PRAVA, Beograd, 1997; Frederic De Mulinen, PRIRUČNIK O RATNOM PRAVU ZA PRIPADNIKE ORUŽANIH SNAGA, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva, 1987, THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, tom 87, broj 857, Ženeva, mart 2005; Jack Donnelly, UNIVERSAL HUMAN RIGHTS IN THEORY AND PRACTICE, drugo izdanje, *Cornell University Press*, Ithaca, Njujork, 2003.

[6] DOPUNSKI (DODATNI) PROTOKOL I, član 48, stav 1; član 50, stavovi 1, 2 i 3; član 51, stavovi 1-6.

[7] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 4, 5, 7, 10, 12, 13, 14 i dr.; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 1-3; 6, 7, 10-12 i dr.; IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 1-3; 4, 13 i 16; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 10, stavovi 1-2 i član 85, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, članovi 5, stav 1 (a) i član 7, stavovi 1 – 2.

- **borci - ratni zarobljenici**;[8]
- **medicinsko**, **bolničko** i **vjersko osoblje**, pripadnici oružanih snaga;[9]

Pripadnici oružanih snaga i ostala lica navedena u članu 13 I ŽENEVSKE KONVENCIJE i članu 13 II ŽENEVSKE KONVENCIJE "**koji budu ranjeni ili obole**" i "**koja se nađu na moru i budu ranjena, bolesna ili pretrpe brodolom**", uživaju poštovanje i zaštitu u svakoj prilici i na svakom mjestu. Oni ne smiju biti namjerno napadani ili izloženi borbenim dejstvima (članovi 12 i 13 I i II ŽENEVSKE KONVENCIJE; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 10, stav 1; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 7, stav 1). Prema ovim licima mora se u svako doba "**postupati čovječno i njegovati ih bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na spolu, rasi, državljanstvu, vjeroispovijesti, političkim mišljenjima ili bilo kom drugom sličnom kriteriju strana u sukobu u čijoj se vlasti oni budu nalazili. Strogo je zabranjeno svako ugrožavanje njihovog života ili njihove ličnosti i, između ostalog, njihovo ubijanje ili istrebljavanje, mučenje, vršenje nad njima bioloških opita, namjerno nepružanje ljekarske pomoći ili njege, izlaganje opasnostima zaraze ili okruženja stvorenim u tom cilju**" (Isto).

Protiv ranjenika, bolesnika, brodolomnika i lica koje štite I i II ŽENEVSKA KONVENCIJA zabranjene su mjere represalija (I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 46; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 47). Protiv lica koja su izvršila ili su izdala naređenja da se izvrše neka od teških povreda ("**hotimično ubistvo, mučenje ili nečovječno postupanje, podrazumijevajući tu i biološke opite, namjerno prouzrokovanje velikih patnji ili nanošenje ozbiljnih povreda tijelu ili zdravlju, uništenje ili prisvajanje imovine koje nije opravdano vojnim potrebama i koje je izvršeno u velikim razmjerama i na nedozvoljen i samovoljan način**") preduzimat će se zakonodavne mjere potrebne radi propisivanja odgovarajućih krivičnih sankcija (I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 49-50; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 50-51; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 11, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 8).

[8] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 14; III ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 1-3; 4 A, stavovi 1, 2, 3 i 6; 5, 7, 12, 13, 15 i dr.; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 45, stavovi 1-3.

Ranjenici i *bolesnici* "**jedne zaraćene strane koji su pali pod vlast protivnika bit će ratni zarobljenici i na njih će se primjenjivati pravila međunarodnog prava o ratnim zarobljenicima**" (I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 14).

Borci koji su zarobljeni (sa ili bez predaje) *su ratni zarobljenici* i više neće biti napadani (III ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 5, 13, 18 i dr.; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 44).

Ratni zarobljenik označava, po pravilu, svakog borca koji je pao u ruke neprijateljskoj strani (CONVENTION WITH RESPECT TO THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, IV (*The Laws and customs of War on Land*), 1, Moskva, 2002; III ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 4; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 44).

[9] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 19, 24-26 i 28-29; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 6, 7, 9-12, 36-37 i dr.; III ŽENEVSKA

- **borci - nestali u direktnim borbenim dejstvima (borbenim operacijama)**;[10]

- **parlamentar**, pripadnik oružanih snaga.[11]

KONVENCIJA, član 33; IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 10, 18-20; DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 8, 12, 15, 21-31, 43, 44 i 85, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, članovi 9-10. *Medicinsko i vjersko osoblje* "**bit će poštovano i zaštićeno i pružit će im se sva raspoloživa pomoć u vršenju njihovih dužnosti ...**" (DOPUNSKI PROTOKOL II, član 9, stav 1). *Medicinsko osoblje* "**isključivo namijenjeno pronalaženju, prikupljanju, prenošenju i njezi ranjenika i bolesnika ili sprečavanju bolesti, osoblje isključivo namijenjeno upravljanju medicinskim jedinicama i ustanovama, kao i vjersko osoblje** (**chaplains**) **priključeno oružanim snagama, imaju se poštovati i štititi u svakoj prilici**" (I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 24). *Medicinsko* i *vjersko osoblje* i medicinske jedinice nosit će znak raspoznavanja (Crveni krst, Crveni polumjesec i dr.), "**koji će se poštovati u svim prilikama i neće se koristiti nepravilno**" (DOPUNSKI PROTOKOL II, član 12).

[10] ŽENEVSKE KONVENCIJE (I – IV), *Zajednički član 3*; DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 32-33"; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 8.; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 7 (1) (i), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 2, Sarajevo, 6. mart 2002, str. 21-24; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, U. N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 2 (2000), član 7 (i) (i); ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, str. 5221-5225; DECLARATION ON THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, UN DOC A/RES/47/133, 18. decembar 1992; ICRC, ADVISORY SERVICE ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, MISSING PERSONS AND THEIR FAMILIES: *Recomendations for drafting national legislation*, Ženeva, 2003, str. 1. *Nestala lica* uživaju, ne samo zaštitu koju imaju civili i zaštićene kategorije boraca, nego i posebne mjere kojima se stranama u oružanom sukobu nameću dodatne obaveze, u rasvjetljavanju sudbine nestalih, a njihove porodice uživaju posebna prava (Isto).

[11] *ANNEX TO THE CONVENTION, LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND*, Hag, 18. oktobar 1907, član 32; Vuko Gozze - Gučetić, *PARLAMENTAR*, VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sv. 6, Beograd, 1973, str. 551. Lice se smatra *parlamentarom* (civil ili pripadnik oružanih snaga) kada mu je odobreno od strane jedne od strana u sukobu da stupi u kontakt sa drugom, te se kreće noseći bijelu zastavu. Parlamentar i članovi njegove pratnje uživaju zaštitu svoje ličnosti i neprikosnoveni su za vrijeme dužnosti ako se pridržavaju pravila ratnog prava i uslova koje je druga zaraćena strana postavila, eventualno, za njegov prijem. Na parlamentara i njegovu pratnju (nosač zastave, prevodilac, vozač, operater za vezu i zvučnike, trubač ili dobošar, itd) nije dozvoljeno namjerno otvaranje vatre (Isto).

Zaštićena lica, kada se nađu u vlasti jedne strane u oružanom sukobu, "**imaju pravo, u svakoj prilici na poštovanje svoje ličnosti, svoje časti, svojih porodičnih prava, svojih vjerskih uvjerenja i obreda, svojih navika i svojih običaja. Prema njima će se, u svako doba, postupati čovječno i ona će naročito biti zaštićena od svakog akta nasilja ili zastrašivanja, od uvreda i omalovažavanja u javnosti**".[12]

Žene moraju biti "**posebno zaštićene od svakog napada na njihovu čast, a naročito od silovanja, prinuđivanja na prostituciju ili bilo kojeg oblika nedoličnog napada**".[13]

I djeca su zaštićena od "**svakog oblika nedoličnog napada**" i prema njima će se "**postupati s posebnim obzirima**".[14]

Vodeći računa o odredbama koje se odnose na stanje zdravlja, godine života i spol, "**strane u sukobu u čijoj se vlasti nalaze zaštićena lica postupat će prema svima njima s istim obzirom, bez ikakve nepovoljne diskriminacije, zasnovane naročito na rasi, vjeroispovijesti ili političkim uvjerenjima**".[15]

Međunarodno humanitarno pravo štiti zaštićena lica, a međunarodno krivično pravo kažnjava počinioce, između ostalog, sljedećih djela, počinjenih (u oružanom sukobu) kao dio širokog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva:

- namjerno ubijanje;
- nanošenje teških tjelesnih ili psihičkih povreda;
- namjerno nametanje teških životnih uvjeta sračunatih na to da dovedu do potpunog ili djelomičnog fizičkog uništenja grupe;

---

[12] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 27, stav 1. Prava zaštićenih lica na okupiranoj teritoriji su nepovrediva (Isto, član 47).

[13] Isto, član 27, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 76, stav 1. Trudnice i majke sa malom djecom "**koje zavise od njih, a koje su uhapšene, pritvorene ili internirane iz razloga u vezi sa oružanim sukobom, uživat će najveći prioritet kod razmatranja njihovih slučajeva**" (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 76, stav 2).

[14] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 77, stav 1.

[15] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 27, stav 2.

- nametanje mjera kojima je namjera spriječiti rađanje unutar grupe;
- prisilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu;
- namjerno izazivanje velike patnje ili teške povrede tijelu ili mentalnom ili fizičkom zdravlju;
- istrebljenje (sve mjere koje su u stanju da prouzrokuju istrebljenje);
- prisilno protjerivanje civilnog stanovništva (masovno ili pojedinačno);
- deportacija civilnog stanovništva;
- premještanje civila;
- prisilni nestanak lica;
- mučenje, okrutno ili nehumano postupanje i nasilje nad ljudskim dostojanstvom, posebno ponižavajući i degradirajući postupci, uključujući biološke eksperimente;
- akti ili prijetnje nasiljem, čiji je glavni cilj da šire strah među civilnim stanovništvom;
- tjelesno (pojedinačno i kolektivno) kažnjavanje;
- sakaćenje, medicinski ili naučni eksperimenti ili bilo koji drugi medicinski postupak koji nije uzrokovan zdravstvenim stanjem lica koje je u pitanju i nije u skladu sa opšteprihvaćenim medicinskim standardima;
- silovanje, prisilna prostitucija, prisilna trudnoća, prisilna sterilizacija, seksualno ropstvo ili bilo koji drugi oblici seksualnog nasilja;
- hapšenje, zatvaranje, pritvaranje, zatočenje, otmica ili bilo koji drugi oblik oduzimanja (fizičke) slobode;
- odvođenje u ropstvo i trgovina robljem u svim oblicima;
- uzimanje talaca;
- akti terorizma;
- korištenje ljudskih štitova;
- progon (proganjanje) na političkoj, rasnoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj, vjerskoj, spolnoj ili drugoj osnovi;
- mjere odmazde;

- ubijanje i ranjavanje *hors de combat* (van borbe);
- lišavanje (zaštićenog) lica pravedenog i redovnog suđenja;
- prisiljavanje (zaštićenog) lica da služi u oružanim snagama neprijateljske sile;
- mjere represalija (prema zaštićenim licima i njihovoj imovini);
- ubijanje ili ranjavanje boraca koji su se, nakon što su položili oružje ili ostali bez sredstava za odbranu, predali na milost;
- prisilan rad i rad bez naknade;
- i druga djela.[16]

I *civilni objekti* su, pored zaštićenih lica, prema pravilima međunarodnog humanitarnog prava, zaštićeni od napada, ukoliko i za vrijeme dok nisu vojni ciljevi. Zaštićeni objekti označavaju civilne objekte koji "**ne smiju biti predmet napada ili odmazde**".[17]

---

[16] UJEDINJENE NACIJE, *KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA* OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE; ŽENEVSKE KONVENCIJE, *Zajednički član 3*; I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi: 8; 10; 12, stav 2; 17, stav 3; 28; 30; 32; 46; 49, stav 4; 50; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi: 8; 10; 12, stav 2, 36-37; 50, stav 4; 51; III ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi: 4, stav 1; 8; 10; 13; 17, stav 4; 21; 23, stav 2; 32; 33, stav 3; 34-36; 49, stav 1; 50-69; 76, stav 3; 86; 87 stav 3; 89; 90; 93; 95; 102-108; 109-119; 122-123; 130; IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi: 25, stav 3; 27, stavovi 1 i 2; 28; 32-34; 38, stav 3, 40; 42; 43, stav 1; 49; 51-52; 58; 66-75; 78; 95; 147; DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi: 9; 11; 43; 57, stav 7; 71, stav 1; 75, stavovi 2, 3 i 4; 76-77; 85, stav 4; 105; 136-137; DOPUNSKI PROTOKOL II, članovi: 4, stav 2; 4, stav 3 (b); 5, stav 2 (a); 6, stav 2; 7-8; 13, stavovi 1 i 2; UNITED NATIONS, SECURITY COUNCIL, *RESOLUTION* 1034/1995, 21. decembar 1995; UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION* 1994/72, 9. mart 1994; ICTY, članovi 1-5; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, 6. mart 2002, članovi 5-8; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, članovi 6-8.

[17] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 20 i član 52, stav 1. Strane u sukobu u svako doba moraju praviti razliku između civilnih objekata i vojnih ciljeva. Napadi mogu biti usmjereni samo na vojne ciljeve – ne smiju biti usmjereni prema civilnim objektima (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 48).

Civilni objekti su svi objekti čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija, u okolnostima njihove prirode, lokacije, namjene ili upotrebe ne doprinose vojnoj akciji i ne pružaju vojnu prednost, odnosno, to su "**svi objekti koji nisu vojni objekti**", tj. objekti koji nisu **vojni ciljevi**. Stoga napadi "**treba strogo da se ograniče na vojne objekte**".[18] U provođenju vojnih operacija "**mora se stalno voditi računa o tome da se poštede civilno stanovništvo, civili i civilni objekti**".[19]

U slučaju da postoji sumnja da li se neki objekt "**koji je normalno namijenjen za civilne potrebe, kao što su mjesta zajedničke molitve, kuća ili druga prebivališta ili škola, koristi tako da daje efikasno doprinos vojnoj akciji, smatrat će se da se ne koristi na taj način**".[20]

Zabranjeno je napadati (**civilne**) **bolnice**[21] i druge (civilne) medicinske ustanove i jedinice; stalne ustanove i pokretne jedinice medicinske službe; bolnička kola, vozove i brodove, te aviotransporte;[22] pošiljke lijekova, medicinskog materijala, hrane, odjeće i materijala za vjerske obrede;[23] medicinske transporte: medicinska vozila,[24] bolničke brodove i manja obalska plovila za spasavanje (brodski čamci za spasavanje ili

---

18 DOPUNSKI PROTOKOL I, član 52, stavovi 1 i 2. *Vojni objekti* su svi objekti "**koji po svojoj prirodi, lokaciji, namjeni ili upotrebi efikasno doprinose vojnoj akciji i čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija u uslovima koji vladaju u to vrijeme pružaju određenu očitu prednost**" (Isto, član 52, stav 2).

Vojni ciljevi su: **oružane snage**, osim medicinskog i vjerskog osoblja i objekata; **ustanove**, **zgrade** i **položaji** gdje su smještene oružane snage ili njihov materijal (naprimjer: kasarne, skladišta, naoružanje, položaji i dr.), kao i **ostali objekti**: koji po svojoj prirodi, lokaciji, namjeni ili upotrebi daju efikasan doprinos vojnoj akciji i čije potpuno ili djelimično uništenje, zauzimanje ili neutralizacija, u postojećim uslovima, pružaju vojnu prednost (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 52).

19 Isto, član 57, stav 1.

20 Isto, član 52, stav 3.

21 IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 18-20.

22 Isto, članovi 21-22; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 12, stavovi 1 i 2 i član 23, stav 1.

23 IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 23.

24 DOPUNSKI PROTOKOL I, član 21.

manja plovila);[25] medicinske avione,[26] te zgrade i materijal (oprema, snabdijevanje i sredstva transporta) organizacija civilne zaštite i skladišta namijenjena civilnom stanovništvu.[27]

Zabranjeno je napadati zgrade, materijal i stovarišta pokretnih civilnih medicinskih ustanova i jedinica oružanih snaga;[28] medicinske jedinice i ustanove (stalne ustanove i pokretne medicinske jedinice medicinske službe);[29] bolničke brodove;[30] medicinske zone i mjesta;[31] vojne bolničke brodove i manja plovila;[32] brodske bolnice;[33] brodove ovlaštene za prevoz medicinskog materijala;[34] medicinske avione[35] i medicinske transporte.[36]

Zabranjeno je preduzimati bilo kakve neprijateljske akte napada protiv **objekata kulture** (historijski spomenici, umjetnička djela ili mjesta zajedničke molitve koji predstavljaju kulturno ili duhovno nasljeđe naroda),[37] zatim **objekata kulture pod općom zaštitom**[38] i **objekata**

---

[25] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 22.

[26] Isto, članovi 24-31.

[27] Isto, član 61, stav 3 i član 62, stav 3.

[28] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 33-34; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 11.

[29] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 19; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 85, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 11, stavovi 1-2.

[30] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 20 i 46; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 47.

[31] Isto, član 21.

[32] II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 22-25, 27 i 43.

[33] Isto, član 28.

[34] Isto, član 38.

[35] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 35-36; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 39-40.

[36] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 35; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 85, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 11, stavovi 1-2.

[37] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 52-53 i 85, stav 4 (d); DOPUNSKI PROTOKOL II, član 16; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(ix);

kulture pod specijalnom zaštitom,[39] zatim stambenih i drugih civilnih objekata.[40]

Historijski spomenici, umjetnička djela i vjerski objekti koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasljeđe naroda uživaju punu zaštitu.[41] Naime, međunarodnim pravom zabranjeno je:

"a) **vršiti bilo kakav neprijateljski akt uperen protiv historijskih spomenika, umjetničkih djela ili mjesta zajedničke molitve koji sačinjavaju kulturno ili duhovno nasljeđe naroda**;

b) **koristiti takve objekte za pomoć vojnim akcijama**;

c) **da takvi objekti budu predmet represalija**".[42]

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(ix). *Objekti kulture* s**u oni objekti koji predstavljaju visoku kulturnu vrijednost kao takvu i civilnom stanovništvu služe za zadovoljavanje kulturnih, obrazovnih, naučnih, vjerskih i sportskih potreba, kao i drugi civilni objekti koji se koriste u te svrhe** (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 53; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 16; D. Fleck-M. Bothe, THE HANBOOK OF INTERNATIONAL LAW IN ARMED CONFLICTS, Njujork, 1999).

[38] *Objekat kulture pod općom zaštitom* **znači objekat od velike važnosti za kulturno nasljeđe svakog naroda, kao što su:**

a) spomenici arhitekture, umjetnosti ili historije; arheološki tereni: grupe zdanja koja su kao cjelina od historijskog ili umjetničkog interesa;

b) zdanja čija je glavna svrha da sačuvaju prenosive objekte kulture, kao muzeji, velike biblioteke, trezori arhiva, skloništa objekata kulture i

c) centri koji sadrže veliki broj nepokretnih objekata kulture (*THE HAGUE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT OF 14 MAY 1954*, 1).

[39] *Objekat kulture pod specijalnom zaštitom* **znači objekat od izuzetne vrijednosti, kao što su:**

a) skloništa objekata kulture;

b) centri koji sadrže nepokretne objekte kulture i

c) ostali objekti kulture od veoma velike važnosti (*THE HAGUE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONLICT OF 14 MAY 1954*, 1, 8).

[40] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 52-53; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 16.

[41] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 53; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 14.

[42] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 53 – *Zaštita kulturnih objekata i hramova*.

Zabranjeno je uništavanje pokretnih i nepokretnih dobara "**koja, pojedinačno ili zajednički, pripadaju privatnim licima, državi ili javnim tijelima, društvenim organizacijama ili zadrugama, izuzev u slučajevima u kojima bi ta uništenja bila apsolutno neophodna radi izvođenja vojnih dejstava**".[43]

Zabranjeno je napasti, uništiti, ukloniti ili učiniti nekorisnim **objekte neophodne da civilno stanovništvo preživi**, kao što su: namirnice (rezerve hrane), poljoprivredne oblasti za proizvodnju hrane, usjevi, živa stoka, instalacije za pitku vodu i zalihe i postrojenja za navodnjavanje, sa očitom namjerom da se civilno stanovništvo ili protivnička strana liši objekata koji su neophodni za njihov opstanak, bez obzira na motiv, "**bilo da bi se stanovništvo iznurilo glađu ili prisililo da se iseli, bilo iz nekog drugog motiva**".[44]

U oružanom sukobu mora se obratiti pažnja da se **prirodna okolina** zaštiti od opsežnog, dugotrajnog i teškog oštećenja. Ova zaštita obuhvata i zabranu korištenja metoda i sredstava ratovanja i čiji je cilj ili od kojih se može očekivati da prouzrokuju takvo oštećenje prirodne okoline i da time štete zdravlju ili opstanku stanovništva. Napadi na prirodnu okolinu represalijama su zabranjeni.[45]

Građevine ili instalacije koje zadržavaju opasne prirodne sile, tj. brane, nasipi i nuklearne elektrane za proizvodnju električne energije, ne smiju biti predmet napada, čak i tamo gdje su to vojni objekti, ukoliko bi takav napad mogao prouzrokovati oslobađanje opasnih sila i time izazvao velike gubitke među civilnim stanovništvom.[46]

---

[43] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 33, stav 3; 53 i 147; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 6. *Uništavanje i prisvajanje* imovine, "**koje nije opravdano vojnim potrebama i koje se vrši u velikom obimu na nedopušten i samovoljan način**", predstavlja tešku povredu izvršenu protiv lica ili dobara koje štiti *IV ŽENEVSKA KONVENCIJA* (IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 147).

[44] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 54, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 14; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(xxv).

[45] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 35, stav 3 i član 55, stavovi 1-2; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(iv).

[46] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 56, stav 1 i član 85, stav 3 (c); DOPUNSKI PROTOKOL II, član 15.

Stranama u oružanom sukobu zabranjeno je da bilo kojim sredstvima napadaju **nebranjena mjesta**,[47] **bolničke i sigurnosne zone i mjesta**;[48] **neutralizovane zone**;[49] **sigurne zone UN-a**;[50] **otvoreni**

---

[47] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 59, stavovi 1-7 i član 85, stav 3 (d); INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2) (b) (v). Svaka strana u sukobu može nebranjenim mjestom proglasiti svako naseljeno mjesto blizu ili u zoni oružanih operacija, pri čemu takvo mjesto mora ispoljavati sljedeće uslove:

"**a) svi borci, pokretno oružje i pokretna vojna oprema moraju biti evakuirani;**

b) nepokretne vojne instalacije ili ustanove ne smiju se nikako koristiti za neprijateljstva;

c) vlasti ili stanovništvo ne smiju preduzimati nikakav neprijateljski akt;

d) ne smiju se preduzimati nikakve akcije za podršku vojnim operacijama" (DOPUNSKI PROTOKOL I član 59, stav 2).

[48] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 23; IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 14. "**U vrijeme mira strane ugovornice, te nakon početka neprijateljstava, strane učesnice u njima, mogu na svojoj teritoriji, a ako se potreba ukaže, i na okupiranim teritorijama, uspostaviti *bolničke i sigurnosne zone* i mjesta organizovane tako da zaštite od ratnog djelovanja ranjene, bolesne i stare osobe, djecu do petnaest godina, nosilje i majke s djecom do sedam godina**" (IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 14, stav 1).

[49] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 15. "**Bilo koja strana u sukobu može, bilo neposredno, bilo posredstvom neutralne države ili određene humanitarne organizacije, predložiti suprotstavljenoj strani da uspostavi, na područjima gdje se vodi borba, neutralizirane zone, s namjerom zaštite, bez razlike, sljedećih lica:**

(a) ranjene i bolesne borce ili neborce;

(b) civilna lica koja ne učestvuju u neprijateljstvima i koja, dok žive na tim područjima, ne obavljaju posao vojnog karaktera" (Isto, član 15, stav 1 (a) i (b)).

[50] S. Čekić-M. Kreso-B. Macić, GENOCID U SREBRENICI "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2000, str. 43-72 i 297-313. Duga diskusija da se u Republici Bosni i Hercegovini obrazuju "sigurne zone" Ujedinjenih nacija (safe areas), "**pošteđene od svakog oružanog napada ili bilo kojeg drugog neprijateljskog čina**", ostvarena je tek Rezolucijom Vijeća sigurnosti UN-a, br. 819, od 16. aprila 1993, usvojenog povodom "srebreničke krize" (oružana ofanziva regularnih snaga Vojske Jugoslavije i njihovih kolaboracionista iz "Republike Srpske", na Kamenicu, Cersku i Konjević Polje), iz početka 1993. Šesnaestog aprila Vijeće sigurnosti je, pozivajuću se na poglavlje VII Povelje Ujedinjenih nacija, proglasilo Srebrenicu i okolno područje *sigurnom zonom*, "**koja mora biti pošteđena svakog oružanog napada**

grad[51] i da prošire svoje oružane operacije na područja koja su obje strane sporazumno dogovorile da imaju status **demilitarizovane zone**.[52]

---

ili bilo kojeg neprijateljskog čina", te naredilo trenutno povlačenje velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista iz područja Srebrenice (∴ REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UN O BOSNI I HERCEGOVINI, *Press centar A R BiH*, Sarajevo, 1995, str. 62-64; S. Čekić, M. Kreso, B. Macić, nav. dj., str. 43-72 i 297-313; ICTY, TUŽILAC PROTIV KRSTIĆA, PRESUDA, Hag, 2. avgusta 2001, par. 18).

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija je tom rezolucijom, pored ostalog, zahtijevalo "**da Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) odmah prestane sa snabdijevanjem vojnim naoružanjem, opremom i podrškom paravojnim jedinicama bosanskih Srba u Republici Bosni i Hercegovini**" (Isto). Nažalost, i ovaj zahtjev Vijeća sigurnosti UN-a je u suprotnosti sa relevantnom dokumentacijom, koja nedvosmisleno potvrđue da je Savezna Republika Jugoslavija jedan od agresora na Republiku Bosnu i Hercegovinu, čije su oružane snage direktno učestvovale u genocidu i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Rezolucijom 824, od 6. maja 1993 Vijeće sigurnosti UN-a je, pored konstatacija iz Rezolucije 819, zahtijevalo "**trenutni prekid svakog uzimanja teritorija silom**" i proglasilo "**da se glavni grad Republike Bosne i Hercegovine Sarajevo i druga slično ugrožena područja, posebno gradovi Tuzla, Žepa, Goražde, Bihać, kao i Srebrenica, i njihove okoline, imaju tretirati kao sigurne zone od svih uključenih strana i imaju biti pošteđeni oružanih napada i drugih neprijateljskih postupaka**". Vijeće sigurnosti UN-a je, također, proglasilo "**da se u ovim sigurnim područjima ima nadzirati sljedeće:**

(a) trenutačni prekid oružanih napada i svih neprijateljskih postupaka protiv sigurnih područja i povlačenje svih vojnih ili paravojnih jedinica bosanskih Srba, od ovih gradova na udaljenost na kojoj prestaju biti prijetnjom njihovoj sigurnosti i njihovim stanovnicima što ima biti praćeno od strane vojnih promatrača Ujedinjenih naroda; (b) puno poštivanje prava Zaštitnih snaga Ujedinjenih naroda (UNPROFOR-a) i međunarodnih humanitarnih organizacija na slobodan i neometan pristup svim sigurnim područjima u Republici Bosni i Hercegovini i puno poštivanje osoblja angažiranog u ovim operacijama, od svih strana" (∴ REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UN-a O BOSNI I HERCEGOVINI, *Press centar A RBiH*, Sarajevo, 1995, str. 72-74; S. Čekić-M. Kreso-B. Macić, nav. dj., str. 307).

[51] Vuko Gozze-Gučetić, *OTVORENI GRAD*, VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sv. 6, Beograd, 1973, str. 491. *Otvoreni grad,* mjesto ili grad, na osnovu sporazuma zaraćenih strana, uživa apsolutnu zaštitu od ratnih dejstava. Otvoreni grad ne smije biti branjen, mora biti demilitarizovan (Isto).

[52] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 60, stavovi 1-7 i član 85, stav 3 (d). Za proglašenje i priznavanje demilitarizovane zone trebaju biti ispunjeni isti uslovi kao i za nebranjena mjesta (Isto, član 60, stav 3).

U svakom oružanom sukobu zabranjeno je:

- ubijati, ranjavati ili zarobljavati protivnika pribjegavajući perfidnim postupcima;[53]
- izgladnjivanje (iznurivanje stanovništva glađu) kao metod ratovanja;[54]
- narediti da ne smije biti preživjelih, "kao i prijetiti protivniku u tom smislu ili voditi neprijateljstva na toj osnovi";[55]
- napadati (ubijati) lice (neprijatelja) onesposobljeno(g) za borbu;[56]
- preduzimati napade bez izbora ciljeva "koji pogađa civilno stanovništvo ili civilne objekte, sa znanjem da će takav napad prouzrokovati prekomjerne gubitke života, povrede civila ili oštećenje civilnih objekata definisanih u članu 57, stav 2 (a) (iii)" *Dopunskog protokola I*.;[57]

---

[53] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 37, stav 1; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(xi). Primjeri perfidnih postupaka su sljedeća djela:

"**a) pretvaranje da se ima namjera pregovaranja pod zastavom primirja ili predaje**;

b) pretvaranje da je neko nesposoban usljed rana ili bolesti;

c) pretvaranje da je neko civil, da ima status neborca; i

d) pretvaranje da se ima zaštićeni status, koristeći znakove, ambleme ili uniforme Ujedinjenih nacija, ili neutralnih i drugih država koje nisu strane u sukobu" (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 37, stav 1).

[54] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 54, stav 1; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 14; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(xx).

[55] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 40; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 4, stav 1.

[56] DOPUNSKI PROTOKOL I, Isto, član 41, stav 1 i član 85, stav 3 (e); ŽENEVSKE KONVENCIJE, *Zajednički član 3*.

[57] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 4; Isto, član 85, stav 3 (b). Napadi bez izbora ciljeva su: **"(a) napadi koji nisu usmjereni na određeni vojni objekt; (b) napadi pri kojima se primjenjuje metod ili koristi sredstvo borbe koji ne mogu biti upravljeni na određeni vojni objekt, ili (c) napadi prilikom kojih se primjenjuje metod ili koristi sredstvo borbe, čije se djelovanje ne može ograničiti onako kako je to predviđeno ovim protokolom**" (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 4).

Napadi bez izbora ciljeva "**u svakom takvom slučaju**" su „**takve prirode da pogađaju vojne objekte i civile i civilne objekte bez razlikovanja**" (Isto).

- "premještanje dijelova vlastitog civilnog stnovništava od strane okupacione sile na teritoriju koju ona okupira ili deportovanje ili prebacivanje cjelokupnog stanovništva ili dijelova stanovništva sa okupirane teritorije unutar ili izvan te teritorije, kršenjem člana 49 IV Konvencije";[58]
- "neopravdano odlaganje repatrijacija ratnih zarobljenika ili civila";[59]
- "provođenje aparthejda i ostalih nehumanih i degradirajućih postupaka koji vrijeđaju lično dostojanstvo, na bazi rasne diskriminacije";[60]
- "lišavanje lica koje je zaštićeno konvencijama ili na koji se odnosi stav 2 ovog člana tj. član 85, stav 2 *Dopunskog protokola I* – primj. S. Č. prava na pravično i redovno suđenje"[61];
- izdavati naređenja da neće biti milosti ili zaplašivanje protivničke strane ovim ili vođenje neprijateljstava na toj osnovi;[62]
- neprimjereno upotrebljavati priznate znakove raspoznavanja (Crvenog krsta, Crvenog polumjeseca ili Crvenog lava i sunca) ili druge ambleme, znakove ili signale zaštite, uključujući zastavu primirja i zaštitni amblem dobara kulture;[63]
- neprimjereno upotrebljavati znak raspoznavanja, zastave ili uniforme Ujedinjenih nacija;[64]

---

[58] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 85, stav 4 (a); DOPUNSKI PROTOKOL II, član 17; Vidi: IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 49, stavovi 1-6; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(viii); INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(viiii).

[59] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 85, stav 4 (b).

[60] Isto, član 85, stav 4 (c).

[61] Isto, član 85, stav 4 (e).

[62] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 15; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(xx).

[63] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 38, stav 1; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(vii) - 1 i 4.

[64] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 38, stav 2; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(vii) - 3.

- koristiti nacionalne ambleme: "zastave ili vojne ambleme, oznake ili uniforme neutralnih ili drugih država koje nisu strane u sukobu" ili "zastave, vojne znakove, oznake ili uniforme protivničkih strana za vrijeme napada ili da bi se branile, podstakle, zaštitile ili omele vojne operacije";[65]
- ometati brz i nesmetan prolazak humanitarne pomoći (svih pošiljki pomoći, opreme i osoblja);[66]
- upotrebljavati zabranjenu municiju;[67]
- upotrebljavati "oružje, projektile i materijal i metode ratovanja koji izazivaju prekomjerne povrede ili nepotrebne patnje";[68]
- upotrebljavati oružja koja su po svojoj prirodi nediskriminatorna[69], zatim otrove ili otrovna oružja, nuklearno oružje, biološko, hemijsko, zapaljivo i zaslepljujuće (lasersko) oružje i naoružanje, mine i druga nagazna protivpješadijska sredstva, kao i projektile koji se šire, eksplozivne projektile i dr.[70]

---

[65] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 39, stavovi 1-2; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(vii) - 2.

[66] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 23; DOPUNSKI PROTOKOL I , članovi 70, stav 2 i 71, stav 3.

[67] INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, član 8 (2)(b)(xix).

[68] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 35, stav 2; ICTY, *STATUT*, član 3.

[69] MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (2)(b)(xx).

[70] INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, WEAPONS AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, Ženeva, 2006; INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, RULES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, Ženeva, 2004; ICTY, *STATUT,* član 3; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, 2000, član 8 (2) (a) (ii); 8 (2) (b) (xx); 8 (2) (b) (xvii); 8 (2) (b) (xviii); 8 (2) (b) (xix) (xx).

Također je zabranjeno:

- namjerno usmjeravati napade protiv instalacija, materijala, jedinica ili vozila uključenih u humanitarnu pomoć ili misiju održavanja mira u skladu sa Poveljom Ujedinjenih nacija;
- napadati osoblje ili objekte uključene u humanitarnu pomoć ili misiju održavanja mira;
- napadati ili bombardovati, bilo kojim sredstvima, gradove, sela, naselja ili zgrade koji su nebranjeni i koji ne predstavljaju vojne ciljeve;
- pljačkati gradove ili mjesta, čak i kada su zauzeti napadom;
- pljačkati javnu ili privatnu imovinu;
- uništavati, oduzimati i prisvajati imovinu;
- široko uništavati i oduzimati imovinu koje nije opravdano vojnom potrebom, i koje se vrši u velikom obimu na nezakonit i samovoljan način;
- napadati osobe ili objekte upotrebom posebnih znakova Ženevskih konvencija.[71]

[71] ŽENEVSKE KONVENCIJE (I – IV); MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, članovi 7 (1) (a) – 8 (2) (e) (xi)-2; ICTY, *STATUT*, član 3.

3. Status žrtava

Od suštinskog je značaja, pored kategorija žrtava, utvrditi njihov *status*. Činjenica je da su, zbog postojanja situacija u oružanim sukobima kada se zbog prirode neprijateljskog napada,[72] prisutne teškoće da se utvrdi status žrtava i napravi razlika između civila i boraca, pri čemu neki autori tvrde da to nije prioritetno, već je prioritetan ukupan broj žrtava.[73] Međutim, utvrđivanje i konstatiranje statusa žrtava ključno je pitanje prilikom razmatranja ukupnog broja žrtava. To je pitanje, pored ostalog, povezano i sa krucijalnim pitanjem i problemom strateškog značaja koje se odnosi na utvrđivanje samog karaktera svakog oružanog sukoba.

Međunarodne konvencije, kao i drugi izvori relevantnog pravnog korpusa humanitarnog prava, tretirajući status žrtava, razlikuju samo dva pojma i to: *civil i borac*.

Osnova za utvrđivanje statusa civila (pojedinca ili stanovništva) i statusa borca sadržana je u Dopunskom protokolu I:

---

72 DOPUNSKI PROTOKOLI I, član 44, stav 3.

73 www.icj-cij.org/docket/files/91/10685.pdf?PHPSESESSID=bfc893d9f7cf101f58fc2b3612b65f3, SVJEDOČENJE JEAN-PAUL SARDONA pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, 24. marta 2006. O tome je bilo govora i na Međunarodnom sudu pravde u Hagu 2006, u procesu Republike Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore. Joanna Korner, britanski advokat, član Pravnog tima Bosne i Hercegovine, prilikom unakrsnog ispitivanja Prof. Jeana Paula Sardona, demografa, o broju žrtava u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992-1995, 24. marta 2006, zahtijevala je da iznese svoj stav i o statusu žrtava. S tim u vezi, on je tvrdio da postoje teškoće da bi se napravila razlika između civila i vojnika, "**jer je u određenim slučajevima veliki broj umrlih, barem sam tako pročitao, smatran vojnicima, mada nije bilo ništa što bi dokazalo da su oni ustvari to i bili. Stoga se nisam stvarno zanimao za ovu razliku, jer ona za mene nije prioritetna. Prioritetno je da se zna ukupno koliki je broj žrtava, ko je uzrokovao rat, a ne da li su te žrtve bili vojnici ili civili i u kom omjeru**". Očigledno da za Sardona nije bitan status, već ukupan broj žrtava (Isto).

- *Civil (civilno lice)* označava svako lice koje ne pripada oružanim snagama i ne učestvuje direktno u borbenim dejstvima, odnosno svako lice koje nije borac. I borci kada ne učestvuju u borbenim dejstvima imaju status civila. **U slučaju sumnje da li je osoba civil, ta će se osoba smatrati civilom**.[74] Sva lica koja su civili čine **civilno stanovništvo**. Prisustvo među civilnim stanovništvom lica koja nisu obuhvaćena definicijom civila ne lišava stanovništvo njegovog civilnog karaktera,[75] odnosno: prisustvo boraca u civilnom stanovništvu ne mijenja njegov civilni karakter, sve dok je ono pretežno civilno. Definicija civila je široka, te uključuje i pojedince koji su u određenom trenutku pružali oružani otpor, kao i lica koja su u vrijeme izvršenja zločina bila *hors de combat* (*van borbe*).[76]

- *Borac* označava pripadnika oružanih snaga (strane u sukobu),[77] osim medicinskog, bolničkog i vjerskog osoblja, koji učestvuje **direktno** u borbenim dejstvima (“ **... imaju pravo da direktno učestvuju u ne-**

---

[74] III ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 4 A, stavovi 1, 2, 3 i 6; DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 48, 50 i 51; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stavovi 1-3; Noelle Higgins, THE APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW TO WARS OF NATIONAL LIBERATIONS, *Journal of Humanitarian Assistance*, Njujork, april 2004, str. 55; Linds Cameron, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND THE REGULATION OF PRIVATE MILITARY COMPANIES, *Basel Institute on Governance*, Bazel, februar 2007, str. 9; Thomas B. Goehner, *INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND THE GENEVA CONVENTIONS*, *The American national Red Cross*, Wašington, DC, 2006, str. 21.

[75] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 50, stavovi 1, 2 i 3.

[76] ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KRNJOJELAC, par. 56; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KUNARAC, par. 425; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu TADIĆ, par. 638; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KUPREŠKIĆ, par. 547-549; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu BLAŠKIĆ, par. 214; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu JELISIĆ, par. 54; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu GALIĆ, par. 143.

[77] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 43, stav 2. “**Oružane snage strane u sukobu**” se, po Dopunskom protokolu I, “**sastoje od svih organiziranih oružanih snaga, grupa i jedinica, stavljenih pod komandu koja je odgovorna toj strani za rukovođenje svojim potčinjenima čak kada je ta strana zastupljena vladom ili nekom vlašću koju protivnička strana ne poznaje. Ove oružane snage podliježu internom sistemu discipline koji osigurava, između ostalog, poštovanje pravila međunarodnog prava koja se primjenjuju u oružanim sukobima**” (Isto, član 43, stav 1).

prijateljstvima“ __ “**... they have the right to participate directly in hostilities**“), otvoreno nosi oružje i stalni znak raspoznavanja i nalazi se pod neposrednom komandnom odgovornošću, a ne uživa zaštitu protiv napada, koja je obezbijeđena civilima.[78]

Međunarodno humanitarno pravo poznaje suštinsku razliku između boraca i onih koji to nisu, odnosno između civila i boraca.[79] Princip dis-

---

[78] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 43. i 44; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stav 3; III ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 4 i 19, stav 2; IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 15, stav 1a; MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (vi), *Službeni glasnik Bosne i* Hercegovine, br. 2, Sarajevo, 6. mart 2002, br. 21 – 24; UNITED STATES DISTRICT COURT, MIDDLE DISTRICT OF FLORIDA, TAMPA DIVISION, UNITED STATES OF AMERICA v. | Versus – prim. S. Č.| SAMI AMIN AL-ARIAN I DRUGI, Broj: 8 : 03-CR-77-T- 30-TBM, od 21. aprila 2005, Tampe (Florida) 2005, str. 7-8; William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rights and Global Instice Warking Paper Extrajudicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18; David R. Rothwell, LEGAL OPINION ON THE STATUS OF NON-COMBATANTS AND CONTRACTORS UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND AUSTRALIAN LAW, Kanbera, decembar 2004, str. 2.

Kada se, primjera radi, govori o oružanom sukobu (međunarodnog karaktera) u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća riječ je o borcima iz Republike Bosne i Hercegovine (Bošnjaci, Srbi, Hrvati i drugi); Savezne Republike Jugoslavije – Srbije i Crne Gore (Srbi, Crnogorci i drugi); Republike Hrvatske (Hrvati, Srbi, Bošnjaci i drugi), te Rusije, Ukrajine, Rumunije, Bugarske, Grčke, Saudijske Arabije, Jemena, Kuvajta, Alžira, Irana i drugih zemalja. Neuključivanjem boraca iz raznih zemalja, poginulih u borbenim akcijama na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine u periodu 1991-1995, ne može se doći do potpunih (potpunijih) saznanja o ukupnom broju žrtava.

Brojni građani susjednih država su, prema raspoloživim podacima, učestvovali u agresiji protiv Bosne i Hercegovine, genocidu nad Bošnjacima i drugim oblicima zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Podatke o tome, kada je u pitanju učešće građana iz Srbije, iznosi ministar za rad i socijalnu politiku Vlade Republike Srbije Rasim Ljajić. S tim u vezi, on navodi zanimljiv podatak “**da je približno 400.000 stanovnika Srbije učestvovalo u ratovima devedestih godina**”, od čega, kako, po njemu, “**istraživanja pokazuju**”, je “**40 odsto direktnih učesnika ratova**” (http://www.danas.co.yu/20070811/hronika2.html, *Predstavljen projekat pomoći osobama sa posttraumatskim stresnim poremećajem*, 10. august 2007.). Tako je 160.000 građana Srbije direktno učestvovalo u navedenim ratovima, što znači da je riječ o borcima koji su učestvovali u oružanim dejstvima (u osvajačkom - agresorskom ratu) na teritoriji i protiv drugih država, gdje su, pored ostalog, počinili genocid nad Bošnjacima. .

[79] A. Pellet, DROIT INTERNATIONALE PUBLIC, Pariz, 2003, paragraf 580; INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND HUMAN RIGHTS, *World campaign*

tinkcije između civila i borca je fundamentalnog karaktera i od značaja je za međunarodno pravo uopće. Cjelokupno međunarodno humanitarno pravo kroz svoju historiju zasnivalo se na toj razlici. To pravo poznaje samo *civile* i *borce*, pri čemu se pod borcima podrazumijevaju pripadnici oružanih snaga koji učestvuju **direktno** u oružanoj borbi (**"... u napadu ili vojnoj operaciji u pripremi za napad**" __ "...**in an attack or in a military operation preparatory to on attack**"), odnosno "**uzimaju direktno učešće u neprijateljstvima**" (**"... take a direct part in hostilities**"), u toku zakonitih oružanih operacija.[79] Glavna distinkcija u međunarodnom humanitarnom pravu je, sa stanovišta korpusa pravnih normi, između *borca-combattant* i *neborca-non-combattant*, odnosno između *borca* i *civila*, te da je **direktno učešće u borbenim operacijama ključni**

---

for Human Rights, br. 13, Vašington, DC, 2007, str. 1-6; William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rights and Global Instice Warking Paper Extraundicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18. Relevantni faktori za utvrđivanje počiniočeve svijesti o statusu žrtve, po Optužbi ICTY-a protiv Stanislava Galića, su, između ostalog, sljedeći:

"**(1) fizički izgled žrtava, uključujući njihov spol, godine starosti, fizičku kondiciju, odjeću i vrstu predmeta u njihovom posjedu ili u njihovoj blizini**; i

(2) aktivnosti žrtava u trenutku kad su ubijene ili ranjene" (ICTY, Prvostepena presuda u predmetu *Galić*, par. 35).

[79] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 43, stav 2 i 51, stav 3; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stav 3; ∴ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО В ДОКУМЕНТАХ, Москва 2001.; UNITED STATES DISTRICT COURT, MIDDLE DISTRICT OF FLORIDA, TAMPA DIVISION, UNITED STATES OF AMERICA v. SAMI AMIN AL-ARIAN I DRUGI, Broj: 8 : 03-CR-77-T-30-TBM, od 21. aprila 2005, Tampe (Florida) 2005, str. 3-8; ROUNDTABLE ON CUSTOMARY INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND ITS RELEVANCE FOR THE INTEROPERABILITY OF ARMED FORCES, Ženeva, 1-2. februar 2007, str. 1-3.

Kao i kod svakog pravnog termina, pojam "**direktno učešće u neprijateljstvima**" ("**direct participation in hostilities**" podliježe raznim interpretacijama, jer ne postoji precizna definicija tog pojma i termina. Zbog toga je Međunarodni komitet Crvenog krsta 2003. pokrenuo niz ekspertnih sastanaka na temu potpunog razjašnjenja koncepta **direktnog učešća** u borbenim operacijama (THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, tom 87, broj 857, Ženeva, mart 2005, str. 190).

- **krucijalni kriterij** da li je neko borac ili nije, odnosno da li je borac ili civil.[81]

Prema pravilima međunarodnog humanitarnog prava zabranjeni su napadi na civilno stanovništvo i pojedinačne civile. IV dio *Dopunskog*

---

[81] IV ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 15; DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 43, stav 2 i 51, stav 3; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stav 3; R. Depuy, ACTION HUMANITARE, u: HUMANITARIAN LAW OF ARMED CONFLICT, Hag 1991, str. 71; Muhammed Badjaoui, LE CINQUANTENIEME ANNIVERSAIRE DE LA CIJ: u RECUEIL DES COURS-COLLECTED COURSES, str. 30, Hag, 1996; A. Pellet u: REVUE GÉNÉRALE DU DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, str. 25, Otava/Pariz, 1984; INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND HUMAN RIGHTS, *World Campaign for Human Rights*, br. 13, Vašington, DC, 2007, str. 1 i 6; William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rights and Global Instice Warking Paper Extrajudicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18; Mark Davids "Max" Maxwell (pukovnik Vojske Sjedinjenih Američkih Država), THE LAW OF WAR AND CIVILIANS ON THE BATTLEFIELD: ARE WE UNDERMINING CIVILIAN PROTECTION?, *Military Review*, septembar-oktobar 2004, str. 18; THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, tom 87, broj 857, Ženeva, mart 2005, str. 190 i 198.

Najveći uspjeh u historiji međunarodnog prava je podjela na *borce* i *civile*, čiji je "**efekat u smanjenju zla izazvanog ratovima bio neprocjenjiv**" (M. Maxwell, nav. dj., str. 18). Tu je ocjenu početkom XX stoljeća (1911.) izrekao J. M. Spaight, u monumentalnoj studiji "WAR RIGHTS ON LAND" (London 1911, str. 37). Na Spajtovo razočarenje samo je u prošlih 15 godina (na kraju XX i početkom XXI stoljeća) na genocidnoj osnovi likvidirano skoro milion i po ljudi, a u genocidima od početka XX stoljeća da i ne govorimo, u kojima su, prema dosadašnjim istraživanjima, "**devedeset posto svih žrtava svih sukoba na svijetu neborci**" (Tazreena Sajjad, ADDRESSING THE GRAY AREAS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, Njujork, 2001, str. 1), odnosno civili.

Analizom normativnih odredbi nacionalnih zakonodavstava, čiji je predmet društveno-pravna zaštita boraca i njihovih porodica, uočili smo krupne nedostatke, jer u toj regulativi nije valjano definisan pojam borca. Tako se s pravom postavlja pitanje kako se o nečemu, što je društveni realitet, koji se poima i o kojem se formira predstava i iskazuje odgovarajućim terminom sa jasnim značenjem, može uopšte govoriti, a da taj realitet u stvarnosti nije definisan. Tipičan primjer je nacionalno zakonodavstvo bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Bosne i Hercegovine (∴ ZBIRKA PROPISA O OSNOVNIM PRAVIMA *boraca, sa komentarom Zakona o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca*, Beograd, 1984; *Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, br. 2/92 i br. 13/94.). U ovom slučaju nije trebalo izmišljati "toplu vodu", već samo preuzeti normativnu definiciju iz međunarodnog humanitarnog prava, čime bi se riješio problem definisanja navedenih pojmova.

protokola I, pod naslovom "**Civilno stanovništvo**" (članovi 48 do 58) unapređuje pravnu zaštitu civila i civilnog stanovništva predviđenu Ženevskim konvencijama, usmjeravanjem strana u sukobu da poštuju i štite civilno stanovništvo i civilna lica tokom vođenja neprijateljstava.[82] Članom 51 (2) Dopunskog protokola I zabranjeno je da se **civilno stanovništvo** i **civili** učine predmetom napada. "**Civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedinačni civili, ne smiju biti napadani**".[83] Dopunskim protokolom I i Dopunskim protokolom II **zabranjeni su akti ili prijetnje nasiljem**, **čiji je primarni cilj da šire teror među civilnim stanovništvom**.[84]

Članom 51 (6) Dopunskog protokola I izričito su zabranjeni "**napadi protiv civilnog stanovništva ili civila odmazdama**".[85] Ova zabrana zasniva se na principu zaštite civila i civilnog stanovništva. Ta odredba izričito potvrđuje pravilo da civili moraju uživati **opću zaštitu od djelovanja neprijateljstava**. **Zabrana napada na civile proizlazi iz temeljnog principa međunarodnog prava, principa razlikovanja, koja obavezuju strane u sukobu da u svakom trenutku**, "**da bi osigurale poštovanje i zaštitu civilnog stanovništva i civilnih objekata**", **prave razliku između civilnog stanovništva i boraca i između civilnih objekata i vojnih ciljeva, te da, u skladu sa tim, svoje vojne operacije usmjeravaju samo protiv vojnih objekata** (**ciljeva**)".[86]

---

[82] DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 48-58. U članu 51, stav 1 Dopunskog protokola I jasno se navodi da "**civilno stanovništvo i pojedinačni civili uživaju opću zaštitu od opasnosti koje proističu iz vojnih operacija**". Da bi se primijenila ova zaštita, moraju se u svim okolnostima poštovati "**dodatna pravila, koja nadopunjuju druga primjenjiva pravila međunarodng prava**". Među instrumentima međunarodnog prava koji utvrđuju pravila za zaštitu civila nalaze se, između ostalog, *Haška konvencija IV iz 1907. o poštovanju zakona i običaja ratovanja na kopnu* (CONVENTION WITH RESPECT TO THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, IV - *The Laws and Customs of War on Land*, Moskva, 2002). i *IV Ženevska konvencija* (ŽENEVSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI CIVILNIH LICA ZA VRIJEME RATA OD 12. AUGUSTA 1949. GODINE).

[83] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 2.

[84] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 2; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stav 2.

[85] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 6 i član 85, stav 3 (a).

[86] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 48.

Član 48 Dopunskog protokola I princip razlikovanja između civilnog stanovništva i boraca i između civilnih objekata i vojnih objekata proglašava osnovnim pravilom. Međunarodni sud pravde je, u svom **Savjetodavnom mišljenju o zakonitosti nuklearnog oružja**, potvrdio da su princip razlikovanja, te princip zaštite civilnog stanovništva "**ključni principi sadržani u tekstovima koji čine korpus međunarodnog prava**", te iznio da "**države nikad ne smiju civile učiniti metom svojih napada ...**".[87]

Civili i civilno stanovništvo uživaju zaštitu od napada samo dok su civili, odnosno samo "**za vrijeme dok ne uzimaju direktnog učešća u neprijateljstvima**" ("**... unless and for such time as they take a direct part in hostilities**").[88]

Zbog prirode svog djelovanja u toku oružane borbe, *borci* ne mogu uživati prava koja uživaju civili - oni ne uživaju zaštitu protiv napada. Borci i drugi pojedinci direktno uključeni u neprijateljstva smatraju se legitimnim vojnim ciljevima. Status borca ne znači samo legitimni vojni cilj, nego i pravo u zakonitoj borbenoj operaciji ubiti ili raniti druge borce ili pojedince koji učestvuju u neprijateljstvima i imati pravo na poseban tretman van borbene operacije, tj. u slučaju predaje, zarobljavanja ili ranjavanja.[89] Shodno tome, *zakoniti* borci imaju pravo bez sankcija i zakonitim sredstvima u borbi oduzeti život neprijateljskom borcu.[90]

---

87 INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE, *REPORT 1996*, ADVISORY OPINION ON THE LEGALITY OF THE THREAT TO USE OR USE OF NUCLEAR WEAPONS, par. 78.

88 DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 3; DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13, stav 3; ICTY, Prvostepena presuda u predmetu GALIĆ, par. 48. Pretresno vijeće ICTY-a u predmetu **Kupreškić** je to objasnilo na sljedeći način: "**zaštita civila i civilnih objekata koju garantira savremeno međunarodno pravo može u potpunosti prestati ili biti smanjena ili prekinuta [...] ukoliko se grupa civila [...] naoruža i uključi u borbu protiv neprijateljske zaraćene strane, njih neprijateljska zaraćena strana legitimno može napasti, bez obzira na to ispunjavaju li oni ili ne uslove postavljene u članu 4 (A) (2) Ženevske konvencije III iz 1949.**" (ICTY, Prvostepena presuda u predmetu GALIĆ, par. 48).

89 DOPUNSKI PROTOKOL I, član 41, stavovi 1 i 2.

90 William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rigths and Global Iustice Warking Paper Extrajudicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18.

Zakoniti borac uživa imunitet od krivičnog gonjenja za zakonite borbene operacije u toku oružanog sukoba protiv zakonitih ciljeva. Pravni imunitet *zakonitog borca* je "doktrina ukorijenjena u običajnom ratnom pravu, koja zabranjuje krivično gonjenje boraca za njihove zakonite borbene operacije počinjene u toku oružanog sukoba protiv zakonitih vojnih ciljeva".[91]

Borci su, po međunarodnom pravu, u cilju zaštite civilnog stanovništva ("da bi pojačali zaštitu civilnog stanovništva od djelovanja neprijateljstava"), "**dužni da se razlikuju od civilnog stanovništva**". To razlikovanje, po članu 44 *Dopunskog protokola I uz Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba*, **mora** postojati (samo) za vrijeme tačno određenog vremenskog perioda, odnosno: "**dok su uključeni u napadu ili u vojnoj operaciji u pripremi za napad**." U oružanom sukobu kada se "**zbog prirode neprijateljskog napada**" **oružani borac ne može razlikovati od civilnog stanovništva**, "**on će zadržati svoj status borca**, **pod uslovom da u takvim situacijama otvoreno nosi svoje oružje**".[92] **Prije i poslije toga,**

---

[91] UNITED STATES DISTRICT COURT, MIDDLE DISTRICT OF FLORIDA, TAMPA DIVISION, UNITED STATES OF AMERICA v. SAMI AMIN AL-ARIAN I DRUGI, Broj: 8 : 03-CR-77-T-30-TBM, od 21. aprila 2005, Tampe (Florida) 2005, str. 3. Koncept *zakonitog borca* prvi put razrađen je Aneksom Pravila Konvencije između Sjedinjenih Američkih Država i drugih sila u pogledu zakona i običaja kopnene borbe (Aneks Haške konvencije), koja je potpisana od Sjedinjenih Američkih Država 18. oktobra 1907. (Isto, str. 4).

[92] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 44, stav 3; ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, II, Sarajevo, 1996, str. 501; INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND HUMAN RIGHTS, *World Campaign for Human Rights*, br. 13, Vašington, DC, 2007, str. 6; William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNALARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rigths and Global Instice Warking Paper Extrajudicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18.

S obzirom na to da u oružanim sukobima "**postoje situacije kada se zbog prirode neprijateljskog napada oružani borac ne može razlikovati od civilnog stanovništva, on će zadržati svoj status borca, pod uslovom da u takvim situacijama otvoreno nosi oružje:**

a) za vrijeme svakog vojnog angažovanja, i

b) u toku vremena kada ga protivnik može vidjeti da je angažiran u vojnom razvijanju koje prethodi preduzimanju napada u kome će učestvovati" (DOPUNSKI PROTOKOL I, član 44, stav 3).

borci se ne moraju razlikovati od civilnog stanovništva. To, prema tome, znači da **oni mogu mijenjati svoj status civilnih lica i boraca**, pri čemu su za utvrđivanje statusne kategorije žrtve presudne okolnosti u trenutku počinjenja zločina.[93]

Svaki borac, u skladu sa članom 43 ("*Oružane snage*") *Dopunskog protokola I*, "**koji se nađe u vlasti protivničke strane, postaje ratni zarobljenik**"[94] i zaštićen je pravilima međunarodnog prava.[95] Ratni zarobljenci su u vlasti neprijateljske sile, "**ali ne u vlasti pojedinih lica ili vojnih jedinica koji su ih zarobili. Nezavisno od ličnih odgovornosti koje mogu postojati, sila koja ih drži odgovorna je za postupanje koja se na njih primjenjuje**".[96] S ratnim zarobljenicima "**mora se u svako doba postupati čovječno. Svaki protivpravni čin ili nedozv-**

---

[93] ICTY, Prvostepena presuda u predmetu *Blaškić*, par. 214.

[94] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 44, stav 1. *Ratni zarobljenici*, po članu 4 III Ženevske konvencije, "**jesu lica koja pripadaju jednoj od sljedećih kategorija, a koja su pala pod vlast neprijatelja**:

1. pripadnici oružanih snaga jedne strane u sukobu, kao i pripadnici milicija i dobrovoljačkih jedinica koji ulaze u sastav tih oružanih snaga;

2. pripadnici ostalih oružanih formacija i pripadnici ostalih dobrovoljačkih jedinica, uključujući i pripadnike organiziranih pokreta otpora, koji pripadaju jednoj strani u sukobu i koji djeluju izvan ili u okviru svoje teritorije, čak i da je ta teritorija okupirana, pod uslovom da te milicije ili dobrovoljačke jedinice, uključujući tu i ove organizirane pokrete otpora, ispunjavaju sljedeće uslove:

a) da na čelu imaju lice odgovorno za svoje potčinjene,

b) da imaju određeni znak raspoznavanja koji se može uočiti na odstojanju,

c) da otvoreno nose oružje,

d) da svoje operacije izvode u skladu sa zakonima i običajima ratovanja;

3. Pripadnici redovnih oružanih snaga koji izraze vjernost nekoj vladi ili vlasti koju nije priznala sila u čijoj su vlasti (...);

6. stanovništvo neokupirane teritorije koje se, usljed približavanja neprijatelja, spontano digne na oružje da bi se oduprlo snagama napadača, a koje nije imalo vremena da se organizira kao redovne oružane snage, ako otvoreno nosi oružje i ako poštuje ratne zakone i običaje" (III ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 4 A, stavovi 1, 2, 3 i 6).

[95] III ŽENEVSKA KONVENCIJA O POSTUPANJU SA RATNIM ZAROBLJENICIMA OD 12. AVGUSTA 1949. GODINE; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 45.

[96] III ŽENEVSKA KONVENCIJA, član 12, stav 1.

oljeno propuštanje od strane sile koja ih drži, a koji prouzrokuje smrt ili dovodi u ozbiljnu opasnost zdravlje ratnog zarobljenika koji se nalazi u njenoj vlasti zabranjen je i bit će smatran kao teška povreda" *III Ženevske konvencije*. Nijedan ratni zarobljenik "**ne može biti povrgnut tjelesnom osakaćivanju ili medicinskom ili naučnom opitu ma koje prirode on bio ako to nije opravdano liječenjem ratnog zarobljenika i vršeno u njegovom interesu**". Ratni se zarobljenici "**moraju u svako doba štititi, naročito protiv svakog akta nasilja ili zastrašivanja, protiv uvreda i javne radoznalosti**". I "**mjere represalija prema ratnim zarobljenicima su zabranjene**".[97]

Borci koji su uključeni u borbene operacije u oružanom sukobu koji nema međunarodni karakter, a "**koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usljed bolesti, rana, lišenja slobode ili iz kojeg bilo drugog uzroka**" zaštićeni su zajedničkim članom 3 *Ženevskih konvencija*.[98]

U kontekstu razmatranja statusa žrtava koje su, po pozitivnim pravnim normama i stanovištu koje zastupa Međunarodni komitet crvenog krsta, *civili*, neki autori, istraživači – naučnici tvrde da je njihov status takav da oni ne zaslužuju zaštitu koju civili uživaju po međunarodnom humanitarnom pravu, jer pružaju neposredan doprinos oružanoj borbi (primjera radi: kuharica u komandi; civil koji radi u fabrici municije; pripadnik oružanih snaga koji je ubijen na odmoru; civil koji vlastiti

---

97 Isto, član 13; DOPUNSKI PROTOKOL I, član 20. I po *Statutu* Međunarodnog krivičnog suda zabranjeno je "**ubijanje ili ranjavanje boraca koji su se, nakon što su položili oružje ili ostali bez sredstava za odbranu, predali na milost**" (MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 8 (vi), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 2, Sarajevo, 6. mart 2002, str. 21-24).

98 UNITED NATIONS, OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, NEPAL,*Investigations into violations of international humanitarian law in the context of attacks and clashes between the Communist Party of Nepal* (*Maoist*) *and Government Security Forces, Findings and recommendations*, januar-mart 2006, str. 8; ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AUGUSTA 1949, Beograd, 1962; ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AUGUSTA 1949. I DODATNI PROTOKOLI, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva (štampano u Bosni i Hercegovini – bez navođenja godine i mjesta); HUMANITARNO PRAVO ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine* i *Nezavisni biro za humanitarna pitanja*, Sarajevo, 1996.

kamion stavi na raspolaganje da bi do linije fronta prevozio naoružanje, zatim svaki oblik umjetničkog rada i stvaralaštva lica koje doprinosi efikasnoj oružanoj borbi i sl.). Međutim, kao što u međunarodnom humanitarnom pravu ne postoji status "kvazi-borca", "polu-borca", "polu-civila", ne može se govoriti o civilima koji su "civilniji" od drugih. To je nedopustiva interpretacija, jer nije u skladu sa duhom zaštite civila prema međunarodnom humanitarnom pravu,[99] po kome lice ne uživa zaštitu, predviđenu za civile, jedino onda kad uzima "**direktno učešće u neprijateljstvima**".[100] Bilo bi, dakle, apsurdno svaki oblik podrške oružanoj borbi automatski smatrati direktnim učešćem u neprijateljstvima.

Istraživačka praksa pokazuje da neki istraživači, ignorišući pravnu dogmatiku međunarodnog humanitarnog prava, umjesto termina borac, koriste termin **vojnik**, pri čemu, u razmatranju i utvrđivanju statusa žrtava, razlikuju **civile i vojnike**, odnosno **civilni i vojni status žrtava** (**civilne i vojne žrtve**).[101] Ovakvo shvatanje ne doprinosi sagledavanju temeljnih razlika između te dvije statusne kategorije kojima ih autori označavaju.

---

[99] ROUNDTABLE ON CUSTOMARY INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND ITS RELEVANCE FOR THE INTEROPERABILITY OF ARMED FORCES, Ženeva, 1-2. februar 2007, str. 3 i 5; David R. Rothwell, LEGAL OPINION ON THE STATUS OF NON-COMBATANTS AND CONTRACTORS UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND AUSTRALIAN LAW, Kanbera, decembar 2004, str. 2; ICRC, DIRECT PARTICIPACION IN HOSTILITIES UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, *Report prepared by the International Committee of the Red Cross*, Ženeva, septembar 2003, str. 8; William Abresch, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rights and Global Instice Warking Paper Extrajudicial Executions Series*, br. 4, Njujork, 2005, str. 18; ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AVGUSTA 1949, Beograd, 1962; ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AVGUSTA 1949. I DODATNI PROTOKOLI, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva (štampano u Bosni i Hercegovini – bez navođenja godine i mjesta); HUMANITARNO PRAVO, ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine* i *Nezavisni biro za humanitarna pitanja*, Sarajevo, 1996.

[100] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51, stav 3.

[101] E. Tabeau i J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992.-1995. ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *European Journal of population*, Springer, 2005.

Upotreba termina **vojnik**, suprotno međunarodnom pravu i izričitim stavovima Ženevskih konvencija i njihovih Dodatnih protokola, dovodi, pored ostalog, do konfuzije i potpuno pogrešnih rezultata istraživanja. Kada se svaki pripadnik oružanih snaga tretira kao **vojnik**, a onda *ipso facto* kao borac, bez utvrđivanja da li je ili nije ubijen u neposrednim borbenim operacijama, tada se, na neprirodan i metodološki nekorektan način, udio boraca u broju žrtava povećava.[102] U tom su slučaju mnogi civili tretirani kao "**vojnici**", a prema tome kao borci, čime se broj boraca povećava u odnosu na civile, a broj civila smanjuje u odnosu na borce, što ne odgovara činjenicama društvene stvarnosti i vrlo često u naučnoj interpretaciji dovodi, pored ostalog, do pogrešnih zaključaka o prirodi konflikta koji je predmet istraživanja[103] i istovremeno amnestira veliki broj zločinaca. U tako utvrđenom ukupnom broju žrtava po kriteriju statusa, kvantitativni odnos između boraca i civila je u korist boraca.

Istovremeno, zanimljiva je i praksa **naknadnog utvrđivanja statusa lica**. Naime, zemlja – žrtva agresije, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, bez izuzetka je, u haotičnom stanju[104] koje, s jedne strane, onemogućava normalno funkcionisanje društva i procesa u njemu, dok s druge strane raste osjećaj ljudske solidarnosti i potreba za međusobnim zbrinjavanjem,[105] pogotovo onih

---

[102] D. Munoz-Rojas – J. J. Fresard, ORIGINES DU COMPORTEMENT DANS LA GUERRE: COMPRENDRE ET PREVENIR LES VIOLATIONS DU DIH, u: FAITS ET DOCUMENTS/ICRC, str. 182-183, Ženeva, 2004.

Munoz-Rojas i Fresard smatraju da ova diskusija u Međunarodnom komitetu Crvenog krsta "**bez sumnje mora biti predmet produbljene rasprave**" (Isto, str. 183).

[103] M. Mešić, THE FACE OF THE NEIGHBOUR: COEXISTENCE, LEGALITY AND SOCIAL JUSTICE IN POST – GENOCIDE BOSNIA, SEGUNDO ENCUENTRO INTERNACIONAL ANÁLISIS DE LAS PRACTICAS SOCIALES GENOCIDAS, De Europa a America Latina y mas alla: la continuidad de las practicas sociales genocidas, Universidad Nacional de tres de Fehrero, Buenos Aires, 2007.

[104] Daniel Rigney, THE METHAPORICAL SOCIETY: AN INVITATION TO SOCIAL THEORY, Lanham ,2001, str. 63.

[105] "**Čak i u privredno razvijenim društvima, pojava rata ili prirodnih katastrofa oživljava solidarnost i obostranu pomoć ... Kad god su ekonomski i društveni uslovi takvi da je pojedinačno preživljavanje izuzetno nesigurno bez zajedničke podrške, neformalni mehanizmi solidarnosti javljaju se sami od sebe**"

koji su direktne žrtve zločina, odnosno koji su u oružanom sukobu ostali bez najmilijih. Zadovoljavanje potreba stanovništva obavlja se u ograničenom obimu, obilježenom otežanim komunikacijama, uništenom privredom, te relativnim nedostatkom pravne i faktičke sigurnosti.

Porodice ubijenih boraca (a naročito onih koji su ubijeni u borbi za slobodu i opstanak) imaju povoljnije mogućnosti u ostvarivanju prava i korištenju određenih finansijskih prestacija.[106] Stoga je prisutna praksa, po kojoj su, zbog izuzetno teških materijalno-ekonomskih uslova, u brojnim slučajevima, **ubijeni civili upravno-pravno evidentirani kao (ubijeni) pripadnici oružanih snaga**, što implicira i ukazuje na *status borca*, iako svi pripadnici oružanih snaga nisu borci. Tako je, primjera radi, desetinama hiljada ubijenih civila u genocidnim radnjama u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, posebno civilima likvidiranim u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995, iz čisto humanih razloga, a u cilju rješavanja egzistencijalnih potreba njihovih porodica, Država naknadno - posthumno priznala status borca. Naknadno priznati status borca ne mijenja historijsku činjenicu da je u suštini riječ o civilnim licima i civilnom stanovništvu, koji su u vrijeme likvidacije imali status **civila**, niti ima bilo kakve veze sa njihovom likvidacijom na genocidnoj osnovi, koja je izvršena prije rješavanja (priznavanja) njihovog socijalnog statusa. Sa pravnog i činjeničnog stanovišta riječ je o protivpravnoj radnji, jer prilikom utvrđivanja statusa žrtve (civil – borac), pored ostalog, nije uzeto u obzir specifično stvarno stanje žrtve u trenutku izvršenja zločina, odnosno u vrijeme likvidacije žrtve. Brojnim žrtvama koje su u vrijeme likvidacije imale status civila naknadno je, bez njihove apsolutne nemogućnosti izjašnjavanja, iz navedenih razloga priznat – određen i utvrđen status borca.

(Marcel Fachamps, SOLIDARITY NETWORKSIN PREINDUSTRIAL SOCIETIES: RATIONAL PEASANTS WITH A MORAL ECONOMY, u: *Economic Developmentand Cultural Change*, br. 41, oktobar 1992, str. 148-149).

106 ICRC, ADVISORY SERVICE ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, MISSING PERSONS AND THEIR FAMILIES: *Recomendations for drafting national legislation*, Ženeva, 2003, str. 1.

Posljedice ovog **protivzakonitog**[107] čina na utvrđivanju statusne kategorije i broja žrtava su **katastrofalne**, jer idu u korist onih koji, preuveličanim udjelom boraca u ukupnom broju žrtava, **donose naučno nedopustive zaključke o prirodi oružanog sukoba**, odnosno težini počinjenih zločina. Ovaj fenomen morao bi u što skorije vrijeme biti predmetom ozbiljnijeg naučnog istraživanja.

Od posebnog je značaja pitanje kako i na koji način utvrditi – otkriti, identifikovati i konstatovati prisilno nestala lica u ukupnom broju žrtava. U nekim kvaziistraživanjima, u kojima se predstavljaju i iskazuju podaci o "ubijenim i nestalim", prisutna je, pored ostalog, teorijsko-logička i metodološka greška, zbog toga što u sumarnom broju žrtava isti tretman imaju ubijeni i nestali, pri čemu je nemoguće doći do saznanja koliko je, u ukupnom broju žrtava, **ubijenih**, a koliko **nestalih**.

U postupku utvrđivanja ukupnog broja žrtava potpuno je osnovano i jedino ispravno iz njega isključiti **prisilno nestala lica**. Analogno tome, prijedlog (vjerovatnog) rješenja problema ogleda se u tome što će se prisilno nestala lica uključiti u statusnu kategoriju **civila**, a pripadnici oružanih snaga nestali u direktnim borbenim dejstvima – nestali borci u statusnu kategoriju **boraca**, odnosno u zaštićenu kategoriju pripadnika oružanih snaga.

[107] Pored kršenja pravila iz domaćeg zakonodavstva kojima se regulišu pojedinosti statusa svih pripadnika oružanih snaga, falsifikovanjem statusa krše se i decidne odredbe međunarodnog humanitarnog prava.

4. Prisilni nestanci lica

Govoreći o žrtvama genocida posebnu pažnju zaslužuju **nestali**, odnosno u terminologiji međunarodnog krivičnog prava **prisilno nestali** ili **nestala lica**.[108] Norme međunarodnog prava, pored statusnih kategorija civila i borca ili borca i civila, ne poznaju poseban status **nestalog**.

Prisilni nestanak lica – **forced disappearances** je zabranjen međunarodnim humanitarnim pravom i međunarodnim odredbama o zaštiti ljudskih prava. Razvoj problematike prisilno nestalih lica počinje još 1978, *Rezolucijom 33/173* Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, kojom je izražena "**duboka zabrinutost saznanjem da se u različitim dijelovima svijeta događaju prisilni nestanci**".[109]

Deklaracija o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka, usvojena na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 18. decembra 1992, u svom nazivu koristi pojam i termin **prisilno nestala lica**, odnosno **prisilni nestanak**, definišući ga tako da to djelo (prisilni nestanak – enforced disappearance) u svakom slučaju predstavlja "**povredu ljudskog dostojanstva**". Prisilni nestanci su, prema tom dokumentu, suprotni ciljevima Povelje Ujedinjenih nacija jer, pored ostalog, žrtvama i njihovim porodicama nanose teške patnje i predstavljaju **teške i ozbiljne povrede ljudskih prava i temeljnih sloboda**, proglašenih u Univerzalnoj dekla-

---

[108] Članovima 32-34 DOPUNSKOG PROTOKOLA I utvrđeno je jedino ponašanje strana u oružanom sukobu u vezi sa pronalaskom nestalih lica, odnosno identifikacije i ekshumacije njihovih posmrtnih ostataka (DOPUNSKI PROTOKOL I, članovi 32-34).

[109] UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION ON DISAPPEARED PERSONS*, 33/173, 20. decembar 1978.

raciji o ljudskim pravima, te potvrđenim i razrađenim međunarodnim instrumentima u toj oblasti.[110]

Ujedinjene nacije, a posebno organ nadležan za ispitivanje pojedinačnih slučajeva povreda ljudskih prava (Komitet za ljudska prava), su u različitim slučajevima osudile politiku i praksu prisilnih nestanaka.[111]

---

110 UNITED NATIONS, *DECLARATION ON TE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE*, DOC. A/RES/47/133, 18. decembar 1992, član 1. Svako djelo *prisilnog nestanka* "**nestalo lice stavlja izvan zaštite zakona i nanosi tešku bol i njima i njihovim porodicama. To čini povredu pravila međunarodnog prava kojima se garantuje, *inter alia*, pravo na priznanje ličnosti pred zakonom, pravo na slobodu i sigurnost ličnosti, te pravo na nepodvrgavanje mučenju i drugom zlu, neljudskom ili degradirajućem tretmanu ili kazni. Ono, također, krši i čini opasnu prijetnju po pravo na život**" (Isto, član 1).

Nijedna naredba ili instrukcija bilo koje javne vlasti "**ne može biti upotrijebljena kao opravdanje za prisilni nestanak. Bilo koje lice koje dobije takvu naredbu ili instrukciju, imat će pravo i obavezu da je ne ispoštuje**" (Isto, član 6).

Nikakvi uslovi (prijetnja rata, stanje rata, unutrašnja politička nestabilnost ili druge javne opasnosti) "**ne mogu se iskoristiti za opravdavanje prisilnih nestanaka**" (Isto, član 7). Bilo koje lice lišeno slobode "**mora biti locirano na službeno poznatom mjestu, te, prema nacionalnom zakonu, dovedeno pred organ sudske vlasti odmah po hapšenju**" (Isto, član 10).

Žrtve djela prisilnog nestanka i njihove porodice će, prema navedenoj Deklaraciji, "**dobiti naknadu i imati pravo na adekvatnu kompenzaciju, uključujući i najpotpuniju moguću rehabilitaciju. U slučaju smrti žrtve, kao rezultat djela prisilnog nestanka, njihove porodice će imati pravo na kompenzaciju**" (Isto, član 9).

Zabrana **prisilnog nestanka**, prema navednoj deklaraciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, sadrži i obavezu krivičnog procesuiranja tog oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava (Isto, član 13).

111 UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION*, br. 46/242, od 25. augusta 1992; UNITED NATIONS, COMMISSION FOR HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION*, br. 1994/72, 9. mart 1994; UNITED NATIONS, SECURITY COUNCIL, *RESOLUTION*, br. 1034/1995, 21. decembar 1995; UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *Resolution*, br. 50/193/1995, 22. decembar 1995. Vidi i odluke *Komiteta za ljudska prava Ujedinjenih nacija*, po optužbama: *E. Quinteros Almeida and the Eastern Republic of Urugvay – E. Quinteros Almeida* i *Istočna Republika Urugvaj* (CCPR/C/19/D/107/1981, od 21. jula 1981); *Bleier and the Eastern Republic of Urugvay - Bleier i Istočna Republika Urugvaj* (CCPR/C/16/D/30/1978 od 29. marta 1982), zatim *Bautista de Aureliana and Republic of Columbia – Bautista de Aureliana i Republika Kolumbija* (CCPR/C/31/D/563/1993).

To je u više navrata učinio i Evropski sud za ljudska prava.[112]

Međunarodni komitet Crvenog krsta (oko) trideset godina koristi termin **prisilni nestanak**/**nestanci**. To je pitanje bilo predmet rasprava na mnogim skupovima Međunarodnog komiteta Crvenog krsta (i polumjeseca), nakon čega su usvojeni veoma značajni dokumenti.

Prisilni nestanak, prema *Rezoluciji* Međunarodnog komiteta Crvenog krsta od 1981, podrazumijeva "**povrede osnovnih ljudskih prava, kao što su: pravo na život**, **slobodu i ličnu sigurnost**; **pravo da se ne podvrgava torturi**, **surovom**, **nehumanom i degradirajućem postupku**; **pravo da se ne hapsi ili zatvara arbitrarno i pravo na pravedno i javno suđenje**".[113] Pet godina kasnije, na (međunarodnoj) konferenciji Međunarodnog komiteta Crvenog krsta – 1986, osuđen je "**svaki pokušaj koji vodi prisilnom ili nedobrovoljnom nestanku pojedinaca ili grupa pojedinaca**".[114] Planom aktivnosti za period 2000-

---

Zaprepaštena "**kontinuiranim izvještajima o raširenim masovnim i teškim povredama ljudskih prava, počinjenih na teritoriji bivše Jugoslavije, a posebno u Bosni i Hercegovini, uključujući i izvještaje o proizvoljnim i arbitražnim ekzekucijama*, prisilnih nestanaka*, mučenja, silovanja ...**", Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Rezolucijom 46/242, od 25. augusta 1992, *osudila* je masovne povrede ljudskih prava i međunarodnog humanitarnog prava (UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION*, 46/242, od 25. augusta 1992, *THE SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA*).

Komisija za ljudska prava (1994), Vijeće sigurnosti i Generalna skupština Ujedinjenih nacija (1995) osudile su prisilne nestanke u "bivšoj Jugoslaviji" (Isto). Generalna skupština Ujedinjenih nacija 2000. je osudila prisilne nestanke i u Sudanu (UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION*, br. 55/116/200, 4. decembar 2000).

[112] EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, u predmetima: *Kurt versus Republic of Turkey – Kurt protiv Republike Turske* (*Case – Optužba* 24276/94, *Verdict - Presuda* 25. maja 1998); *Tas versus Republik of Turkey – Tas protiv Republike Turske* (*Case – Optužba* 24396/94, *Verdict – Presuda* 14. novembar 2000); *The Republic of Ciprys versus Republic of Turkey – Republika Kipar protiv Republike Turske* (*Case – Optužba* 25781/94, *Verdict – Presuda* 10. maja 2001) i drugi.

[113] ICRC, XXIV INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED CROSS – 1981, *RESOLUTION II*.

[114] ICRC, XXV INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED CROSS – 1986, *RESOLUTION XIII*.

2003, usvojenim 1999, na 27. Konferenciji Međunarodnog komiteta Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca, od svih strana u oružanom sukobu, zatraženo je da preduzmu efikasne mjere da osiguraju da se "**izdaju striktna naređenja za sprečavanje svih teških povreda međunarodnog umanitarnog prava, uključujući ... prisilne nestanke**".[115]

Prisilni nestanak je bio predmet rasprave i na 28. (2-6. decembra 2003.), a zatim i 30. Međunarodnoj konferenciji Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca, 26-30. novembra 2007.[116] Godišnji izvještaji Međunarodnog komiteta Crvenog krsta, također, opisuju prisilne nestanke.[117]

Inter-Američka konvencija o prisilnom nestanku prisilni nestanak definiše kao "**djelo oduzimanja slobode licu na bilo koji način, počinjeno od strane državnih organa, lica ili grupa lica koja djeluju sa odobrenjem, podrškom ili prisilnim priznanjem države, nakon čega uslijedi nedostatak informacija ili odbijanje priznanja oduzimanja slobode ili davanja podataka o lokaciji lica, čime se njemu/njoj onemogućava pristup primjenjivim – pravnim lijekovima i proceduralnim garancijama**".[118]

Prisilni nestanci se ne navode u Statutu ICTY-a. I pored toga, taj sud je u *Predmetu Kupreškić* 2000, imajući u vidu činjenicu da se prisilni nestanci sastoje od različitih povreda ljudskih prava i da su zabranjeni Deklaracijom o zaštiti svih lica od prisilnog nestanka Generalne skupštine Ujedinjenih nacija i Inter-američkom konvencijom o prisilnom nestanku lica, zauzeo stav da se **prisilni nestanci** mogu karakterisati kao zločin protiv čovječnosti. Stoga je ICTY zaključio da prisilni nestanci

---

115 ICRC, XXVII INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED CROSS AND RED CRESCENT – 1999, *RESOLUTION I.*

116 *IMPLEMENTATION ON GENERAL OBJECTIVE 1 OF THE AGENDE FOR HUMANITARIAN ACTION: RESPECT AND RESTORE THE DIGNITY OF PERSONS MISSING AS A RESULT OF ARMED CONFLICT OR OTHER SITUATIONS OF ARMED VIOLENCE AND OF THEIR FAMILIES*, Doc. 30IC/07/10.1.1/REV1, Ženeva, 2007.

117 INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *ANNUAL REPORT 2006*, Ženeva, 2006.

118 *INTER-AMERICAN CONVENTION ON FORCED DISAPPEARANCE OF PERSONS*, 9. juni 1994, Belem (Brazil).

spadaju u kategoriju "**drugih nehumanih djela**", propisanih u članu 5 (i) Statuta.[119]

Prema *Statutu* (*Rimski statut*) i *Elementima zločina* Međunarodnog krivičnog suda, sistematska praksa **prisilnih nestanaka** predstavlja **zločin protiv čovječnosti**, izvršen kao dio sistematskog napada protiv civilnog stanovništva. Tim je dokumentima **prisilni nestanak lica** određen na način koji podrazumijeva hapšenje, zatočenje ili otmicu jednog ili više lica od ili s odobrenjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, pri čemu žrtva u svakom slučaju dolazi pod vlast suprostavljene strane u oružanom sukobu, koja odbija priznati takvo oduzimanje slobode ili pružiti informaciju o sudbini i lokaciji tih lica, s namjerom da im uskrati zakonsku zaštitu.[120]

Dvadeset godina nakon Rezolucije o prisilno nestalim licima Generalne skupštine Ujedinjenih nacija,[121] pripremljen je nacrt *Konvencije* (1998), koga je 2002. podržala *Rezolucija* Komisije za ljudska prava Ujedinjenih nacija,[122] a *Konvenciju* 2006, kao svoju prvu rezoluciju, usvojilo novoformirano Vijeće za ljudska prava Ujedinjenih nacija.[123]

---

119 ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KUPREŠKIĆ.

120 MEĐUNARODNI KRIVIČNI SUD, *STATUT*, član 7 (1) (i), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 2, Sarajevo, 6. mart 2002, str. 21-24; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, u. N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 2 (2000), član 7 (i) (i). ***Prisilni nestanak lica***, prema dokumentima Međunarodnog krivičnog suda, znači "**hapšenje, zatočenje ili otmicu lica od strane ili uz odobrenje, podršku ili pristanak države, ili političke organizacije, propraćenu odbijanjem priznanja takvog oduzimanja slobode ili odbijanjem pružanja informacija o sudbini ili smještaju tih lica s namjerom da ih se ukloni od pravne zaštite tokom dužeg vremenskog perioda**" (Isto).

121 UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION ON DISAPPEARED PERSONS*, 33/173, 20. decembar 1978.

122 UNITED NATIONS, COMMISSION FOR HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION ON THE QUESTION OF ENFORCED OR VOLUNTARY DISAPPEARANCE*, 2002/41, 23. april 2002.

123 UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *INTERNATIONAL CONVENTION FOR THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE*, 20. decembar 2006.

Prisilni nestanak, prema *Međunarodnoj konvenciji za zaštitu svih lica od prisilnog nestanka*, predstavlja (smatra se) "**hapšenje, pritvaranje, otmica ili bilo koji drugi oblik oduzimanja slobode od strane organa države, lica ili grupa lica koji djeluju s odobrenjem, podrškom ili prešutnim pristankom države, poslije kog uslijedi odbijanje priznavanja oduzimanja slobode ili prikrivanje sudbine ili lokacije nestalog lica, koji takvo lice stavljaju izvan zaštite zakona**".[124]

Iznenađuje činjenica da **Zakon o nestalim licima Bosne i Hercegovine**, od 9. novembra 2004,[125] koristi potpuno drugačiju definiciju, koja je u suprotnosti sa standardima, postavljenim u međunarodnom humanitarnom pravu. Umjesto prisilni nestanak ili prisilno nestalo lice, taj zakon koristi pojam **nestalo lice**.[126] S obzirom na to da je nestanak (nestajanje) lica bez prisile u uslovima oružanog sukoba teško zamisliti, a posebno kada je u pitanju genocid, začuđuje to da Parlament Bosne i Hercegovine u svojoj definiciji ne koristi pojam **prisilno nestalo lice**, mada je on dio dogmatskog kanona međunarodnog krivičnog prava. Tim prije, jer je, četiri, odnosno dvije godine nakon usvajanja (Rimskog) *Statuta* i *Elementi zločina* Međunarodnog krivičnog suda, i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, "po dobijanju saglasnosti Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, na osnovu Odluke broj: PS 1/02, od 17. januara 2002. godine", na osnovu člana V. tačke 3. d) Ustava Bosne i Hercegovine,

---

124 Isto, član 2.

125 Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je, u maju 2003, kao rezultat inicijative koju su pokrenula udruženja porodica nestalih lica u Bosni i Hercegovini, formiralo Radnu grupu, sa zadatkom da izradi zakon o nestalim licima. Radnom grupom je predsjedavalo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, a njeni članovi su bili predstavnici vlada oba entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, entiteskih komisija za traženje nestalih, Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK) i Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP). Parlament Bosne i Hercegovine je oktobra 2004. usvojio nacrt Zakona. Mjesec dana kasnije Zakon je stupio na snagu (ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, str. 5221-5225).

126 **Nestalo lice**, prema *Zakonu o nestalim licima Bosne i Hercegovine*, od 9. novembra 2004, je "**lice o kojem porodica nema nikakvih vijesti i/ili je prijavljeno na osnovu pouzdanih informacija kao nestalo lice usljed oružanog sukoba koji se desio na teritoriji bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije**" (ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, član 2, str. 5221-5225).

na 123. sjednici od 5. februara 2002, donijelo *Odluku o ratifikaciji Rimskog Statuta Međunarodnog krivičnog suda, Rim, 17. jula 1998*,[127] u kome je definiran pojam **prisilno nestajanje lica** i decidno navedeno da to djelo spada u zločine protiv čovječnosti, počinjeno (u oružanom sukobu) kao dio širokog ili sistematskog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva.

Nažalost, definicija nestalog lica u Zakonu o nestalim licima Bosne i Hercegovine uopšte ne pominje dva bitna elementa, koji su ugrađeni u definiciju prisilno nestalog lica u Inter-Američkoj konvenciji o prisilnom nestanku, Statutu Međunarodnog krivičnog suda i Međunarodnoj konvenciji za zaštitu svih lica od prisilnog nestanka, a to su:

- prvi, hapšenja, zatočenja, otmice ili bilo koji drugi oblik oduzimanja slobode, i
- drugi, politički subjekt – država, politička organizacija ili partija, koja, kao što je to slučaj sa zločinom genocida, najneposrednije doprinosi, omogućava, organizuje, podstiče, podržava i organizovano, ciljno, sistematski i svrsishodno stoji iza navedenih djela.

Međunarodno humanitarno pravo, a posebno *Ženevske konvencije iz 1949. o zaštiti žrtava oružanih sukoba* i *Dodatni protokoli I i II iz 1977*,[128] te međunarodno pravo o ljudskim pravima, svojim normama i njihovim sadržajnim odredbama nastoje "**osigurati da se nestanci lica ne dešavaju**". Međunarodno humanitarno pravo konkretnije osigurava da strane u međunarodnom oružanom sukobu moraju preduzeti sve moguće mjere da rasvijetle sudbinu nestalih[129] i da porodice imaju

---

[127] *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, broj 2, Sarajevo, 6. mart 2002, str. 21-24. *ELEMENTS OF CRIMES* je obavezujući dokument pravnog tumačenja *Statuta* Međunarodnog krivičnog suda. Činjenica da su "*ELEMENTI ZLOČINA*" novijeg datuma, ukazuje na to da oni, pored ostalog, predstavljaju najsavremeniju međunarodnu pravnu dogmatiku u oblasti međunarodnog krivičnog prava. S obzirom na to da govorimo o međunarodno-pravno relevantnim djelima, te kategorijama žrtava, njihovom statusu, obliku zločina i načinima izvršenja zločina, obavezni smo sve propise, termine, definicije, značenja i elemente zločina tražiti u međunarodnom pravu. Nažalost, u ovom konkretnom slučaju to nije uradila Bosna i Hercegovina.

[128] I-IV ŽENEVSKA KONVENCIJA; DODATNI PROTOKOL I i II.

[129] I ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 19-20; II ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 16-17; III ŽENEVSKA KONVENCIJA, članovi 122-125; IV ŽENEVSKA

pravo znati sudbinu svojih najbližih,[130] pri čemu je, prije svega, potrebno otkriti lokacije njihovih posmrtnih ostataka.

KONVENCIJA, članovi 26 i 136-141; DODATNI PROTOKOL I, članovi 32-33; UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 3220/1977; UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION* 60/2002; EUROPEAN PARLAMENT, *RESOLUTION ON MISSING PERSONS IN CYPRUS, P6-TA (2007) 0081, 15. mart 2007;* 1995; COUNCIL EUROPE, PARLAMENTARY ASSEMBLY, *RECOMMENDATION* 1056.

U brojnim međunarodnim aktima podržano je pravo porodica da saznaju sudbinu nestalih. Tako se, primjera radi, u Rezoluciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, br. 3220 (XXIX), od 1977, pored ostalog, navodi da je "**želja da se sazna sudbina voljenih, nestalih u oružanim sukobima, osnovna ljudska potreba koju treba zadovoljiti u najvećoj mogućoj mjeri**" (UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 3220 (XXIX), 1974).

Generalna skupština Ujedinjenih nacija je, u Rezoluciji br. 3220 (XXIX), od 1974, pozvala strane u oružanim sukobima, "**bez obzira na njihov karakter ili mjesto dešavanja za vrijeme i poslije prestanka neprijateljstava**", da osiguraju informacije o nestalima (UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION*, br. 3220 (XXIX), 1974). Komisija za ljudska prava Ujedinjenih nacija, u *Rezoluciji o nestalim licima*, br. 2002/60, od 2002, potvrdila JE da će "**svaka strana u oružanom sukobu, čim to okolnosti dozvole, a najkasnije poslije prestanka neprijateljstava, početi traženje lica koja je suprotna strana prijavila kao nestala**" (UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION ON MISSING PERSONS*, br. 2000/60).

[130] DODATNI PROTOKOL I, član 32. U tako definisanom formalnom okviru moraju se preduzeti brojne preventivne mjere da bi se implementirali ovi principi. S tim u vezi, neophodno je, pored ostalog, preduzeti mjere da se pripadnicima oružanih snaga izdaju identifikacione akreditacije i osigura sigurnost i fizički integritet svih koji više ne učestvuju u neprijateljstvima, posebno lica koja su lišena slobode, zatim registruju svi ljudi u zoni rizika, itd. (ICRC, ADVISORY SERVICE ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, MISSING PERSONS AND THEIR FAMILIES, *Recomendations for drafting national legislation*, Ženeva, 2003, str. 1).

U oružanom sukobu (međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera) brojne porodice "**trpe ogromnu bol kada nestanu njihovi najbliži, te preduzimaju očajničke mjere da ih pronađu**". Porodice nestalih često nisu u stanju da prevaziđu bol, ponovo organizuju i grade normalan život, čak i mnogo godina poslije oružanog sukoba. Međunarodno humanitarno pravo, svojim mjerama koje imaju za cilj da ograniče efekte oružanog sukoba i spriječe prisilno nestajanje lica, podrazumijeva pravo porodice da sazna sudbinu svojih najbližih. S tim u vezi, "**vlasti moraju preduzeti sve mjere da spriječe nestajanje lica, te da se na pravi način odnose prema posljedicama kada se nestanci dese**". U kontinuiranom radu, vezanom za mandat koji mu je povjerila međunarodna zajednica, Međunarodni komitet crvenog krsta nastoji osigurati "**da ljudi ne nestaju u situacijama**

Prisilno nestali civili nedvojbeno zadržavaju **status civila**, te, prema tome, uživaju zaštitu prema odredbama o civilima, dok **pripadnici oružanih snaga nestali u direktnim borbenim dejstvima** (**nestali borci**) uživaju zaštitu prema odredbama o **ratnim zarobljenicima**.[131]

Dosadašnja iskustvena saznanja i naučno-evidentirana saznanja pokazuju da je najveći broj prisilno nestalih civila ili/i pripadnika oružanih snaga koji su (evidentirani kao) nestali u direktnim borbenim operacijama (nestali borci) **ubijen**, što je karakteristično i za Bosnu i Hercegovinu u vrijeme agresije i genocida, krajem XX stoljeća. U suštini, sva takva lica, nažalost, nisu među živima.[132] Međutim, prema Zakonu o nestalim licima Bosne i Hercegovine, "**lica evidentirana kao nestala u periodu od 30. aprila 1991. do 14. februara 1996. godine, a čiji je status veri-**

---

oružanog sukoba ili unutrašnjeg nasilja, te da rasvijetli sudbinu onih koje takva sudbina zadesi" (ICRC, ADVISORY SERVICE ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, MISSING PERSONS AND THEIR FAMILIES: *Recomendations for drafting national legislation*, Ženeva, 2003, str. 1-2, 11 i dr.; DECLARATION ON THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, UN DOC A/RES/47/133, 18. decembar 1992, član 1, 6, 7, 9 i drugi).

Porodice koje očekuju informacije o sudbini svojih najbližih "**imaju posebne materijalne, finansijske, psihološke i pravne potrebe, te često trebaju pomoć od raznih vlasti i raznih organizacija**". Pored toga, "**uz nužne korake koje moraju biti preduzete da bi se pokrila materijalna potraživanja, pravni status nestalih mora biti utvrđen tako da bi se razjasnila pravna situacija ovih posljedica, te da bi se osiguralo, tamo gdje je nužno, da se održe ceremonijalni pogrebni obredi u skladu sa lokalnim tradicijama i praksom**" (Isto).

131 U većem dijelu svijeta, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama, uobičajena je identična definicija **ratnih zarobljenika** i **nestalih u borbenim operacijama** (prisoners of war/missing in action – POW/MIA), odnosno **ratni zarobljenik**/**nestali borac** (REPORT OF THE SELECT COMMITTEE THE ON POW/MIA AFFAIRS UNITED STATES SENATE, *Report* 103-1, 103-1d *Congress 1st Session*, 13. januar 1993; LEGAL ASSISTANCE ITEMS, u: *THE ARMY LAWER*, br. 1, 1973, str. 15). Tako je, primjera radi, 9. jula 2007. navršena treća godišnjica zarobljeništva narednika Matta Maupina, koji je, prema Ženevskim konvencijama i međunarodnom pravu, **ratni zarobljenik**. Njegova ga vlada tretira istovremeno kao **nestalog**/**zarobljenog** (PERIMETER REPORT, glasilo *Vietnam and All Veterans of Brevard*, juli 2007, str. 1).

132 LEGAL ASSISTANCE ITEMS, u: *THE ARMY LAWYER*, br. 1, 1973, str. 15; ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, str. 5221-5225.

fikovan u okviru Centralne evidencije nestalih lica Bosne i Hercegovine" od 17. novembra 2007. smatraju se *umrlim*.[133] Navedena kvalifikacija upućuje na potpuno pogrešno značenje i tumačenje nestalog lica, što je sa stanovišta historijske stvarnosti činjenično netačno i pogrešno, a sa moralnog aspekta nedopustivo i neprihvatljivo.

[133] ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004, str. 5221-5225.

5. Oblici zločina i način izvršenja zločina

Jedno od bitnih i veoma suptilnih pitanja u kontekstu istraživanja žrtava genocida je pitanje utvrđivanja **oblika zločina** i **načina izvršenja zločina**. Oblike zločina i načine izvršenja zločina svrstavamo u osnovne i bitne kategorijalne pojmove. Navedene pojmove i termine nužno je definisati sa stanovišta izvršioca, žrtve i njihovog međusobnog odnosa.

Polazeći od načina izvršenja zločina i oblika zločina, **pod načinom** podrazumijevamo namjerne, organizovane, sistematske, ciljne i svrsishodne radnje i sredstva, koje preduzimaju razni subjekti u ostvarivanju planirane namjere - cilja, dok se **pod oblicima** shvataju postupci u (iz)vršenju konkretnih radnji i primjeni sredstava.

Imajući u vidu istraživanje žrtava genocida, **oblik zločina** razumijemo i shvatamo kao neposredne ili (i) posredne manifestacije očiglednih i evidentnih mogućih, odnosno vjerovatnih, jednostavnih, složenih i najtežih raznovrsnih posljedica kod žrtava zločina, koje su nastale primjenom određenih načina, radnji, sredstava i postupaka od strane izvršioca zločina.

U procesu otkrivanja, identifikovanja i konstatovanja oblika zločina i načina izvršenja zločina dolazimo pomoću pitanja: za oblik – **šta** se to dogodilo, a za utvrđivanje načina odgovorom na pitanje – **kako** se to dogodilo.

Analogno izloženim stanovištima i iskazanim operacionalnim definicijama pojmova **oblik zločina** i **način izvršenja zločina**, kao i **način** izvršenja zločina i oblik zločina, može se primjetiti da su oni uslovljeni, međuzavisni i prožeti, ali i da postoji očigledna veza i odnos između pojmova i termina **oblici** i **načini rezultata izvršenog zločina** sa načinima i oblicima izvršenja. Naime, njihovo shvatanje, definisanje, tumačenje i

objaš-njenje se jedino može potpunije ostvarivati posmatranjem u relacijama odnosa uzrok – posljedica, šta i kako se nešto dogodilo ! Nažalost, mnogi istraživači ne prave pojmovnu razliku između oblika zločina i načina izvršenja zločina i njihovog međusobnog odnosa, tretirajući ih kao sinonimne pojmove. Međutim, pojmovni sadržaji korištenih riječi se razlikuju, kao što se razlikuju i termini kojima se oni iskazuju.

- **Oblici zločina**, imajući u vidu naprijed izložene definicije, mogu se klasifikovati polazeći od kriterija sadržaja i oblika neposrednih i posredovanih manifestovanih posljedica. To su sljedeći oblici zločina:

- ubijanje (ubistvo),
- ranjavanje,
- zarobljavanje,
- zatočeništvo,
- zatvaranje,
- pritvaranje,
- silovanje,
- seksualno (spolno) ropstvo,
- seksualno nasilje,
- prisilna prostitucija,
- prisilna trudnoća,
- prisilna sterilizacija,
- nasilno premještanje djece iz jedne u drugu skupinu,
- deportacija,
- prisilno protjerivanje,
- fizičko sakaćenje,
- skrnavljenje ličnog dostojanstva,
- izgladnjivanje,

- izbjeglištvo,
- raseljeništvo,
- prisilno nestajanje,
- otmica lica,
- progonstvo,
- istrebljenje,
- spaljivanje,
- vođenje u "živi štit",
- vođenje na prisilni rad,
- vođenje na lažno pogubljenje,
- udaranje/batinjanje,
- odvođenje u ropstvo,
- prisiljavanje na lažno svjedočenje,
- odstranjivanje, vađenje, lomljenje organa ili dijelova tijela,
- uskraćivanje medicinske pomoći,
- izgladnjivanje uskraćivanjem osnovnih sredstava za život (voda, hrana, higijena, san i dr.),
- povećanje mortaliteta stanovništva,
- smanjenje prirodnog priraštaja stanovništva,
- i drugi.[134]

---

134 *POVELJA ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA* OD 1945. GODINE; *STATUT* NIRNBERŠKOG SUDA OD 1946. GODINE; *UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA OD 10. DECEMBRA 1948. GODINE*; *KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA* OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE; *ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AUGUSTA 1949, Beograd, 1962; ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AVGUSTA* 1949. I DODATNI PROTOKOLI, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva (štampano u Bosni i Hercegovini – bez navođenja godine i mjesta); HUMANITARNO PRAVO, ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine i Nezavisni biro za humanitarna pitanja*, Sarajevo, 1996; *KONVENCIJA*

- **Način izvršenja zločina**, imajući u vidu ranije iznijetu definiciju, shvatamo kao način na koji je došlo do posljedica zločina, polazeći od upotrijebljenih radnji i sredstava koje u ovom slučaju definišemo kao sintetički i integralni kriterij na osnovu kojeg izvodimo sljedeću klasifikaciju:

OD 1968. GODINE; DEFINICIJA AGRESIJE, USVOJENA REZOLUCIJOM GENERALNE SKUPRŠTINE OUN 3314 (XXIX) OD 14. DECEMBRA 1974. GODINE; *KONVENCIJA PROTIV TORTURE I DRUGIH SUROVIH, NELJUDSKIH I PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA OD 1987. GODINE*; *EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1950. GODINE; KONVENCIJA O IZBJEGLICAMA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1951. I 1966. GODINE*; *PROPISI* O PRIMJENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ, *Naredba* i *Uputstvo*, SSNO, Beograd, 1988; STATUT MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA TEŠKE POVREDE MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. GODINE – ANNEX REZOLUCIJE SAVJETA SIGURNOSTI 827, od 25. maja 1993; RIMSKI *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998. (službeni prevod - čl. 2. ratifikacije), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 6. mart 2002; INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, UN. DOC. PCNICC/2000/1-ADD. 2 (2000); Dieter Fleck - Michael Bothe, THE HANDBOOK OF HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS, Oksford, 2001; Patrick Daillier - Alain Pellet, DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Pariz, 2002; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE ORIGINS, Njujork 2003.; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE PROSPECTS, Njujork, 2006; I. Carey - W. Dunlap - I. Pritchard, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE CHALLENGES, Njujork, 2004; R. Provost, INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW, Kembridž, 2002; I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 6; ENCYCLOPEDIA OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW (EPIL), Hag 1984.-2006.; G. Perazić, MEĐUNARODNO RATNO PRAVO, Beograd, 1966; OSNOVI PRAVA, *Udžbenik za vojne škole JNA*, SSNO, Beograd, 1979; Juraj Andrassi, MEĐUNARODNO PRAVO, *Školska knjiga*, Zagreb, 1978; Vladimir Đuro Degan, MEĐUNARODNO PRAVO, *Pravni fakultet*, Rijeka, 2000; Vojin Dimitrijević, LJUDSKA PRAVA, Beograd, 1997; Frederic De Mulinen, PRIRUČNIK O RATNOM PRAVU ZA PRIPADNIKE ORUŽANIH SNAGA, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva, 1987; THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, tom 87, broj 857, Ženeva, mart 2005; Jack Donnelly, UNIVERSAL HUMAN RIGHTS IN THEORY AND PRACTICE, drugo izdanje, *Cornell University Press*, Ithaca, Njujork, 2003; ANNEX TO THE CONVENTION, LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, Den Haag, 18. oktobar 1907, član 32.

a) **za zaštićena lica**

- strijeljanjem,
- klanjem,
- granatiranjem,
- od mine,
- bombardovanjem,
- od pješadijskog naoružanja,
- od snajpera,
- spaljivanjem (živog lica),
- zatočenjem,
- davljenjem,
- bacanjem živog lica u rijeku,
- bacanjem u jamu živog lica,
- ubijanjem u "živom štitu",
- ranjavanjem u "živom štitu",
- ubijanjem na prisilnom radu,
- ranjavanjem na prisilnom radu,
- udaranjem/batinanjem po glavi,
- udaranjem/batinanjem po grudima,
- udaranjem/batinanjem po leđima,
- udaranjem/batinanjem po tabanima,
- udaranjem/batinanjem po ušima,
- deportovanjem,
- prisilnim protjerivanjem,
- raseljavanjem,
- držanjem u ropstvu,

- držanjem kao taoca,
- prisilnim nestankom,
- otmicom lica,
- silovanjem,
- seksualnim (spolnim) ropstvom,
- prisilnom prostitucijom,
- prisilnom trudnoćom,
- seksualnim nasiljem,
- prisilnom sterilizacijom,
- prijetnjom ubistva najmilijih,
- prijetnjom mučenja najmilijih,
- prijetnjom ranjavanje najmilijih,
- prijetnjom mučenja drugih,
- vezivanjem, specijalno-bolnim vezivanjem,
- vješanjem,
- elektrošokom,
- paljenjem/prženjem dijelova tijela (cigaretom i dr.),
- sakaćenjem,
- lomljenjem i vađenjem zdravih zuba,
- soljenjem živih rana,
- držanjem u ekstremno teškim uvjetima,
- zarezivanjem tijela (tetovaža),
- zastrašivanjem,
- zlostavljanjem,
- uskraćivanjem medicinske pomoći,
- izgladnjavanjem uskraćivanja osnovnih sredstava za život (voda, hrana, higijena, san i dr.),

- kontaminiranjem,
- povećavanjem mortaliteta stanovništva,
- smanjenjem prirodnog priraštaja stanovništva,
- i drugi.[135]

c) **za zaštićene civilne objekte**:

- granatiranjem,
- spaljivanjem,
- bombardovanjem,
- miniranjem,
- i drugi.[136]

135 Isto.

136 Isto.

6. Osnovna svojstva naučnoistraživačkog projekta i bitne odredbe naučnog istraživanja

Pristup istraživanju žrtava genocida u kojem, pored ostalog, nisu na valjan način definisane kategorije žrtava, njihov status, oblici zločina i način izvršenja zločina, upućuje na zaključak o nepoznavanju i (ili) nepoštovanju teorijsko-logičkih i metodoloških pravila definisanja i definicija pojmova, njihovog značenja i značaja, osnove i uloge u izvođenju klasifikacionog sistema u okviru teorijskog određenja predmeta istraživanja, koji sa naučno-teorijskim i drugim saznanjima determinira tip istraživanja i ciljeve istraživanja, te je istovremeno i fundament konstrukcije instrumenata prikupljanja podataka o predmetu istraživanja. Definicija kategorijalnih pojmova i osnovnih odredbi predmeta istraživanja omogućava otkrivanje i identifikovanje realiteta u društvenoj stvarnosti, njihovih neposrednih i posrednih manifestacija – pojedinačnih i sintetičkih kao valjanih sindromnih indikatora, koji su u osnovi sadržaja složenih podataka, odnosno obavještenja o pojavi – predmetu istraživanja i koji tek onda mogu poslužiti kao valjani argumenti u procesu dokazivanja, odnosno konfirmacije hipoteza u projektu istraživanja. Na taj način se otvaraju pitanja bitnih postavki osnova i premisa u procesu zaključivanja i izvođenja zaključaka o predmetu, odnosno pojavi – problemu istraživanja. Nažalost, koncepcije i pristupi istraživanju koji barem po osnovnim odlikama teže naučnosti, a previđaju ulogu, značaj i značenje postojećih naučno-teorijskih verifikovanih ili barem evidentiranih, a neverifikovanih saznanja i bitnih pojmova, ne mogu se kompenzirati, ni na koji način, bilo kakvim egzaktnostima, odnosno egzaktnim mjerenjima niti matematičko-statističkim kvantifikacijama, koje bi nas uvjerile u relativnu istinitost saznanja koje teži da, na takav način, dobije legitimitet naučnog saznanja.

Izloženi stavovi mogu se posebno argumentovati na nekim primjerima istraživanja u Bosni i Hercegovini, čiji su predmet teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, tj. zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava u periodu 1992-1995.

Istraživanju žrtava genocida neophodno je pristupiti integralno sintetički, s obzirom na to da pristup ovom istraživanju nije determinisan nijednim posebnim teorijsko-metodološkim pravcem.[137] U skladu sa tim, u pretežno naučno empirijskim društvenim istraživanjima neizbježna je primjena **hipotetičko-deduktivne**, **statističke**, **metode modelovanja** i **komparativne metode**.

U svim etapama i fazama naučnog istraživanja prisutno je intezivno korištenje svih osnovnih posebnih analitičko-sintetičkih metoda.

U procesu prikupljanja i pribavljanja podataka neizostavna je primjena metoda: **posmatranja**, **ispitivanja** i **analize sadržaja dokumenata**. U praksi istraživanja na opredjeljenje u izboru metoda djeluju tri bitna faktora: predmet i ciljevi istraživanja, tip istraživanja i disciplinarnost istraživanja. Nisu rijetka istraživanja, odnosno predmeti istraživanja koji se mogu istraživati i primjenom samo jedne metode. Naprimjer: sadržaj i bitne odredbe jednog dokumenta mogu se istražiti samo metodom analize sadržaja dokumenata. Međutim, to ne isključuje i primjenu, odnosno mogućnost korištenja i metode ispitivanja kojom želimo saznati stavove, ocjene, sudove određenih subjekata o dokumentu. U situacijama u kojima predmeti istraživanja determiniraju i sugeriraju korištenje više metoda prikupljanja podataka, one mogu biti u raznim statusima tog procesa (ravnopravne, neravnopravne – jedna dominantna, a druge dopunske ili pomoćne). U vezi sa tim, prof. dr Dževad Termiz ističe pravilo: "**primarna je i dominantna ona metoda i tehnika koja više odgovara saznanju odredaba predmeta istraživanja i koja je prodornija**."[138]

---

[137] I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 6.

[138] Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003, str. 242.

U svakoj vrsti i tipu istraživanja, bilo da je ono naučno-teorijsko ili naučno-emprijsko ili ima svojstva pretežnosti jednog od dva navedena, nužno je pribavljanje raznovrsnih podataka o predmetu istraživanja, a u skladu sa ciljevima istraživanja i naučnim hipotezama koje će biti testirane – dokazane ili konfirmirane na osnovu sređivanja i obrade podataka i njihove analize. Stoga je od posebnog značaja utvrđivanje procedure i mehanizama kontrole podataka u procesu njihovog pribavljanja, u toku unosa podataka u bazu podataka, kao i u samom procesu obrade oni podliježu svojevrsnoj kontroli. Na taj način ne bi ušli u zamku utvrđivanja matematičko-statističkih formi, već bi se primarno usmjerili na utvrđivanje teorijsko-logičkog i empirijskog sadržaja podataka, njihove tačnosti i istinitosti, koji tek onda postaju validna osnova primjene statističkih tehnika i postupaka i koji pružaju mogućnost utvrđivanja značenja i njihovog tumačenja.

Istovremenu primjenu više metoda pribavljanja podataka[139] (metode ispitivanja, metode posmatranja i metode analize sadržaja dokumenata) treba shvatiti, prije svega, u funkciji komplementarnosti podataka, odnosno njihove potpunosti, kontrole međusobnim poređenjem, a u cilju njihove validnosti, što je osnova za odgovarajuću pouzdanost, tačnost i istinitost podataka u procesu njihove obrade, analize, testiranja hipoteza i izvođenja zaključaka o predmetu, pojavi i istraživanju.

Osnovna intencija u istraživanju žrtava mora se zasnivati na potpunosti, vjerodostojnosti i istinitosti podataka, na osnovu kojih je jedino moguće doći do saznanja koja mogu dobiti status naučne spoznaje,

---

[139] U istraživanjima društvenih pojava podaci nisu gotovi i formirani, te se za njih ne može reći da se prikupljaju. Podaci su čulno-intelektualna tvorevina i oni se formiraju čulno-intelektualnom djelatnošću subjekta-istraživača na osnovu ispoljavanja određenih društvenih činjenica, pri čemu se prvo konstatuje sadržaj i značenje ispoljavanja, pa tek onda formira podatak. Zbog toga se može smatrati pravilnijim pojam i termin **pribavljanja**, a ne **prikupljanja podataka** u društvenim istraživanjima. Ne treba izgubiti iz vida da jednostavna ispoljavanja i podaci o njima ne mogu biti argument za potvrdu ili negaciju naučne hipoteze u naučnom projektu istraživanja, već to mogu biti samo složeni podaci, u čijoj osnovi su sindromni indikatori. O tome se potpunije može saznati u djelima: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003. i S. Milosavljević - I. Radosavljević, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, *Službeni glasnik*, Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2005.

odnosno naučne istine. Naučnu istinu u istraživanju žrtava genocida shvatamo kao ljudsko saznanje o predmetima naučnog mišljenja i naučnog istraživanja koje objektivno shvata i razumije predmete društvene realnosti onakve kakvi oni zaista jesu.

Vjerodostojnim podacima za obradu i analizu mogu se smatrati samo oni (podaci) koji se mogu pribaviti iz **relevantnih** dokumenata različite provenijencije, a kojima se obezbjeđuju bitna saznanja o pojavi i njenim osnovnim svojstvima. To naročito važi za podatke koji se odnose na status žrtava zločina u periodu od 1991. do 1995, pri čemu ne treba gubiti iz vida činjenicu da su predmet istraživanja, uglavnom, lica i objekti pod zaštitom međunarodnog prava.

Izvori podataka[140] značajan su činilac valjanosti i pouzdanosti podataka. Imajući to u vidu, odmah pada u oči razlika između **empirijskih izvora**, u koje ubrajamo ljude kao pojedince i njihove kolektivitete, tj. njihove iskaze, djelanja, tvorevine i **naučne izvore**, kao specifičnu vrstu ljudskih tvorevina. U empirijskim istraživanjima važnu ulogu imaju i jedni i drugi navedeni izvori, dok za teorijska istraživanja veći značaj imaju prvenstveno naučni izvori.

U predmetnom istraživanju dokumenti imaju poseban značaj i mogu se klasifikovati prema složenom kriteriju, koji čine: autor, izvornost, vjerodostojnost i vrijeme nastanka. Polazeći od osnovnih postavki sadržanih u prethodno navedenom kriteriju, dokumente kao izvore podataka možemo klasifikovati na primarne i sekundarne.

U **primarne dokumente**, kao izvore podataka, ubrajamo one koji saopćavaju potpune ili (i) što potpunije i pouzdanije podatke, čiji su autori institucije, ustanove, organi vlasti i drugi relevantni i kompetentni individualni i kolektivni subjekti, domaći i međunarodni. To su: evidencije jedinica (brojna stanja jedinica); platni spiskovi jedinica; vojnoevidencioni obrazac - VOB-8; ratni i operativni dnevnici jedinica; redovni i vanredni borbeni izvještaji; naređenja komandi jedinica i ustanova oružanih snaga; bilteni dnevnih događaja; razni izvještaji o događajima, radni izvještaji, itd.; depeše; obavještenja; bilteni bezbjednosnih događaja; periodični

[140] O izvorima podataka vidi: Dž. Termiz, nav. dj., str. 204-207.

izvještaji; naredbe; analize rada – analitički izvještaji; službene zabilješke; spiskovi lica za razmjenu; informacije komandi jedinica i ustanova vojske i policije; upitnici za aktivna vojna lica na službi u oružanim snagama; rješenja komandi, jedinica i ustanova vojske; evidencioni list jedinica o pogibiji/ranjavanju; knjige dežurstava jedinica; osmatrački dnevnici jedinica; dokumenti pogrebnih društava o smrti; dokumenti zdravstvenih ustanova o smrti ili ranjavanju; relevantni rezultati naučnih ustanova i drugi izvori.

Sekundarne dokumente, kao izvore podataka, smatramo one koji svojim sadržajem, suštinom i formom nude relativno potpune i relativno pouzdane podatke, ali koji, primjenom principa komplementarnosti, sa primarnim izvorima, postaju značajan i pouzdan oslonac u prikupljanju i (ili) kontroli podataka, dobijenih od istraživača na terenu. U sekundarne dokumente, kao izvore podataka, ubrajamo: pisane i elektronske medije; određene dokumente raznih udruženja, kao i spiskove različitih društvenih subjekata, te podatke MKCK i ICTY-a, vladinih ustanova, nevladinih i drugih organizacija koje se bave raznovrsnim aspektima zločina nad stanovništvom, itd. Stoga, sekundarne dokumente kao izvore podataka s pravom tretiramo kao posredovane izvore.

U empirijskim istraživanjima, u šta spada i problem utvrđivanja broja žrtava, neophodno je sprovesti proceduru konceptualizacije naučnog istraživanja, čija je uloga i osnovni zadatak da obezbijedi izradu primjenjivog naučnoistraživačkog projekta. Do relevantnih rezultata naučnog istraživanja i njegovog sprovođenja ne može se doći bez valjanog i potpunog naučnoistraživačkog projekta.

Naučnoistraživački projekt je, kao što je poznato u istraživačkoj praksi, a što je poznato metodolozima i istraživačima raznovrsnih društvenih pojava, istovremeno je i naučni i operativni dokument. Naučni dio projekta sadrži i obuhvata:

- formulaciju problema;
- predmet istraživanja;
- ciljeve istraživanja;
- hipoteze i indikatore;

- način istraživanja, te
- naučnu i društvenu opravdanost istraživanja.

Operativni dio projekta obuhvata:

- planove istraživanja: terminski, kadrovski, materijalno-tehnički i finansijskih sredstava;
- plan obrade podataka i
- instrumentarij i uputstva za njegovu primjenu.

Analiza istraživačke prakse i brojnih rezultata istraživanja upućuje na bitne nedostatke u naučno-teorijskom i metodološkom pristupu istraživanju, te ovom prilikom ukazujemo na krucijalna teorijsko-metodološka pitanja, kao što su: konceptualizacije istraživanja i izrade naučnoistraživačkog projekta; pitanje naučnog i metodološkog pristupa i istraživačke, odnosno metodološke paradigme; korištenje naučnih metoda u procesu naučnog istraživanja, pojedinim etapama i fazama istraživanja; izvora podataka; njihove uloge i značaja u procesu prikupljanja, odnosno pribavljanja podataka, kao i posebno definisanje pojmova i termina, te njihove uloge, značaja i značenja u cjelokupnom procesu naučnog istraživanja, počev od opažanja – zapažanja i evidentiranja problema, njegovog imenovanja i označavanja, preko izrade istraživačkog projekta do konstituisanja i prezentacije izvještaja o istraživanju i rezultatima istraživanja.

II

TEORIJSKO-METODOLOŠKA KRITIKA DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA ŽRTAVA GENOCIDA U BOSNI I HERCEGOVINI

1. *Pregled dosadašnjih rezultata istraživanja žrtava u Republici Bosni i Hercegovini*

Prikupljanjem podataka o zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, njihovom obradom i analizom, segmentarno, parcijalno ili u cijelosti, po raznim osnovama, bave se razne ustanove, komisije, domaća i međunarodna udruženja i organizacije:

- *Državna komisija* (Republike Bosne i Hercegovine) *za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima*, Sarajevo;
- *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo;
- *Državna komisija* (Republike Bosne i Hercegovine) *za razmjenu ratnih zarobljenika, lica lišenih slobode i tijela poginulih i evidenciju poginulih, ranjenih i nestalih lica na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Državna komisija* (Republike Bosne i Hercegovine) *za traženje nestalih osoba*, Sarajevo;
- *Federalna komisija za nestale osobe*, Sarajevo;
- *Institut za zdravstvenu zaštitu*, Sarajevo;
- *Institut za sudsku medicinu Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo;
- *Zavod za sudsku medicinu*, Tuzla;
- *Komisija* (Vlade Republike Srpske) *za traženje nestalih i zarobljenih lica*, Banja Luka;
- *Centralna komisija* (Vlade Republike Srpske) *za razmjenu zatvorenika i civila*, Banja Luka;

- *Kancelarija* (Vlade Republike Srpske) *za traženje nestalih i zarobljenih lica*, Banja Luka;
- *Biro* (Vlada Republike Srpske) *za odnose sa Međunarodnim krivičnim sudom za ratne zločine*, Banja Luka;
- *Dokumentacioni centar* (Republike Srpske) *za istraživanje ratnih zločina*, Banja Luka;
- *Služba* ("Hrvatske Republike Herceg-Bosna") *za razmjenu zarobljenika i drugih osoba*, Mostar;
- *Ministarstvo odbrane Republike Bosne i Hercegovine/Federacije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Ministarstvo odbrane Republike Srpske*, Sarajevo;
- *Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine/Federacije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske*, Banja Luka;
- *Savez logoraša Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Savez logoraša Republike Srpske,* Banja Luka;
- *Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Zavod za statistiku Republike Srpske,* Banja Luka;
- *Agencija za istraživanje i dokumentaciju Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Republički sekretarijat* (Vlade RS) *za odnose sa Haškim tribunalom,* Banja Luka;
- *SIPA* – Državna agencija za istrage i zaštitu, Sarajevo;
- *FOSS* – Obavještajno-sigurnosna služba Federacije Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
- *OSA* – Obavještajno-sigurnosna služba Bosne i Hercegovine, Sarajevo;
- *Komisija* (Vlade Republike Srpske) *za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995*, Banja Luka;

- *Radna grupa* (Vlade Republike Srpske) *za sprovođenje zaključaka iz konačnog Izvještaja Komisije za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995*, Banja Luka;
- *OBS* – Obavještajno-bezbjednosna služba (Vlade Republike Srpske), Banja Luka;
- *Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo;
- *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine,* Sarajevo;
- *Državni sud Bosne i Hercegovine,* Sarajevo;
- *Kantonalna i druga tužilaštva i sudovi u Bosni i Hercegovini*;
- *Udruženje "Istraživačko dokumentacioni centar"*, Sarajevo;
- *Udruženje "MAG",* Sarajevo;
- *Udruženje "Žene Srebrenice"*, Tuzla;
- *Udruženje "Majke enklava Srebrenica i Žepa"*, Sarajevo;
- *Udruženje bivših logoraša ratova 1991-1995*, Beograd;
- razna općinska udruženja nestalih lica u Bosni i Hercegovini;
- *Komisija* (Vlade Srbije i Crne Gore) *za nestala lica,* Beograd;
- *Komisija za humanitarna pitanja i nestala lica* (Vlade Savezne republike Jugoslavije), Beograd;
- *Komitet* (Savezne republike Jugoslavije) *za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Beograd;
- *Ured* (Vlade Republike Hrvatske) *za zatočene i nestale,* Zagreb;
- *Uprava* (Vlade Republike Hrvatske) *za zatočene i nestale Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti,* Zagreb;
- *Dokumentacioni centar Veritas*, Beograd;
- *Asociacioni të Familjarëve te Personave të Zhdukur* (*Udruženje porodica nestalih osoba*), Priština;
- *Udruženje porodica nestalih i kidnapovanih na Kosovu i Metohiji*, Niš;

- *ICTY*–Međunarodni krivični sud za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije od 1991 (Odjeljenje za demografiju), Hag;
- *ICRC* – Međunarodni komitet Crvenog krsta;
- *ICMP* – Međunarodna komisija za nestala lica;
- *PHR* – Ljekari za ljudska prava;
- *Finski ekspertni tim za ekshumacije*;
- *Amnesty International*;
- *Human Rights Watch*;
- *The United Nations Commision on Human Rights*, Specijalni izvjestitelj Tedeusz Mazowiecky (1992);
- *The United Nations Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780: Investigating Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia (1992)*;
- *The United Nations Working Group on Involuntary and Enforced Disappearances* (1995);
- *Holandski institut za ratnu dokumentaciju* (Netherlands Institute for War Documentation – Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie), Amsterdam;
- kao i druge manje ili više poznate nevladine organizacije, razna udruženja i pojedinci (za svoje potrebe i svrhe).

Ukupan broj žrtava svih kategorija u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća još nije konačno utvrđen. Istraživanja ove vrste traju godinama. U dosadašnjim istraživanjima pažnja je, uglavnom, usmjerena na utvrđivanje broja ubijenih/nestalih, odnosno samo na jedan oblik zločina - ubijanje (ubistvo), tj. ubijeni.

Na osnovu uvida u dosadašnje rezultate istraživanja pojedinih istraživača, naučnih radnika i istraživačkih ustanova i institucija, koji su objavljeni, izvršena je selekcija i u nastavku se iznosi njihov sažet pregled.

Institut za zdravstvenu zaštitu u Sarajevu svake sedmice, za vrijeme agresije, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, objavljivao je "**žrtve rata u BiH**" na području općina koje su bile pod kontrolom legalne vlasti međunarodno priznate države - Republike Bosne i Hercegovine (61 općina). Institut je januara 1996. objavio preliminarne podatke o "**žrtvama agresije na Bosnu i Hercegovinu**" - **156.824** ubijena i nestala osoba, a 25. marta 1996. konačni broj svih ubijenih, nestalih i "na drugi način umrlih osoba" - **278.800**.[1] Prema istraživanjima profesora Ilijasa Bošnjovića i Arifa Smajkića broj ubijenih i na drugi način smrtno nastradalih i nestalih iznosi **258.000**, od čega 138.800 Bošnjaka.[2] Po prof. Muratu Praši, "**od bruto manjka (2,07 mln) ubijeno je, smrtno stradalo ili nestalo oko 328 hiljada ljudi**", od čega oko 218.000 Bošnjaka.[3] Vladimir Žerjavić je objavio da je u Bosni i Hercegovini ubijeno **220.000** ljudi, od toga 160.000 Bošnjaka, 30.000 Hrvata i 25.000 Srba.[4] *Komisija eksperata Ujedinjenih nacija za istraživanje povreda međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji* (Bassionnijeva komisija) 1995. utvrdila je broj "ubijenih i nestalih" na oko **200.000**,[5] a Međunarodni institut za istraži-

---

[1] *BILTEN*, br. 194, 1. januar 1996. i br. 206, 25. mart 1996, Institut za zdravstvenu zaštitu Sarajevo, Republički štab za zdravstvo i socijalnu bezbjednost Sarajevo, 1996.

[2] I. Bošnjović - A. Smajkić, STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI GUBICI, u: ZDRAVSTVENO-SOCIJALNE POSLJEDICE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI (peto izdanje), Sarajevo, 1997, str. 13.

[3] M. Prašo, DEMOGRAFSKE POSLJEDICE RATA 1992-1995, *MOST*, br. 93, Mostar, mart-april 1996, str. 64-71.

[4] V. Žerjavić, TRAGIČNA BILANCA ..., *GLOBUS*, br. 370, Zagreb, 9. januar 1998, str. 24-27.

[5] GENOCIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, A HEARING BEFORE THE COMMISSION ON SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE, U. S. Congress, One Hundred Fourth Congress, Commission on Security and Cooperation in Europe, Washington DC, 4. april 1995, Doc. No. CSCE 104-1-4, str. 8; M. Mennecke - E. Markusen, THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE CRIME OF GENOCIDE, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003, str. 303.

Prof. dr. Cherif Bassiouni (profesor prava na De Paul Univerzitetu u Čikagu i predsjednik Međunarodnog instituta za ljudska prava) 1993. imenovan je za predsjednika *Komisije eksperata za istraživanje povreda međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji uspostavljene prema Rezoluciji Vijeća sigurnosti 780* (*THE UNITED*

vanje mira iz Štokholma 1993. godine na **169.100**.[6]

U Bosni je, prema prof. Herbertu Hirschu (1995), ubijeno „**oko 200.000 ljudi**“.[7] Prof. Francis Boyl je 1997. godine iznio procjenu od 139.000 smrtno stradalih žrtava.[8] Prema George Kenneyu (1995) broj “smrti vezanih za rat (isključujući prirodne smrti)” iznosi između **25.000** i **60.000**.[9] Raju Thomas (1993) iznosi da je broj žrtava u Bosni

---

NATIONS COMMISSION OF EXPERTS ESTABLISHED PURSUANT TO SECURITY COUNCIL RESOLUTION 780: Investigating Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia), formirane 6. oktobra 1992. Autor je brojnih knjiga o krivičnom pravu Sjedinjenih Američkih Država, međunarodnom i komparativnom krivičnom pravu i ljudskim pravima. Komisija je radila do kraja aprila 1994, a svoje istraživanje završila sredinom 1995, obima 3.500 strana, kao i zaključak od oko 100 strana (GENOCIDE IN BOSNIA-HERZEGOVINA, A HEARING BEFORE THE COMMISSION ON SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE, Vašington DC, 4. april 1995; E. Tabeau - J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995. ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA : A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *European Journal of population*, Springer, 2005, str. 195-196 i 213; M. Mennecke - E. Marcusen, THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE CRIME OF GENOCIDE, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003, str. 303; ∴ MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE, *Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava* i *Hrvatski pravni centar*, Zagreb, 1995; Dr M. Cherif Bassiouni i drugi, HISTORIJAT EKSPERTNE KOMISIJE UJEDINJENIH NACIJA, u: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, *Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, održanog u Bonu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Sarajevu, Sarajevo, 1997, str. 669-679.

Komisija je kreirala i formirala bazu podataka, u kojoj je 65.000 dokumenata i 300 kaseta, te prezentirala rezultate istraživanja, u kojima je konstatovano: broj ubijenih u Bosni – oko 200.000; 800 logora i drugih mjesta zatočenja u kojima je bilo zatočeno oko pola miliona ljudi; 50.000 mučenih; preko 20.000 procijenjenih slučajeva silovanja; 151 masovna grobnica, sa oko 3.000 tijela i dr. (Isto).

[6] Stockholm International Peace Research Institute, 1993, Consality estimate of the war in Bosnia and Herzegovina, *Nedeljna Dalmacija*, 4. august 1993.

[7] H. Hirsch, GENOCIDE AND POLITICS OF MEMORY, *The University of North Carolina Press*, Chapel Hill, 1995, str. 5.

[8] F. Boyl, Re : STATISTICS. An (on-line) commentary, in : *Bufalo Archives of the Tribunal Watch*, 23, 24. i 25. maj 1997.

[9] G. Kenney, THE BOSNIAN CALCULATION, *New York Times Magazine*, 23. april 1995.

i Hercegovini između **40.000** i **70.000**,[10] a Benjamin A. Valentino između **25.000 i 155.000**.[11]

Prof. dr. Jean-Paul Sardon je 2001. objavio akademski članak o demografskim promjenama na Balkanu od kraja osamdesetih godina XX stoljeća, u kome je, vršeći procjenu broja žrtava rata u Bosni i Hercegovini, pored ostalog, tvrdio da su "ratovi koji su pratili raspad bivše Jugoslavije" izazvali "**stotine hiljada mrtvih**", od čega "**200.000-300.000 u Bosni i Hercegovini**", što je, po njemu, predstavljalo **5-7%** stanovništva.[12] Pet godina kasnije, 24. marta 2006, Sardon je, svjedočeći u korist Srbije i Crne Gore pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, a sa osnovnim i glavnim ciljem da umanji broj žrtava genocida u Bosni, negirao vlastite rezultate istraživanja. Naime, on je tada, na unakrsno ispitivanje Joanne Korner, britanskog advokata iz Londona i člana Pravnog tima Bosne i Hercegovine, izjavio da nije vršio "**ni neposrednu, ni posrednu procjenu broja žrtava u ratu koji je bjesnio Bosnom i Hercegovinom između 1992. i 1995.**" i priznao da je, u vezi sa njegovom procjenom od 2001. godine o 200.000-300.000 mrtvih u Bosni i Hercegovini, u pitanju navodno greška, te da je "**možda to bila lakoumnost**" s njegove strane (**"... možda sam tada djelovao lakoumno ..."**).[13]

Noel Malcolm tvrdi da je "ipak, možda najbolji komentar taktike Miloševića i Karadžića, i onoga što su oni postigli u Bosni i Hercegovini

---

[10] R. Tomas, DEHUMANIZING A NATION THE BALKAN CONFLICT AND INTERNATIONAL REACTION, u: E. Tabeau i J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995. ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA : A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *European Journal of population*, Springer, 2005.

[11] B. A. Valentino, FINAL SOLUTIONS: MASS KILLING AND GENOCIDE IN THE 20TH CENTURY, *Cornel University Press*, Njujork, 2004, str. 77.

[12] J.-P. Sardon, DEMOGRAPHIC CHANGEIN THE BALKANS SINCE THE END OF THE 1980'S, *Population: An English Selection*, tom. 13, br. 2 (2001); www.icj-cij.org/docket/files/91/10685.pdf?PHPSESESSID=bfc893d9f7cf101f58fc2b3612b65f3, SVJEDOČENJE JEAN PAUL SARDONA pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu 24. marta 2006.

[13] Isto. Na taj način prof. Sardon je javno, u interesu Srbije i Crne Gore, negirao vlastite procjene o broju žrtava u Bosni i Hercegovini.

– **više od 150.000 mrtvih**, više od 2 milijuna ljudi protjeranih sa svojih ognjišta, popaljena i razorena sela i gradovi, i nekoliko stotina džamija i crkava namjerno dignutih u zrak".[14]

U Bosni je, prema *Izvještaju Međunarodne komisije za Balkan*[15] (1996), "**tokom sukoba 145.000 ljudi ubijeno ili umrlo, 174.000 ranjeno, 2 i po miliona je protjerano, a milion i stotinu hiljada otišlo je u druge zemlje....**".[16] Po dr. Ivi Goldsteinu (2003) "**čini se da je najrealnija procjena da je u čitavom ratu** /u Republici Bosni i Hercegovini – prim. S.Č./ (do 1995) **poginulo oko 215.000 ljudi, od toga oko 160.000 Muslimana – Bošnjaka (8,4% ukupnog broja iz 1991), oko 30.000 Hrvata (4% broja iz 1991) i 28.000 Srba (2,1%)**".[17]

"**Rat u Jugoslaviji**" je, po Bernardu Bruneteau, "**donio 250.000 žrtava**, **od kojih su dvije trećine bili civili i 2,8 miliona izbjeglica i raseljenih osoba**".[18] Prema Rezoluciji Ujedinjenih nacija od novembra 2005. u Bosni i Hercegovini je ubijeno **260.000 ljudi**.[19] Bora Radović

---

[14] N. Malcolm, POVIJEST BOSNE, Kratki pregled – prijevod djela: BOSNIA A SHORT HISTORY, Erazmus Gilda – Novi Liber – DANI, Zagreb – Sarajevo, 1995.

[15] Godine 1914. Fondacija Carnegie za međunarodni mir objavila je Izvještaj *Međunarodne komisije za istraživanje uzroka i ponašanja u Balkanskim ratovima 1912. i 1913. godine*. Godine 1995. Fondacija Carnegie za međunarodni mir i Aspen Institut iz Berlina, zajedno sa nekoliko drugih evropskih i američkih fondacija, 1995. formirali su sličnu međunarodnu komisiju pod nazivom "MEĐUNARODNA KOMISIJA ZA BALKAN", sa sjedištem u Berlinu. Mandat Komisije je bio "**da izradi izvještaj o situaciji na Balkanu i formulira dugoročne mjere koje bi mogle pridonijeti uspostavi trajnog mira na tom području**". Institucije koje su finansirale ovaj projekat "to su potakle zato što su bile uvjerene da su postojeće poteškoće i prevladavajući mentalitet na Balkanu trajna prijetnja miru, užasavajući primjer netolerancije i sramota za Evropu" (NEDOVRŠENI MIR - *Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan*, Hrvatski Helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb, Pravni centar, Zagreb; FOF BiH, Sarajevo, 1997, str. IX-XII).

Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan objavio je Hrvatski helsinški komitet pod naslovom "NEDOVRŠENI MIR – *Izvještaj međunarodne komisije za balkan*", Zagreb, 1997.

[16] ∴ NEDOVRŠENI MIR: *Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan*, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Pravni centar, Zagreb; FOF BiH, Sarajevo, 1997, str. 7. Naslov originala je: UNFINISHED PEACE, REPORT OF THE INTERNATIONAL COMMISSION ON THE BALKANS, Vašington DC, 1996.

[17] I. Goldstein, HRVATSKA POVIJEST, *Novi Liber,* Zagreb, 2003, str. 409.

[18] B. Bruneteau, LE SIÈCLE DES GENOCIDES, Violences, massacres et processus genocidaires de l'Armeniene an Rwanda, Armand Colin, Pariz, 2004.

[19] "*Oslobođenje*", Sarajevo, 23. novembar 2005, str. 5.

„**brojku od 250.000 poginulih i nestalih**“, za razliku od drugih procjena, smatra **vjerovatnijom**.[20]

Ewa Tabeau i Jakub Bijak sredinom 2003, temeljeći svoje rezultate istraživanja i na izvorima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, **procijenili su minimalnu cifru “ukupnog broja smrti u vezi sa ratom u Bosni” na 102.622 osoba**, od čega 55.261 (54%) civila i 47.360 (46%) vojnika, naglašavajući da su ti **podaci još uvijek nepotpuni**.[21]

Udruženje “Istraživačko dokumentacioni centar” iz Sarajeva 16. decembra 2005. iznijelo je podatke da je u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. “**ubijeno i nestalo**” **93.837 lica**, od čega 35.046 civila i 54.507 vojnika.[22] Isti je izvor 21. juna 2007. prezentirao “rezultate projekta ‘Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini ’91-95’”, po kojima je “**ubijeno i nestalo 97.207 ljudi**”, od čega 39.684 civila i 57.523 vojnika.[23]

Rony Blum, Gregory H. Stanton, Shira Sagi i Elihu D. Richter, na osnovu međunarodnopravne literature, saopćenja za javnost Ujedinjenih nacija i podataka *Amnesty Internationala* i *Human Rights Watcha*, tvrde (2007) da je u Bosni u periodu od 1991. do 1995. izvršen genocid, u kojem

---

[20] B. Radović, JUGOSLOVENSKI RATOVI 1991.-1999. I NEKE OD NJIHOVIH DRUŠTVENIH POSLEDICA, u: TORTURA U RATU, POSLEDICE I REHABILITACIJA, Beograd, 2004, str. 51.

Razmatrajući pitanje “LJUDSKE CENE RATOVA U BIVŠOJ JUGOSLAVIJI“, a posebno “poginule“ u “Ratu u Bosni (april 1992. – novembar 1995)“, Bora Radović, pored ostalog, ukazuje na postojanje tekstova u štampi u Srbiji “**koji broj poginulih u BiH ratu smatraju daleko nižim**“. S tim u vezi, on navodi članak “*Godine tragičnog življenja*“ (*Danas*, 5- 6. april 2003, str. 2), u kome, između ostalog, stoji: “**različite procene govore da je u ratu u Bosni i Hercegovini stradalo između 150** | 000 - prim. S. Č.| **i 200.000 ljudi**“. Takve tvrdnje se, po B. Radoviću, “**ne mogu uzeti ozbiljno**“, “**pošto članak ne navodi nikakve izvore**“. Istovremeno Radović upozorava i na pitanje “**o metodologiji i izvorima podataka za ‘procene’ koje se međusobno razlikuju čak za 50.000 ljudi**“ (Isto, str. 49 – 51).

[21] E. Tabeau i J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995. ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA: A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *European Journal of population*, Springer, 2005.

[22] “*Oslobođenje*”, 17. decembar 2005, str. 3; “*Dnevni avaz*”, 17. decembar 2005, str. 12; “*DANI*”, br. 445, 23. decembar 2005, str. 13-15. Za 4.284 lica se navodi “status nepoznat”.

[23] “*Oslobođenje*”, 21. juni 2007, str. 2, 23. juni 2007, str. 11; “*Dnevni avaz*”, 22. juni 2007, str. 10; “*DANI*”, 29. juni 2007, str. 18-21.

je **ubijeno 200.000 ljudi**.[24] Prema *United Human Rights Council* Srbi su u Republici Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995. izvršili genocid nad muslimanima, pri čemu je sistematski ubijeno **preko 200.000 muslimanskih civila**.[25]

Očigledno je da se, prema navedenim rezultatima istraživanja, procjene o broju žrtava u Bosni, uglavnom ubijenih, kreću u rasponu od izuzetno niskih – 25.000, pa sve do 328.000. Ova pojava nije ni u kom slučaju specifičnost za genocid nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća, već je jedna od zajedničkih karakteristika svih dosadašnjih genocidâ, počev od genocida u Namibiji (1904), preko holokausta (1933-1945), do genocida u Darfuru (2003 -).

Problem utvrđivanja broja žrtava genocida predstavlja poteškoće za istraživače i akademski legitiman rad, s jedne strane, i širom otvara vrata manipulantima, falsifikatorima i onima koji **poriču,** kako sam zločin, tako i njegovu genocidnu namjeru, s druge strane. Primjera radi, procjene o broju žrtava holokausta kreću se u rasponu između **pet miliona**[26] i **šest miliona**[27]; u Ruandi između **500.000** i **jednog**

---

[24] Rony Blum, Gregori H. Stanton, Shira Sagi i Elihu D. Richter, 'ETHNIC CLEANSING' BLEACHES THE ATROCITIES OF GENOCIDE, *European Journal of Public Health*, Oksford, 2007, str. 1-6.

[25] http/www.unitedhumanrights.org/Genocide/bosnia_genocide.htm, **BOSNIA GENOCIDE – 1992-1995 – 200.000 DEATHS.** Po tom je izvoru, **pored 200.000 ubijenih,** "**više od 20.000 nestalih, za koje se pribojavamo da su mrtvi, dok su 2.000.000 postali izbjeglice. Bio je to, prema ocjeni pomoćnika državnog sekretara Sjedinjenih Američkih Država Richarda Holbrooka 'najveći neuspjeh Zapada od 1930-ih'**" godina XX stoljeća (Isto).

[26] Donald L. Newyk, THE COLUMBIA GUIDE TO THE HOLOCAUST, Njujork, 2000, str. 45. Poricatelji holokausta iznose "**tri ključne teze**":

- prvo**, "da plinske komore i krematoriji nisu korišteni za masovno ubijanje, nego za ubijanje vaški na odjeći, te spaljivanje umrlih od bolesti i prekomjernog rada";**

- drugo**, "da je broj od šest miliona žrtava pretjeran - te da je u rukama nacista ubijeno šesto hiljada, a ne šest miliona,;**

- treće**, "da nacisti nisu imali namjeru da istrijebe Jevreje Evrope, te da je holokaust bio samo nesretna nuspojava strahota rata**" (Michael Shermer i Alex Grobman, DENYING HISTORY : WHO SAYS THE HOLOCAUST NEVER HAPPENED AND WHY DO THEY SAY IT ?, Los Anđeles, 2000, str. 3).

[27] THE HOLOCAUST, *Encyclopedia Britannica*, London/Njujork, 2007.

miliona[28], a u koncentracionom logoru Jasenovac od **20.000**[29] do **1.100.929**[30].

Na osnovu prethodno iznijetog logički proizlaze dva bitna pitanja:

- prvo, zbog čega je toliko teško utvrditi relativno istinit ukupan broj žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava; i

- drugo, odakle, kako i zbog čega tolike razlike kod raznih autora – naučnih radnika istraživača, koji se bave istim problemom u okviru iste nauke, odnosno naučne discipline?

U ovom trenutku nećemo se ozbiljnije upuštati u davanje odgovora na navedena otvorena pitanja, već ćemo ukazati, po nama, na fundamentalne razloge zbog kojih se pojavljuju navedeni, ali i drugi problemi. Prije svega, to su globalni strateški problemi koji se tiču nauke i metodologije nauke, metoda nauke i naučnih istraživanja, a drugi je ideološke i političke prirode.

---

[28] OAU | ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY - prim. S. Č.| SETS INQUIRY INTO RWANDA GENOCIDE, *Africa Recovery*, tom 121, august 1998, br. 1.

[29] M. Bulajić, JASENOVAC – RADNI LOGOR ILI SISTEM USTAŠKIH LOGORA GENOCIDA, u: JASENOVAC – SISTEM HRVATSKIH USTAŠKIH LOGORA GENOCIDA (1941-1945), Zbornik radova: Druga međunarodna konferencija Jasenovac – sistem hrvatskih ustaških logora genocida (1941-1945), Banja Luka – Donja Gradina, 8-10. maja 2000, *Dokumentacioni centar Republike Srpske za istraživanje ratnih zločina, Banja Luka, 2002*, str. 45. Dr. Franjo Tuđman je, prema dr. Milanu Bulajiću na Haškoj konferenciji o Jugoslaviji 6. novembra 1991, "**tvrdio da je ukupan broj žrtava logora Jasenovac 20.000**" (Isto). Dvije godine ranije dr. Franjo Tuđman je navedenu tvrdnju objavio u svojoj knjizi "BESPUĆA POVIJESNE ZBILJNOSTI", u kojoj je, pored ostalog, konstatovao: "**U Jasenovačkom logoru stvarno je stradalo nekoliko (vjerovatno 3-4) desetaka tisuća zatočenika, ponajviše Cigana, pa Židova i Srba, a i Hrvata**" (F. Tuđman, BESPUĆA POVIJESNE ZBILJNOSTI, Zagreb, 1989, str. 316).

[30] R. Bulatović, KONCENTRACIONI LOGOR JASENOVAC S POSEBNIM OSVRTOM NA DONJU GRADINU, *Svjetlost*, Sarajevo, 1990, str. 413.

2. *Analitički osvrt na dio dosadašnjih rezultata istraživanja žrtava u Republici Bosni i Hercegovini*

U prethodnom dijelu teksta dat je sažet pregled dosadašnjih rezultata istraživanja pojedinih naučnih radnika, naučnih ustanova, kao i nekih udruženja građana koja su se bavila istraživanjem žrtava u Bosni i Hercegovini. U ovoj situaciji nećemo vršiti analitički osvrt na sva dosadašnja istraživanja, već našu pažnju okupiraju rezultati istraživanja, odnosno procjene ICTY-a (Odjeljenje za demografiju), za koje su od 1998. do 2003. radili Dr. Ewa Tabeau i dr. Jakub Bijak, kao i podaci Udruženja "Istraživačko dokumentacioni centar" iz Sarajeva. Od svih navedenih rezultata istraživanja datih u pregledu jedino su ova dva subjekta imala u vidu i identitet žrtava, ali nikada nisu javno objavili listu sa imenima žrtava.

a) *Kritički osvrt na procjene ICTY-a*

Dr. Ewa Tabeau i dr. Jakub Bijak, autori teksta "SMRTI POVEZANE SA RATOM U ORUŽANOM SUKOBU U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1995: KRITIKA PRETHODNIH PROCJENA I NEDAVNIH REZULTATA", daju pregled i kritiku ranijih procjena i iznose "najnovije procjene ICTY-a", objavljene u časopisu "*European Journal of Population*", u proljeće 2005.[1]

[1] Ewa Tabeau-J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995 ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *Europian Journal of Population*, Springer, 2005, str. 187-215. Autori su završili istraživanje sredinom 2003.

Rezultati ovih istraživanja sastoje se od rezimea; 1. Općeg okvira za procjenu smrti povezanih sa ratom u bosanskom konfliktu; 2. Pregleda ranijih procjena, u okviru kojih iznose: procjene nastale u Bosni i Hrvatskoj i van bivše Jugoslavije; 3. Najnovije procjene ICTY-a, u okviru

---

Dr. Ewa Tabeau diplomirala je i magistrirala ekonometriju i statistiku (1981), a doktorat odbranila iz oblasti matematičke demografije (1991) na Ekonomskom fakultetu u Varšavi. Na tom je fakultetu nekoliko godina predavala statistiku i demografiju. Također je bila istraživač na Holandskom interdisciplinarnom demografskom institutu u Hagu (NIDI), radeći na izradi modela i predviđanju mortaliteta prema uzroku smrti i analizi očekivanog životnog vijeka, što su njena glavna polja istraživanja.

Od septembra 2000. dr. Tabeau radi kao demograf i vođa projekta Demografskog odjela Ureda tužioca ICTY-a u Hagu, gdje je proučavala demografske konsekvence sukoba u bivšoj Jugoslaviji, te osigurala statističke prikaze zločina na suđenja i u istragama Ureda tužioca ICTY-a. Glavni predmet njenog istraživanja uključuje statistiku i procjene smrti vezane za rat (ubijeni, nestali, ekshumirani, identificirani, itd.), ranjene i interno raseljene osobe i izbjeglice. Tokom svog rada za Ured tužioca, ona je sačinila više od 20 stručnih izvještaja, uključujući, između ostalog, izvještaje pripremljene za predmete Slobodan Milošević (Bosna), Biljana Plavšić (Bosna), Momčilo Krajišnik (Bosna), general Galić i D. Milošević (opsada Sarajeva), Blagojević i Popović i ostali (Srebrenica), Prlić i ostali (Herceg-Bosna), te svjedočila mnogo puta kao svjedok – vještak pred Tribunalom.

Dr. Tabeau je autorica 5 monografija objavljenih u svijetu, 25 članaka objavljenih u međunarodnim i domaćim časopisima, 19 konferencijskih izlaganja, prezentiranih na međunarodnim konferencijama i više od 60 istraživačkih izvještaja i radnih dokumenata. Bila je supervizor istraživačima koji su radili magistarske i doktorske disertacije, te radi kao recenzent za naučne časopise i izdavače, kao što je *European Journal of Population*, *Journal of Peace Research*, *Mathematical Population Studies*, Springer, Thela Thesis, itd.

Dr. Jakub Bijak diplomirao je kvantitativne metode i informacijske sisteme na Ekonomskom fakultetu u Varšavi, gdje je stekao sa izuzetnom ocjenom magistarsku diplomu na polju matematičke demografije. Rezultati njegove disertacije predstavljeni su na Evropskoj konferenciji o stanovništvu u augustu 2003. U 1999. bio je gost istraživač na Interdisciplinarnom demografskom institutu u Hagu. Od 1999-2000. Jakub Bijak je radio kao asistent na Institutu statistike i demografije, Škole ekonomije u Varšavi, gdje je predavao Statistiku i Napredne statističke metode na apsolventskoj nastavi. Tokom 2001. bio je istraživač asistent u Demografskoj jedinici Ureda Tužioca na ICTY-u, gdje je, od oktobra 2002, zaposlen kao mladi profesionalac. Tokom svog angažmana sarađivao je na sedam stručnih i istraživačkih izvještaja.

Tokom svog univerzitetskog obrazovanja bio je autor mnogih studijskih istraživačkih referata. Kao student prisustvovao je na nekoliko konferencija mladih istraživača, gdje je izložio brojne zanimljive referate. Bio je lider Neobično nadarene istraživačke grupe na Školi ekonomije u Varšavi. Također je učestvovao na nekoliko (poljskih i međunarodnih) istraživačkih projekata u vezi sa demografskim i ekonomskim aspektima društva i napisao nekoliko radova.

kojih izlažu: izvore i metode, minimalne i ukupne brojeve; 4. Rasprave, te Zaključaka; Liste skraćenica; Napomena; Korištene literature i Popisa korištenih izvora.[2]

Iz rezimea članka zapaža se da su autori pošli od njima dostupnih izvora podataka, koje su **preuzeli** od određenih subjekata iz Bosne i Hercegovine, na bazi kojih su iznijeli kritiku prethodnih procjena "smrti povezanih sa ratom" u Bosni i Hercegovini i dali vlastitu procjenu, za koju bi, kako navode, "mogli tvrditi da je utemeljenija od ostalih, još uvijek je nekompletna i treba je smatrati radom u razvoju".[3]

U dijelu koji tretira **Opći okvir za procjenu smrti povezanih sa ratom u bosanskom konfliktu** autori iznose određene političke kvalifikacije različitog sadržaja,[4] pri čemu neke od njih potvrđuju, a druge ne potvrđuju relevantni naučno-teorijski i drugi izvori.

Savremeni naučno-teorijski izvori i iskustvena saznanja potvrđuju konstatacije autora o srpskom nacionalizmu i projektu Velike Srbije, te ulozi Slobodana Miloševića u ostvarenju navedenog plana "stvorenog od teritorija, uglavnom, u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, dok bi Slovenija Srbima pružala jeftine resurse". Realizacija takvog projekta, po autorima, proizvela je, pored ostalog, "najveći broj žrtava" i "izuzetne migracije (unutrašnje i vanjske), uglavnom muslimanskog stanovništva". Po njima "bosanski su muslimani pretrpjeli najveće gubitke tokom ovog rata", a "rat je završen podjelom zemlje na dva politička entiteta".[5]

U ovom dijelu teksta na više mjesta autori iznose niz iskaza i tvrdnji koje ne odražavaju činjenično stanje u društvenoj stvarnosti, koje su naučno i stručno neutemeljene i predstavljaju iskrivljenu sliku stvarnih događaja u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji 1991-1995, za koje se može reći da su svojevrsne fantazije i najgrublji falsifikati savremene historije Bosne i Hercegovine. Navedeni stav potvrđuju sljedeći iskazi i argumenti: "situacija u Bosni i Hercegovini bila je daleko kompliciranija u odnosu

---

[2] Isto, str. 187-215.

[3] Isto, str. 187.

[4] Isto, str. 188-190.

[5] Isto.

na Sloveniju i Hrvatsku", pored ostalog, navodno "zbog nepostojanja ijedne etnički muslimanske republike u bivšoj Jugoslaviji"; "bosanski Muslimani, Srbi i Hrvati postojali su kao politički odvojene skupine koje su igrom slučaja živjele u jednoj zemlji". Nadalje, autori iznose da su "politički ciljevi ovih etničkih grupa bili previše različiti da bi mirno rješenje moglo doći u obzir", implicirajući da je rat bio neizbježan. Borba bosanskih Srba, "a kasnije i bosanskih Hrvata" "(često čineći etničko čišćenje i sprovodeći kampanje terora)", bila je "zauzimanje i kontrola nad teritorijama, koje bi u suprotnom bile podvrgnute vlasti bosanskih muslimana iz Sarajeva". Po njima su se "Muslimani borili za ove teritorije, jer su vjerovali da nemaju drugog izbora". Iznošenje tvrdnje o "muslimansko-muslimanskom konfliktu" u Bosni pokazuje apsolutno nepoznavanje elementarnih empirijskih činjenica o događajima. Sličnog je karaktera i više puta ponovljena tvrdnja o "etničkom čišćenje bosanskih muslimana od strane Srba", pri čemu je evidentno poricanje[6] i izbjeg-

---

[6] Isto. *Poricanje genocida* ima različite motive, od kojih su neki prvenstveno ideološki, politički i strateški, sa posljedicama koje su uvijek tragične. Svi počinioci poriču genocid, što, nažalost, očigledno ima "**temeljito negativne posljedice**". Ta je pojava posebno izražena kod velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista, koji, pored ostalog, iznose tvrdnju da su bosanski muslimani sami sebe granatirali i ubijali, nadmašujući (Srbi) na taj način i Hitlerovog Gebelsa. Poricanje genocida po ocjeni René Lemarchanda, "**kreće se u širini provalije, između koljača i žrtava, isključuje efektivan dijalog među njima i stavlja veći raspon perspektivi pomirenja**" (R. Lemarchand, COMPARING THE KILLING FIELDS: RWANDA, CAMBODIA AND BOSNIA, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003, str. 144).

Politički interesi, po ocjeni Samanthe Power, Martina Menneckea i Erica Marcusena, mogu kreirati podsticaj koji vodi poricanju počinjenog genocida. Ta je situacija, po njima, prevladavala u političkim krugovima Sjedinjenih Američkih Država u vezi sa genocidom u Bosni i Ruandi, gdje je izbjegavano javno izjašnjavanje da su masovna ubistva genocid, što je omogućavalo SAD-u da izbjegne aktivnu intervenciju (S. Power, A PROBLEM FROM HELL: AMERICA AND THE AGE OF GENOCIDE, Njujork, 2002, str. 358; M. Mennecke-E. Marcusen, THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE CRIME OF GENOCIDE, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003, str. 296).

Strateško poricanje genocida, po R. Lemarchandu, dramatično je ilustrirano u američkoj politici za vrijeme genocida u Bosni i Ruandi, što je predstavljalo jasnu namjeru da opravda Sjedinjene Američke Države od njihove obaveze da intervenišu u skladu sa

Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. S tim u vezi, on navodi kako su se istovremeno odvijala dva protivrječna procesa: zalaganje nekih funkcionera, koji su 1992. insistirali na upotrebi termina genocid u Bosni, dok je u drugom procesu termin genocid sistematski brisan iz zvaničnih izvještaja o ubijanju (R. Lemarchand, nav. dj., str. 144).

Sjedinjene Američke Države su uporno odbijale da identifikuju srpske napade i masovne zločine u Bosni kao genocid. Za neke funkcionere, kao što su Marshall Harris, Stephen Walker, John Western, George Kenny i drugi, koji su, zbog toga što SAD nisu djelovale protiv genocida u Bosni (zbog neslaganja sa politikom Državnog sekretarijata SAD), podnijeli ostavke, to je predstavljalo zabrinjavajući neprihvatljiv element američke politike. Odnos takve politike SAD prema genocidu u Bosni M. Harris je opisao na sljedeći način: "Dok su pravnici Stejts dipartmenta i zvaničnici od karijere bili uvjereni da se dešavao genocid, administracija je donosila političku odluku, ne samo da se ne poziva na Konvenciju Ujedinjenih nacija o genocidu već, također, da u opisu srpskih zvjerstava ne upotrijebljava riječ 'genocid' – bez političke kvalifikacije. U skladu sa tim, čelnici administracije su navodili, raznoraznim terminima, da se srpski zločini 'graniče sa genocidom', da su 'ravni genocidu', ili da čine 'djela genocida'.

Nazivati to genocidom značilo bi da postoje žrtve, a ne 'zaraćene strane' u 'građanskom ratu' podstaknutom 'prastarom etničkom mržnjom' 'čiji su rezultat 'zvjerstva na svim stranama'. To bi, također, značilo da imamo moralni imperativ da spriječimo genocid, ako je potrebno silom, uključujući dopuštanje prava Bosancima na samoodbranu. Administracija je uvijek bila na oprezu da bi se rastočio pritisak za poduzimanjem akcije, a priznavanje genocida stvorilo bi jedan od najvećih pritisaka" (Francis A. Boyl, THE BOSNIAN PEOPLE CHARGE GENOCIDE: PROCEEDINGS AT THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE CONCERNING BOSNIA V. SERBIA ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE, Amherst, Masačuzet, 1996).

I u zvaničnim izvještajima Ujedinjenih nacija i zapadnoevropskih zemalja izbjegavana je upotreba i korištenje termina genocid (M. Mennecke – E. Marcusen, nav. dj., str. 295). Istina, Generalna skupština Ujedinjenih nacija je decembra 1992. gnusnu politiku "**etničkog čišćenja**", koju su sprovodile srpske i crnogorske snage i njihovi kolaboracionisti u Republici Bosni i Hercegovini, vršeći agresiju, "**u cilju nasilnog sticanja šire teritorije**", nazvala oblikom genocida (*Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija*, 47/121, od 18. decembra 1992, A/RES/47/121, 91. plenarno zasjedanje, *Situacija u Bosni i Hercegovini*, u: S. Čekić, M. Kreso i B. Mačić, GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 2000, str. 459-464).

Mnogi istraživači srpsku ideologiju, politiku i praksu nazivaju genocidnom, a "masovnu srpsku okrutnost" i srpske masovne zločine protiv bosanskih muslimana genocidom (Roy Gutman, A WITNESS TO GENOCIDE, New York, 1993; Helen Fein, TESTING THEORIES BRUTALLY, u: George J. Andreopoulos, GENOCIDE: CONCEPTUAL AND HISTORICAL DIMENSION, Filadelfia, 1994; Norman Cigar, GENOCIDE IN BOSNIA: THE POLICY OF "ETHNIC CLEANSING", *College Station*,

avanje upotrebe termina genocid i njegova zamjena terminom "etničko čišćenje".[7]

Teksas, 1995; David Rieff, SLAUGHTERHOUSE: BOSNIA AND THE FAILURE OF THE WEST, Njujork, 1995; S. Čekić, THE AGGRESSION ON BOSNIA AND GENOCIDE AGAINST BOSNIACS 1991-1993, *Institute for the Research of Crimes Against Humanity and International Law*, Sarajevo, 1995; Thomas Cushman-Stjepan Mestrovic, THIS TIME WE KNEW: WESTERN RESPONSES TO GENOCIDE IN BOSNIA, Njujork, 1996; Peter Maas, LOVE THY NEIGHBOR: A WAR STORY, Njujork, 1996; M. Sells, THE BRIDGE BETRAYED: RELIGION AND GENOCIDE IN BOSNIA, Berkli, 1996; Robert Melson, PARADIGMS OF GENOCIDE: THE HOLOCAUST, THE ARMENIAN GENOCIDE, AND CONTEMPORARY MASS DESTRUCTIONS, *Annals of the American of Political and Social Sciences*, tom. 548, novembar 1996; F. Boyl, nav. dj., Amherst, Masačuzet, 1996; S. L. Burg, GENOCIDE IN BOSNIA-HERZEGOVINA?, u: Samuel Totten, William S. Parsons i Israel W. Charny, CENTURY OF GENOCIDE: EYEWITNESS ACCOUNTS AND CRITICAL VIEWS, Njujork, 1997; M. Mennecke - E. Marcusen, THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE CRIME OF GENOCIDE u: GENOCIDE: CASES, COMPARARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003; R. Lemarchand, COMPARING THE KILLING FIELDS: RWANDA, CAMBODIA AND BOSNIA u: GENOCIDE: CASES, COMPARARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003; Martin Mennecke – Eric Markusen, GENOCIDAL VIOLENCE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, u: Samuel Totten, CENTURY OF GENOCIDE, Drugo izdanje (u štampi); H. Hirsch, GENOCIDE AND POLITICS OF MEMORY, *The University of North Carolina Press*, Chapel Hill & London, 1995. i drugi autori).

[7] Isto. E. Tabeau-J. Bijak, nav. dj., str. 188-190. Pojam "*etničko čišćenje*" je najočigledniji eufemizam za genocid. "Etničko čišćenje" je, po Tadeušu Mazovjeckom, specijalnom izvjestitelju *Komisije Ujedinjenih nacija za ljudska prava* (UNCHR), "**neposredni uzrok najvećeg broja slučajeva povreda ljudskih prava u Bosni i Hercegovini od početka krize u martu i aprilu 1992.**" (NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME SUR LE TERRITOIRE DE L'EX YUGOSLAVIA - *Rapport préparé par M. Tadeusz Mazowiecki*, Rapporteur Spécial de la Commission des Droits de l'homme sur la situation des droits de l'homme en ex Yugoslavia, A/47/666-S/24809, 17. novembar 1992, par. 8-11. O "politici etničkog čišćenja" u Bosni i Hercegovini u proljeće i ljeto 1992 vidi: *Rapport ...* T. Mazovjeckog, E/CN4/1992/S-1/9, 28. august 1992, par. 6-32). T. Mazovjecki tvrdi da se termin "etničko čišćenje" odnosi "**na eliminaciju koju provodi etnička grupa koja ima kontrolu nad određenom teritorijom nad pripadnicima drugih grupa**". U tom se cilju, po njemu, "**koristi više različitih metoda, uključujući: prijetnje, zlostavljanja i teror; pucanje po kućama, prodavnicama i poslovnim objektima, te upotrebu eksploziva; uništenje vjerskih objekata i institucija kulture; prisilni progon ili premještanje stanovništva; kolektivne egzekucije; izvršenje zvjerskih zločina s ciljem zastrašivanja stanovništva, poput mučenja, silovanja, unakaženja, te**

granatiranja centara civilnog stanovništva" (Isto, par. 9). Nažalost, ni Mazovjecki ne koristi pojam genocid, iako svi navedeni oblici zločina, koje on definiše pojmom i terminom "etničko čišćenje", čine elemente najsloženijeg i najtežeg oblika zločina – genocida.

Politika "etničkog čišćenja", koja je, "**usljed intenziviranja agresije srpskih i crnogorskih snaga, u cilju nasilnog sticanja šire teritorije ...**", primjenjivana u Republici Bosni i Hercegovini, prema Rezoluciji Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, od 18. decembra 1992, **oblik je genocida** (*REZOLUCIJA* Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, 47/121, od 18. decembra 1992, A/RES/47/121, 91. plenarno zasjedanje, *Situacija u Bosni i Hercegovini*, u : S. Čekić, M. Kreso i B. Macić, GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 2000, str. 459-464).

"Etničko čišćenje", po Komisiji eksperata Ujedinjenih nacija za istraživanje povreda međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji (Bassiounijeva komisija), označava "**nastojanje da se neko područje učini etnički homogenim korištenjem prisile ili zastrašivanja, kako bi se iz tog područja uklonile osobe određenih skupina**". Komisija Ujedinjenih nacija je, na osnovu raspoložive dokumentacije, koja "**opisuje politiku i postupke**" u bivšoj Jugoslaviji na kraju XX stoljeća, definirala "etničko čišćenje" kao "**svjesnu politiku jedne etničke ili vjerske skupine koja namjerava nasilnim i zastrašujućim sredstvima ukloniti civilno stanovništvo druge etničke ili vjerske grupe iz određenih geografskih područja**". U skladu sa takvom politikom i praksom u bivšoj Jugoslaviji, "etničko čišćenje" je, po navedenoj Komisiji, "**provođeno u obliku ubistava, mučenja, svojevoljnog hapšenja i zatočenja, izvršenja smrtne kazne kojoj nije prethodio sudski postupak, silovanja i seksualnog zlostavljanja, zatvaranja civilnog stanovništva u geto područja, prisilnog uklanjanja, premještaja i protjerivanja civilnog stanovništva, namjernih vojnih napada ili prijetnji napadima na civile i civilna područja, te obijesnog uništavanja imovine**". Takve postupke Komisija eksperata Ujedinjenih nacija pravilno kvalifikuje zločinima protiv čovječnosti, ratnim zločinima i zločinom genocida (∴ MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE, *Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava* i *Hrvatski pravni centar*, Zagreb, 1995, str. 282-288).

Rony Blum, Gregory H. Stanton, Shira Sagi i Elihu D. Richter s pravom tvrde da "etničko čišćenje" "**omalovažava strahote genocida**", iz čega izvode i definišu naslov svoga rada, objavljenog 2007. godine (R. Blum, G. Stanton, Sh. Sagi i E. Richter, 'ETHNIC CLEANSING' BLEACHES THE ATROCITIES OF GENOCIDE, *European Journal of Public Health*, Oksford, 2007). Brojevi žrtava genocida u posljednjih petnaest godina – na kraju XX i početkom XXI stoljeća - "(Bosna, 1991-1995, 200.000; Kosovo, 1998-1999, 10.000-20.000; Ruanda, 1994, 800.000; Darfur, 2003-2006, više od 400.000)" - po navedenim autorima, pokazuju da upotreba termina "**etničko čišćenje**" "**nema veze ni sa brojem žrtava**, **ni sa namjerom zločina**, **ali pokazuje nedostatak volje da se genocid zaustavi**, **što dovodi do znatno većih brojeva žrtava i izbjegavanja međunarodno-pravnih obaveza da se genocid prizna**" (Isto, str. 1-6).

i značaja **izvora podataka** u naučnom istraživanju. Opća saglasnost ukazuje da su izvori osnovni činioci valjanosti i pouzdanosti podataka. Imajući u vidu da autori teksta nisu sprovodili vlastito naučno-empirijsko istraživanje, pa čak ni pretežno naučno-teorijsko, već su koristili, kako oni navode, **preuzete** dostupne i raspoložive izvore koje su oni selekcionirali, po njima poznatim kriterijima, ti su izvori maksimalno mogli pružiti podatke o identitetu žrtava, vremenu, mjestu i načinu izvršenja zločina. Međutim, korišteni izvori ne pružaju podatke o uzrocima smrti, te ni u kom slučaju nisu mogli biti pouzdan osnov za utvrđivanje **uzroka smrti**.

Termin "etničko čišćenje" je, po Blumu, Stantonu, Sagi i Richteru, eufemizam koga su "**prvo koristili počinioci**, **a onda i posmatrači**, **da opišu pojedinačna i masovna ubistva**, **arbitrarne vansudske egzekucije**, **masovna silovanja**, **izgladnjavanje**, **uništavanje stanova** i **vjerskih institucija**, **te protjerivanje**" (Isto).

Slobodan Milošević, umro na suđenju za zločine protiv čovječnosti pred ICTY-em u Hagu, bio je, po navedenim autorima, "**prvi političar koji je iskoristio termin 'etničko čišćenje' aprila 1987. da opiše nasilje vođa kosovskih Albanaca prema Srbima**". Konstatujući da su Ujedinjene nacije "**novi termin 'etničko čišćenje' iskoristile prvi puta 1993. i kasnije u još sedam rezolucija Vijeća sigurnosti**", spomenuti autori navode: "**Nije li ironija da su Ujedinjene nacije prihvatile eufemizam koga je izmislio Slobodan Milošević**, **optužen za genocid**, **kada**, **za razliku od genocida**, **taj koncept nije ni formalno definisan ni priznat**" (Isto). Na taj način "**terminom 'etničko čišćenje' poremećene ideje zločinaca prihvatamo kao svoje**" (Isto), zaključuju autori.

Upotreba termina genocid je, po Blumu, Stantonu, Sagi i Richteru, "**od 1994, pa nadalje, do masakra u Srebrenici, dok bombardovanje NATO snaga i Dejtonski sporazum nisu zaustavili genocid**", "**uveliko prešla upotrebu 'etničko čišćenje', ali se to dogodilo tek nakon što su prošle barem tri godine i velika većina od 200.000 mrtvih već bila ubijena u Bosni**" (Isto).

Poznati pravni stručnjak za genocid William Schabas tvrdi da "etničko čišćenje" "**nikad ne može biti genocid**, **jer je namjera 'etničkog čišćenja' da protjera stanovništvo**, **a posebna namjera genocida da ga uništi**" (Isto). Govoreći o tome, Blum, Stanton, Sagi i Richter s pravom tvrde da W. Schabas "**ignoriše činjenicu da genocidni masakri često imaju i jednu i drugu namjeru**". Genocidni masakri, po njima, "**namjerno unište značajan dio etničke grupe - a što je posebna namjera dovoljna da se dokaže genocid – istovremeno imajući namjeru da terorom natjeraju stanovništvo na bijeg ili u prisilnu deportaciju**" (Isto).

Poznati istraživač holokausta, genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava prof. dr. Israel Charny smatra da je koncept "etničkog čišćenja" jedan od (devet) načina na osnovu koga se može dokazati *namjera* za izvršenje genocida. Prof. Charny pri tome vrši komparaciju zasnovanu na analogiji između termina "Judenrein", koga su nacisti koristili za označavanje teritorije "očišćene" (njemački *rein – čisto*) od Jevreja, i savremene upotrebe termina "etničko čišćenje", koji se prvenstveno vezuje za

Autorima je podatak o **načinu izvršenja zločina**, koga pružaju raspoloživi izvori, poslužio da donesu zaključak o uzroku smrti. Između načina izvršenja zločina i uzroka smrti ne može se staviti znak jednakosti zato što se radi o ekvivalentnim, ali ne i identičnim pojmovima. Navedeni stav ilustrovat ćemo sljedećim primjerom: u jednom granatiranju na grad A u vrijeme B osoba X Y pogođena je gelerom granate u predjelu vrata, nakon čega je došlo do prekida dotoka krvi u mozak, što za posljedicu ima trenutnu smrt. Iz ovoga primjera način izvršenja zločina je granata, odnosno zločin je izvršen granatiranjem, a uzrok smrti je prekid napajanja mozga krvlju.

Da bi izloženi stavovi bili jasniji, ilustrovat ćemo ih određenim primjerima iz prezentiranih rezultata istraživanja. Spiskovi (preuzeti) poginulih vojnika Ministarstva odbrane Federacije Bosne i Hercegovine i Ministarstva odbrane Republike Srpske, te podaci Zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine ne pružaju podatke o uzrocima smrti. Autori, istine radi, s pravom ukazuju na subjekte – ljekare koji utvrđuju uzrok smrti, pri čemu treba dodati: ili druga lica ovlaštena za utvrđivanje smrti - što znači medicinske su ustanove jedini relevantni izvor utvrđivanja i konstatovanja uzroka smrti. Međutim, oni ne koriste medicinske, odnosno bolničke ustanove kao izvore podataka, ukoliko one uopće i posjeduju takve podatke. Štaviše, kada je u pitanju osvajački rat protiv Bosne i Hercegovine, a posebno sistematska kampanja danonoćnog granatiranja civilnog stanovništva i civilnih područja i objekata iz artiljerijskog i pješadijskog oružja, u kome su, nažalost, u velikom broju slučajeva (iz)vršena sistematska masovna ubistva, ali i po drugim osnovama u kojima je smrt nastupila kao direktni ili (i) indirektni rezultat agresije i genocida,[8] ni medicinske ustanove nisu bile u mogućnosti u svakom pojedinačnom slučaju evidentirati i konstatovati uzrok smrti.

---

zločin genocida u Bosni i Hercegovini (I. Charny, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERARCHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUBCATEGORIES, Hirošima, 2004, str. 1-79).

[8] Tako su, primjera radi, sprovođenjem zabranjenog opsadnog načina ratovanja u **Sarajevu**, Jugoslavenska narodna armija/Vojska Jugoslavije i njihovi kolaboracionisti (Vojska Republike Srpske i dr.) vršili koordiniranu, dugotrajnu, rasprostranjenu i sistematsku kampanju granatiranja civilnih područja, objekata i civilnog stanovništva iz artiljerijskog, minobacačkog i pješadijskog oružja, "**dovodeći ga u stanje oskudice koja podsjeća na srednji vijek i neprestanog straha od smrti**". Granatiranjem i snajperskim djelova-

Uzrok smrti nije naveden ni u ostalim izvorima koje su autori koristili, a što je dobro poznato dr. E. Tabeau. U Bazi podataka (u Accessu) Pogrebnog društva "Bakije", koju je sačinilo Tužilaštvo ICTY-a, nedostaju podaci o uzroku smrti (i mjestu stradanja).[9] U empirijskom istra-

---

njem ubijeno je i ranjeno na hiljade civila oba spola i svih starosnih dobi, uključujući djecu i starce. Time je vršen i teror nad civilnim stanovništvom, nanoseći mu tjelesne i psihičke patnje, usljed čega je veliki dio civilnog stanovništva živio u strahu, od čega su mnogi i umrli.

Uništavanjem komunalne i druge infrastrukture, prekidom dovoda električne energije, snabdijevanja, blokadom javnog saobraćaja i drugih komunalnih službi, civilno stanovništvo Sarajeva je u kontinuitetu iznurivano. Evidentan je bio nedostatak najosnovnijih životnih namirnica, što je stanovništvo Sarajeva dovelo u borbu za biološki opstanak – glad, žeđ, nesanica, osjećaj nesigurnosti i besperspektivnosti, nedostatak osnovnih medikamenata i liječenja i dr.

Civilno stanovništvo namjerno je gađano dok se bavilo egzistencionalnim poslovima ili se nalazilo na civilnim lokacijama. Napadi su bili takve prirode da su uključivali namjerno gađanje civila vatrenim oružjem za direktno djelovanje. Civili su gađani na sahranama, u kolima hitne pomoći, bolnicama, tramvajima i autobusima, dok su se vozili autom i biciklom, kod kuće, dok su obrađivali vrtove, na ulici, u redovima za vodu, hljeb i ogrjev i drugim poslovima i povodima. Gađana su čak i djeca u školama ili dok su se igrala napolju (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003).

Civilni objekti često su bili "**na meti ili u opsadi**", što, po ocjeni Tadeuša Mazovjeckog, predstavlja *povredu međunarodnog humanitarnog prava*:

"**103. Bolnice u mjestima, kao što su Goražde, Srebrenica i Sarajevo, koja već mjesecima stradaju pod opsadom, se, prema izvještajima, nalaze pod konstantnim granatiranjem, te artiljerijskom i raketnom vatrom. Tim posmatrača Evropske zajednice, koji su posjetili Goražde 20. januara 1993., saopštili su da tamo živi oko 70.000 ljudi, od kojih je oko 35.000 raseljenih lica. Grad još od maja 1992. nema ni struju ni vodu, i mnogi ljudi žive u podrumima ili na ostacima spaljenih kuća. Telefonske veze su prekinute i svi putevi zatvoreni. Jedina komunikacija koja je moguća je putem radio amatera. Upotreba Crvenog križa sada u očima velike većine medicinskih i humanitarnih radnika predstavlja otežavajuću okolnost umjesto da pomaže u zaštiti humanitarnog i medicinskog djelovanja.**

104. Ljekar iz Sarajeva je naglasio da su 15% ranjenih koje liječi djeca. Štaviše, njegovo svjedočenje opisuje apsurdnu situaciju u kojoj se na one koji su u bolnici zbog ranjavanja paljbom ili granatiranjem ponovo puca ili ih se granatira. On to naziva 'ranjavanjem ranjenih'" (UNITED NATIONS,COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, SITUATION OF HUMAN RIGHTS THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA, *Report on the situation of human rights in the teritory of the former Yugoslavia by Mr. Tadeusz Mazowiecki*, E/CN 4/1993./50, 10. februar 1993.).

[9] ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*,

živanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu o žrtvama opsade Sarajeva, od sredine 1994,[10] koje su autori koristili, umjesto uzroka smrti se, pored identifikacionih podataka, datuma i mjesta ubistva, ranjavanja i nestanka, navodi **način stradanja**.[11] U "Iskazu o stradalom licu" MAG-a (Udruženje građana "Muslimani protiv genocida") postoji rubrika "Neposredni uzrok smrti".[12] Međutim, ona je, uglavnom, nepopunjena.

Kada je riječ o uzrocima smrti autori polaze od konstatacije da je "svijest o postojanju različitih klasifikacija uzroka smrti ključna za razumijevanje veličine i uzroka smrtnosti koja se dogodila u Bosni i Hercegovini od 1992-1995." i, s tim u vezi, izvode dihotomnu klasifikaciju, pa razlikuju "**normalne uzroke smrti**" i "**izuzetne smrti**". Govoreći o tome, oni objašnjavaju "normalne uzroke smrti" i "izuzetne smrti".[13] Imajući u vidu masovnost, rasprostranjenost, sadržaj, obim, kontinuitet i intenzitet zločina u Bosni i Hercegovini,[14] uključujući i

---

Izvještaj o istraživanju za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), Hag, 10. maj 2002.

[10] *Popis porodičnih domaćinstava na slobodnim područjima grada Sarajeva u 1994. godini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 1994.

[11] ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*, Izvještaj o istraživanju za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), Hag, 10. maj 2002.

[12] Isto. E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak tvrde da je MAG sakupljao podatke i o uzroku smrti. Međutim, to nije tačno, o čemu nas uvjeravaju uvidi u obrazac za prikupljanje podataka – njegova rubrika "Neposredni uzrok smrti".

[13] Isto, str. 191. U "normalne uzroke smrti" autori ubrajaju "uobičajene medicinske kategorije smrtnosti zbog bolesti, starenjâ ili nezgoda". "Izuzetne smrti" su, po autorima, one smrti koje "imaju veze isključivo sa konfliktima ("... of exclusively conflict – related causes"), posebno izuzetne smrti civila **zbog ratnih operacija** i **zbog teških životnih i radnih uslova za vrijeme rata**" (Isto, str. 191, kurziv u originalu).

[14] U Sarajevu u opsadi, primjera radi, pored danonoćnog sistematskog granatiranja civilnog stanovništva, civilnih područja i objekata, "**civili svakodnevno stradaju zbog okrutnog nedostatka hrane, vode, plina i struje, a njihov život otežavaju konstantne prijetnje nadvijene nad gradom. Opsada je uništila cjelokupnu strukturu svakodnevnog života**" (NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Troisiéme rapport periodique* ...., E/CN. 4/1994/6, 26. august 1993, par. 2). Civilno stanovništvo u Sarajevu, a posebno ranjena, nemoćna i bolesna lica, kao i porodilje, te djeca, su žrtve "**kako direktnog napada, tako i nestašica uzrokovanih borbenim dejstvima**" (Isto, par. 24).

zločin izazivanja i širenja straha (terora) među civilnim stanovništvom,[15]

U teškim uslovima opsade Sarajeva i drugih gradova u Republici Bosni i Hercegovini i napada na civile (teškim naoružanjem i snajperskom vatrom), uključujući: Maglaj, Zavidovići, Travnik, Tešanj, Žepče, Visoko, Vareš, Zenica, Gradačac, Tuzla, Srebrenica, Žepa, Goražde, Kladanj, Olovo, Bihać i Mostar ("**Izgladnjavanje civilnog stanovništva i namjerno ubijanje i ranjavanje pojedinačnih civila; privremeno ili trajno prekidanje napajanja električnom energijom, vodom i plinom; onemogućavanje dostave namirnica i pružanja medicinskog materijala neophodnog za preživljavanje civilnog stanovništva; neprekidno bombardovanje bolnica i uzimanje civila kao talaca**"), pogoršano je fizičko i psihičko stanje stanovništva, koje je, pored ostalog, znatno povećavalo patnju i pojačavalo bol (NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Sixiéme rapport periodique* ...., E/CN.4/1994/110, 21. februar 1994, par 5-79; Isto, *Neuviéme rapport periodique ....,* A/49/641-S/1994/1252, 4. novembar 1994, par. 146, 154, 166, 172, 186, 192, 199 i 205). Alarmantnim narušavanjem fizičkog i psihičkog stanja stanovništva Sarajeva, njegovo ukupno zdravstveno stanje značajno je pogoršano. Tako je, primjera radi, broj novorođenčadi sa 10.000 godišnje prije rata opao na 2.000, dok se procenat urođenih deformacija kod novorođenčadi utrostručio (NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Rapport periodique* ...., E/CN. 4/1994/6, 26. august 1993, par. 29).

[15] DOPUNSKI PROTOKOL I, član 51 (2); DOPUNSKI PROTOKOL II, član 13 (2).

Utvrđujući odgovornost Stanislava Galića, komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske, odnosno Vojske Jugoslavije, zbog granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civilnog stanovništva Sarajeva u vrijeme opsade, ICTY se bavio i razradom elemenata zločina u "**djelima nasilja i prijetnjama nasiljem, čiji je prevashodni cilj širenje straha među civilnim stanovništvom**", odnosno "**zločin terora nad civilnim stanovništvom kao kršenje zakona i običaja ratovanja**", o kome se prije ovog predmeta nikada nijedan sud nije izjašnjavao niti je izrekao presudu. **Zločin izazivanja straha** ograničava se na pokušaj teroriziranja civila u vrijeme oružanog sukoba (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag, 5. decembar 2003; ICTY, *Obraćanje sudije Fausta Pocara*, predsjednika ICTY-a, pravnim savjetnicima ministarstva inostranih poslova zemalja članica Ujedinjenih nacija, Den Haag, 31. oktobar 2007).

Srpska kampanja granatiranja i snajperskog djelovanja protiv civila u Sarajevu je, pored ostalog, imala za cilj "**terorisanje civilnog stanovništva grada, ... cilj napada je bilo zastrašivanje civilnog stanovništva ..., zavođenje terora ..., s ciljem terorisanja stanovništva ..., vođenje psihološkog rata protiv civila ..., da su 'oni zaista bili zastrašeni i u ratu' ..., terorišući na taj način civilno stanovništvo i nanoseći mu psihičke patnje ...**" (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag 5. decembar 2003, par. 65-66, 74-75, 121, 595 i dr.). Zastrašivanjem civila, granatiranjem i snajperskim napadima, pri čemu su, pored ostalih, glavne mete bile žene i djeca, vršen je "psihološki pritisak na civilno stanovništvo u gradu" (Isto).

autori gube iz vida bitnu činjenicu da se u takvim izuzetnim uslovima samo u zanemarljivo malom broju slučajeva može govoriti o "normalnim uzrocima smrti", već pretežno dominiraju "izuzetne smrti".

Autori posebnu pažnju usmjeravaju na uzroke i okolnosti smrti. Polazeći od ove postavke, te naprijed date klasifikacije, po kojoj razlikuju normalne i izuzetne uzroke smrti, oni su i vršili prikupljanje podataka, pri čemu je akcenat dat na prikupljanje podataka o izuzetnim uzrocima smrti. Oni, pri tome, ukazuju da je takav pristup "veoma restriktivan".[16] Nažalost, takav pristup nije restriktivan samo u pogledu prikupljanja podataka o izuzetnim uzrocima smrti, nego je prvenstveno restriktivan u pogledu korištenih izvora i njihove upitne pouzdanosti, što je od ključnog značaja za utvrđivanje ukupnog broja žrtava. Navedeni nedostatak autori su i sami iskazali sljedećom kostatacijom: "ovakav istraživački pristup je više restriktivan nego što je slučaj u uobičajenoj statističkoj ili akademskoj praksi i rezultira u prilično konzervativnim procjenama."[17] Takav istraživački pristup nema odlike "uobičajenog statističkog i akademskog rada",[18] što priznaju i sami autori.

E. Tabeau i J. Bijak iznose sljedeću klasifikaciju "kategorija smrti", odnosno oblika zločina:

"a) normalne smrti uzrokovane bolešću, starošću ili nesrećama koje nemaju veze sa ratom;

b) smrti (uglavnom civila) usljed teških životnih uslova tokom rata;

c) smrti civila usljed rata;

Žalbeno vijeće ICTY-a u Predmetu Galić je, pored ostalog, potvrdilo svoju nadležnost "**nad zločinom izazivanja straha**" i ukazalo na karakter zabrane izazivanja straha među civilnim stanovništvom (Isto), a čija se pravna osnova može naći u članu 51 (2) **Dopunskog protokola** I i članu 13 (2) **Dopunskog protokola** II ("**Civilno stanovništvo kao takvo, kao i pojedinačni civili, neće biti predmet napada. Zabranjeni su akti ili prijetnje nasiljem, čiji je glavni cilj da šire strah među civilnim stanovništvom**").

16 E. Tabeau-J. Bijak, nav. dj., str. 190.

17 Isto, str. 191.

18 Isto.

d) smrti vojnika/drugog vojnog osoblja usljed rata;[19]

e) nestale osobe (civili i vojnici)".[20]

Imajući u vidu navedenu klasifikaciju, autori razlikuju pet "kategorija smrti". U formiranju navedenih kategorija oni su koristili kombinovani pristup, u kojem kombinacijom uzroka smrti i statusa žrtava, formiraju navedene "kategorije". Iako se autori teksta pozivaju na međunarodno humanitarno pravo,[21] vlastitu klasifikaciju "kategorija smrti" nisu uskladili sa relevantnim odredbama međunarodnog humanitarnog prava, po kome je riječ o *oblicima zločina*, a ne kako to autori navode, o "*kategorijama smrti*". Također, začuđuje činjenica da autori ne prave razliku između kategorija žrtava i oblika zločina, što je od posebnog značaja, jer bez elementarnih znanja o tome nije moguće ni govoriti o definiciji pojma, na osnovu koje se izvodi klasifikacija koja se ugrađuje i nalazi u osnovi istraživačkog instrumentarija.

Kako je već navedeno, u dogmatici međunarodnog humanitarnog prava ne postoji "kategorija" **vojnik**. Umjesto navedenog termina **vojnik**, po međunarodnom pravu jedino je ispravno korištenje pojma **borac**, kao što smo to i objasnili u dijelu o naučno-teorijskim postulatima i naučno-metodološkom pristupu istraživanju žrtava genocida (str. 15-78). Autorima je, ipak, poznat pojam borca, koga u samom tekstu analitičkog osvrta vrlo rijetko i uzgred spominju. Inače, najfrekventniji pojmovi koje oni koriste, u analitičkom osvrtu, su: **vojnik**, **vojno osoblje**, **vojni status žrtava**, **vojne smrti** i **vojne žrtve**. Analogno tome, za njih, kada je u pitanju status žrtava, postoje **civili** i **vojnici** (a ne **civili** i **borci**).[22] Na taj

---

[19] Isto, str. 191. Ta se kategorija, po autorima, "sastoji od članova vojske, policije, drugih snaga Ministarstva odbrane i vojnog osoblja za podršku. Pripadnici paravojnih formacija obično nisu prijavljeni kao dio zvaničnih izvještaja o borcima, nego kao civili" (Isto, str. 212).

[20] Isto.

[21] Isto, str. 190.

[22] Isto, str. 191-209. Začuđuje činjenica da su autori određene podatke iz nekih izvora, samo iz njima poznatih razloga, pogrešno interpretirali. U instrumentariju empirijskog istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu od sredine 1994 ("*Popis porodičnih domaćinstava na*

način autori **nisu izveli valjane teorijsko-logičke definicije pojmova**, pri čemu nisu pošli od analize realiteta društvene stvarnosti, niti pojmovno-teorijske analize postojećeg naučnog fonda, već su u ovom tekstu koristili pojmove koji imaju homonimni karakter, što je dovelo do **evidentne konfuzije i nemogućnosti izvođenja valjane klasifikacije**, po kojoj članove klasifikacije nije moguće otkriti i identifikovati u društvenoj stvarnosti. Naime, najjednostavnije rečeno, kada je u pitanju status žrtava, autori su u formiranju termina **vojnik**, kojim je iskazan status, uključili dva pojma koji se suštinski razlikuju, a to su pojmovi **civil** i **borac**. Da ne bilo zabune, autori su, uz pojam **vojnik**, već koristili, posebno i odvojeno, pojam **civil**, što je ispravno, ali su ovom prilikom u formiranju pojma vojnik uključili, kako smo ranije rekli, oba realiteta – i civil i borac i iskazali ih terminom vojnik, čime su učinili sadržajnu i suštinsku grešku koja doprinosi iskrivljenim rezultatima istraživanja koja tretiraju segment statusa žrtava. Autori su na taj način, utvrđujući status žrtava, u pojam

---

slobodnim područjima grada Sarajeva u 1994. godini"), status žrtava je, uz korištenje dva pojma, CIVIL i BORAC, pravilno određen. Međutim, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak u svom Izvještaju o istraživanju "**Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994.**", pripremljenom za potrebe predmeta ICTY-a: STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), od 10. maja 2002 (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*, Izvještaj o istraživanju za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), Hag, 10. maj 2002), rađenom, uglavnom, na osnovu navedenog istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu su, u vezi sa statusom žrtava, razlikuju dva pojma: CIVIL i VOJNIK. Na taj su način, suprotno "glavnom izvoru" za izradu svog izvještaja, kako su oni nazvali navedeno istraživanje Instituta, pogrešno uveli pojam VOJNIK, što ne odgovara činjeničnom stanju, čime su napravili kardinalnu grešku.

E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak su na isti način postupili i sa upotrebom pojma UMRLI. Naime, oni su taj pojam, koji, prema navedenom empirijskom istraživanju Instituta, predstavlja jednu od kategorija žrtava, bez ikakvog osnova proširili sa novim pojmom "UMRLI PRIRODNOM SMRĆU" (ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*, Izvještaj o istraživanju za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), Hag, 10. maj 2002). Međutim, autori zaboravljaju ili previđaju bitnu činjenicu da se u okupiranim mjestima Bosne i Hercegovine i gradovima u opsadi, gdje je vršena koordinirana, dugotrajna, rasprostranjena i sistematska kampanja granatiranja civilnog stanovništva, od čega su ubijeni i ranjeni mnogi civili i gdje, pored ostalog, nisu postojali uslovi ni za egzistencijalno preživljavanje (voda, hrana, plin, lijekovi i dr.), može govoriti samo o neznatno malom broju osoba umrlih prirodnom smrću.

vojnik uključili na stotine i hiljade civila, po njima vojnika, **koji nisu ubijeni u toku borbenih dejstava**. Sa stanovišta međunarodnog humanitarnog prava prethodno opisana situacija ukazuje na to da se radi o civilima.

Iako autori navode da je broj žrtava, po kriteriju statusa žrtava, veći kod civila (55.261 ili 54%) nego kod "vojnika" (47.360 ili 46%),[23] nažalost, **oni su u ukupni broj ubijenih "vojnika" uključili znatan broj civila**. To je rezultat sistemske greške u čijoj je osnovi preuzimanje spiskova od određenih društvenih subjekata u Bosni i Hercegovini.

Iznoseći navedenu klasifikaciju "kategorija smrti", autori naglašavaju da se procjena smrti povezanih sa ratom "mora koncentrirati na civilne žrtve, čija se smrt (ili nestanak) može na neposredan način povezati sa ratnim operacijama (kategorija b, c i civilna komponenta e)". Međutim, oni su svoju klasifikaciju "kategorija smrti" sa pet, sveli na tri, odnosno na dvije "kategorije" (c i d), pri čemu su iz nje isključili "kategorije": "a) normalne smrti uzrokovane bolešću, starošću ili nesrećama koje nemaju veze sa ratom"; "b) smrti (uglavnom) civila usljed teških životnih uslova tokom rata" i "e) nestale osobe (civili i vojnici)".[24] Ovakav njihov pristup predstavlja **suštinsko-sadržajnu i radikalnu redukciju** u nastojanju da se dođe do objektivnih podataka o ukupnom broju žrtava, pri čemu su "zaboravili" - potpuno zanemarili jedan od značajnih masovnih oblika zločina protiv čovječnosti - *prisilno nestala lica*.

Značajno reduciranje žrtava, *odnosno oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava* (njihovo svođenje sa pet na dva) od autora proizašlo je, s jedne strane, zbog neusklađenosti sa odredbama međunarodnog humanitarnog prava, i, s druge strane, iz izvora koje su oni nekritički preuzeli od različitih subjekata i koristili ih za iznošenje procjene o ukupnom broju žrtava.

Nesumnjivo se iz navedenog može zaključiti da se radi o parcijalnim i nepotpunim rezultatima istraživanja, pri čemu ih ne mogu opravdati ni akademske ograde da se radi o procjeni **minimalnog broja žrtava**, da je to procjena koja je bolja od drugih i da je riječ o radu u progresu, te da je još uvijek nekompletna i da su podaci još uvijek nepotpuni.

---

23 Isto, str. 207 i 209.

24 Isto, str. 191-192.

Fokusiranjem pažnje na dvije statusne kategorije žrtava ("**smrti civila usljed rata**" i "**smrti vojnika usljed rata**") pokazuje se da su se autori orijentisali na prikupljanje nekritički preuzetih tuđih podataka, odnosno utvrđivanje broja žrtava, ubijenih isključivo na **direktan način**, pri čemu su u potpunosti isključili žrtve **zločina ubijene na indirektan način**.

Iako autori navode da su oba načina izvršenja zločina, direktan i indirektan, povezani sa ratom, oni su, kako smo prethodno naveli, istraživali samo one žrtve koje su stradale na direktan način. Međutim, iznoseći svoju procjenu o ukupnom broju žrtava (102.622), oni **navode da su "sve smrti" povezane sa ratom**, što znači sve žrtve ubijene na direktan i indirektan način. Uvažavajući činjenicu, koju su autori imali u vidu, da se do ukupnog broja žrtava može doći samo ukoliko se obezbijede, odnosno prikupe, podaci o direktnom i indirektnom načinu likvidacije žrtava, a imajući u vidu da je druga komponenta potpuno izostala, to jasno i nedvosmisleno potvrđuje naš sud da se radi o nepotpunom broju žrtava "povezanih sa ratom" u Bosni i Hercegovini 1992-1995.

Naša ozbiljna primjedba autorima odnosi se na njihovu procjenu minimalnog broja žrtava, odnosno "broja smrti povezanih sa ratom", u koju su uključili žrtve zločina **na direktan ili indirektan način "(in a direct or indirect way)"**. Nesumnjivo je i više nego očigledno da su u navedeni ukupan broj uključene samo nepotpuno evidentirane žrtve ubijene na direktan način, naravno, "povezane sa ratom", ali ne i one koje su ubijene na indirektan način. Naši argumenti za navedenu tvrdnju i zaključak su sljedeći:

- prvo, nepotpuno i nedosljedno su primijenili svoju navedenu klasifikaciju;
- drugo, svoju navedenu klasifikaciju nisu zasnovali na odredbama međunarodnog humanitarnog prava o zaštiti žrtava oružanih sukobâ, iako su, svjesni činjenice, naveli da je potrebno uvažavati odredbe tog prava;
- treće, izvori podataka i sekundarna analiza podataka iz korištenih izvora mogla je pružiti skoro jedino podatke o direktnom načinu "smrti povezanih s ratom", odnosno agresijom na Republiku Bosnu i Hercegovinu;

- četvrto, da bi došli do stvarnog ukupnog broja žrtava teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, na direktan i indirektan način, povezanih sa oružanim sukobom, neophodno je vlastito naučno-empirijsko istraživanje zasnovano na valjanom naučnoistraživačkom projektu.

*

* *

E. Tabeau i J. Bijak **preuzeli** su i koristili podatke iz sljedećih izvora:

1. "vojna evidencija poginulih vojnika" Armije Republike Bosne i Hercegovine, preuzeta od Ministarstva odbrane Federacije Bosne i Hercegovine – 28.027 ("*svi povezani sa ratom*");
2. "vojna evidencija poginulih vojnika" Vojske Republike Srpske, preuzeta od Ministarstva odbrane Republike Srpske – 14.237 ("*svi povezani sa ratom*");
3. "vojna evidencija poginulih vojnika" Hrvatskog vijeća obrane, preuzeta od Ministarstva odbrane Federacije Bosne i Hercegovine - 6.689 ("*svi povezani sa ratom*");
4. lista nestalih lica u Bosni i Hercegovini 1992-1995. Međunarodnog komiteta crvenog krsta i nevladine Američke organizacije "Ljekari bez granica" – 20.621 ("*svi povezani sa ratom*");
5. baza podataka o smrtnosti stanovništva Federalnog zavoda za statistiku (Sarajevo) – 74.402, od čega 25.103 "*povezanih sa ratom*";
6. rezultati istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu – 12.860 (od čega 7.879 "*povezanih sa ratom*");
7. baza podataka Udruženja građana "MAG" (Sarajevo) – 34.378 ("*svi povezani sa ratom*");
8. spiskovi Pokopnog društva "Bakije" (Sarajevo) – 12.866 (od čega 5.449 "*povezanih sa ratom*");

9. izvještaji o identifikovanim licima ekshumiranih na području Bosanske krajine – 2.705 ("*svi povezani sa ratom*");
10. knjiga nestalih općine Prijedor – 3.146 ("*svi povezani sa ratom*").[25]

Na osnovu navedenih izvora autori su sačinili "**spisak pojedinaca čija se smrt dogodila u Bosni i Hercegovini u periodu od aprila 1992. do decembra 1995. i sve su bile u vezi sa ratom** (**na direktan ili indirektan način**)".[26] Taj im je spisak "**poslužio kao osnova za izračunavanje statistika, kao što su ukupan broj smrti u vezi sa ratom u Bosni ili broj civilnih i vojnih žrtava**", odnosno, omogućio im je da izračunaju **minimalan broj potvrđenih slučajeva smrti**, iznoseći procjenu "**o broju smrti povezanih sa ratom u Bosni i Hercegovini**" – na **102.622 lica**, od kojih su 55.261 (54%) "civilne smrti u vezi sa ratom" i 47.360 (46%) "vojne žrtve".[27]

Do navedenog ukupnog minimalnog broja žrtava autori su došli tako što su, na osnovu **deset preuzetih spiskova**, napravili jedinstvenu listu žrtava. Primjenom **metode komparacije eliminirali** su sve pojedinačne slučajeve koji su se, po njima, pojavili kao duplikati.[28] Međutim, ovdje je važno naglasiti da se radi o sljedećem:

- prvo, u pitanju su **sekundarni izvori** podataka, iz kojih je upitno da li se zaista radi o tačnim podacima ubijenih lica (žrtava - civila i "vojnika"), a posebno kada je u pitanju njihov status. Tim prije, što je iz većine ovakvih izvora teško ili/i nemoguće utvrditi uzrok smrti, kategoriju žrtve i status žrtve;
- drugo, autori teksta (analitičkog osvrta) trebali bi imati u vidu da je analitika istraživačka djelatnost u kojoj se primjenjuju metode naučnog saznanja i naučnog istraživanja, putem kojih se postiže

[25] Isto, str. 198-215. Autori ističu da je njihova procjena "tačnija od bilo kojih do sada objavljenih", pri čemu upozoravaju da ona još uvijek nije potpuna, jer nedostaju sve smrti povezane sa ratom (str. 209-210).

[26] Isto.

[27] Isto.

[28] Isto.

i/ili obezbjeđuje naučna istina, pri čemu se ova vrsta djelatnosti ne može svesti na prostu komparaciju imena sa preuzetih spiskova, čija istinitost nije provjeravana, i sačiniti jedinstven spisak koji bi ukazivao na vjerovatno približno tačan ukupan broj žrtava "povezanih sa ratom";

- treće, autori nisu pripremili, organizovali i realizovali vlastito naučno-empirijsko istraživanje kojim bi došli do podataka o ukupnom broju žrtava u Bosni i Hercegovini 1992-1995;

- četvrto, na osnovu čega autori teksta iskazuju vjerovanje o relativno visokoj pouzdanosti izvora, da bi u nastavku teksta kazali da je "pouzdanost izvora dobrim dijelom zadovoljavajuća, mada ne i uporediva sa uobičajenim statističkim izvorima".[29] Korišteni izvori, posebno preuzeti spiskovi "poginulih vojnika", nisu u potpunosti pouzdani i vjerodostojni, niti je na osnovu njih moguće, primjera radi, utvrditi status žrtava;

- peto, generalno, u najvećem broju slučajeva po autorima, glavni uzrok smrti je rat u najširem smislu riječi. Međutim, nemoguće je na osnovu izvora koje su autori koristili utvrditi uzrok smrti. Stoga se postavljaju pitanja na osnovu čega se može tvrditi da su korišteni (preuzeti) spiskovi **potpuni** i da su sve smrti povezane sa ratom? Nadalje se postavlja i sljedeće pitanje: zašto autori, u procjenu "ukupnog broja smrti u vezi sa ratom", nisu uključili podatke o žrtvama svih oblika zločina povezanih sa međunarodnim oružanim sukobom u Bosni i Hercegovini, a posebno žrtve koje su bile rezultat namjernog nametanja teških životnih uslova sračunatih tako da dovedu do fizičkog uništenja, a što je jedan od elemenata genocida? Tim prije, jer su, kako tvrde, sačinili spisak lica, čije su sve "smrti, na direktan ili indirektan način, u vezi sa ratom". U logičkom slijedu s pravom se postavlja i sljedeće pitanje: kako je bilo moguće na osnovu korištenih (preuzetih) izvora i minimalnog broja od 102.622 lica utvrditi da je riječ o 55.261 (54%) civila i 47.360 (46%) vojnika?;[30]

- šesto, autori nikakvu pažnju nisu posvetili **ranjenim** (civilima i borcima), jednom od najbrojnijih oblika zločina teških tjelesnih

[29] Isto, str. 198.

(fizičkih) povreda, što predstavlja drugi, odmah nakon ubijanja članova grupe, element genocida. Ista je situacija i sa žrtvama teških duševnih (psihičkih) povreda;

- sedmo, na osnovu baze podataka Zavoda za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, a vezano za teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine, nije moguće utvrditi da je od 74.402 registrovana slučaja smrti samo 25.103 slučaja "u vezi sa ratom".[31] Ova je ocjena u potpunoj suprotnosti sa zaključcima autora u vezi sa preuzetim spiskovima Armije Republike Bosne i Hercegovine, Vojske Republike Srpske, Hrvatskog vijeća obrane i Međunarodnog komiteta crvenog krsta i drugim, u kojima se tvrdi da su "sve smrti u vezi sa ratom";[32]

- osmo, **izvori** saopćavaju **pretežno nepotpune podatke**: od ukupnog broja korištenih izvora (10), tri su preuzeta od vojnih formacija sa teritorije Bosne i Hercegovine, dva saopćavaju podatke o žrtvama u Sarajevu pod opsadom (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Pokopno društvo "Bakije"), jedan izvor je udruženje građana (MAG), zatim međunarodne nevladine organizacije (MKCK), te nepotpuni podaci identifikovanih tijela sa ekshumacija u dijelu Bosanske krajine i knjiga o žrtvama na području jedne općine (Prijedor). Nepotpunost izvora može se tumačiti na dva načina: nekorištenjem svih izvora i drugo - nepotpunost podataka i pitanje vjerodostojnosti i pouzdanosti podataka koje nude preuzeti i korišteni izvori;

- deveto, autori su iz analiza i iz procjene ukupnog broja smrti povezanih sa ratom u Bosni i Hercegovini isključili 1.923 lica, pošto, po njima, za ta lica "dokazi nisu bili konzistentni, jer su njihova imena pronađena i na biračkim spiskovima i na spiskovima lica čija je smrt bila rezultat ratnih dejstava".[33] Autori previđaju

---

[30] Isto, str. 197 i 206-207.

[31] Isto, str. 199-200.

[32] Isto.

[33] Isto, str. 203.

činjenicu da u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine, naročito u onim u kojima su živjeli Bošnjaci, a gdje je intenzitet genocidnih radnji bio najjači, postoje slučajevi u kojima ljudi imaju ista imena i prezimena, čak i imena roditelja. Imajući to u vidu, postoje indicije da su pojedina lica potpuno neosnovano isključena, što doprinosi smanjivanju ukupnog broja žrtava.

Autori teksta navode **principe metoda** korištenih u procjeni broja smrtnih slučajeva povezanih sa ratom, pri čemu nema potpune komplementarnosti navedenih principa koji su u osnovi kriterija na osnovu koga bi mogli procijeniti sa visokim procentom vjerovatnoće ukupan broj "smrti u vezi sa ratom".[34] U analitičkoj djelatnosti neizbježna je primjena osnovnih posebnih metoda analitičko-sintetičkih, što se ne može vidjeti u analitičkom osvrtu autorâ.

Iz svega do sada navedenog može se zaključiti da su autori teksta koristili metod komparacije preuzetih spiskova i podataka od različitih društvenih i državnih subjekata koji su koristili različite metodologije i metode u pribavljanju podataka.

Iz analitičkog osvrta autorâ teksta može se doći do saznanja o izvorima podataka, korištenom metodu (posebno principima metoda), kao i osnovnim pojmovima koje oni koriste u tekstu. Međutim, savremena metodologija naučnih istraživanja, a s njom povezana i analitika kao poseban vid istraživačke djelatnosti, zahtijeva poznavanje pitanja, kao što su: izvori podataka i njihove karakteristike, definicije, klasifikacija i njihova uloga u procesu naučnog istraživanja; pitanje uzorkovanja i izbora uzorka; poznavanje i savjesno, odgovorno i kreativno korištenje metoda naučnog saznanja i naučnog istraživanja, shvaćenih kao instrumenata i procedura naučnog saznanja; pitanje pribavljanja podataka, njihova obrada i analiza, koje uključuju postupke kontrole i ocjene podataka u izradi projekta, prikupljanju podataka i na kraju samoj obradi i analizi podataka; pitanje zaključivanja, iznošenje stavova i sudova u formi teza (hipoteza) i iznošenje argumenata i izbor, ocjena i vrednovanje

[34] Isto, str. 201-203.

argumenata, njihovo korištenje u dokazivanju teza, odnosno hipoteza; pitanje sastava i strukture analitičkog osvrta (izvještaja); naučno izlaganje, jezik i stil izlaganja; korištenje ilustracija; izvođenje i iznošenje zaključaka i zaključnih razmatranja samo su neka od pitanja kojima se bavi metodologija naučnih istraživanja, ali i analitika kao poseban vid stručne djelatnosti, pored konceptualizacije vlastitih istraživanja i izrade naučno-istraživačkih projekata - raznih vrsta i tipova, zatim pripreme, organizovanja i realizacije istraživanja.[35] Zbog svega navedenog iznenađuje nas kako su poznati i priznati stručnjaci, kao što su E. Tabeau i J. Bijak, mogli zanemariti neka od pitanja koje smo naveli, a za koje vjerujemo da im nisu nepoznata. Imajući sve to u vidu, a ne zanemarujući ni činjenicu koja se ogleda u ispoljenoj korektnosti autorâ, rezultati istraživanja mogli bi izgledati bitno drugačiji od onih do kojih su oni došli, pa logično to može implicirati i pitanje njihove neutralnosti i objektivnosti, odnosno prisustvo izvjesnih predrasuda u osnovi pristrasnosti.

I pored korektnog nastojanja da autori pruže odgovor na tako društveno i naučno značajno pitanje, kao što je ukupan broj žrtava u Bosni i Hercegovini, ne mogu se izbjeći četiri krupna i esencijalna nedostatka i propusta koji su ovdje više nego očigledni:

- prvi je **neuvažavanje normi i principa nauke i naučne metodologije istraživanja društvene stvarnosti**, jer, pored ostalog, nisu izvršili konceptualizaciju istraživanja i izrade naučnoistraživačkog projekta, na osnovu koga bi pripremili, organizovali i realizovali vlastito naučno-empirijsko istraživanje, već su, umjesto toga, iz njima dostupnih sekundarnih izvora podataka izvršili fizičku sintezu;
- drugi se kontekstualno može posmatrati u okviru prethodnog, a to je **pitanje definicije pojmova - kategorije žrtava i njihova klasifikacija, status žrtava, oblici zločina i način izvršenja zločina**;
- treći, **veoma značajna redukcija oblika zločina** ne doprinosi dubini, potpunosti i supstilnosti istinitog saznanja;

---

[35] Opširnije i detaljnije o tome vidi: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003.

- četvrti, bitni nedostaci valjanih definicija činilaca i odredbi predmeta istraživanja **ne omogućavaju objektivno-faktičku identifikaciju realiteta u društvenoj praksi**, što doprinosi subjektivizaciji saznanja, a što je u suprotnosti sa postulatima, polazištima, normama, principima i procedurama nauke, metodologije, metoda nauke i istraživačkih metoda. Najočiglednija ilustracija navedenog stava može se iskazati sljedećim primjerom: u ukupni broj "vojnika", odnosno boraca, potpuno neosnovano je uključen značajan broj civila, čime su stvorene pretpostavke za izvođenje pogrešnih zaključaka.

b) *Kritički osvrt na procjene Udruženja Istraživačko dokumentacioni centar*

U posljednje vrijeme nažalost, sve je više prisutna pojava da neke organizacije, udruženja građana i pojedinci, bez ikakvog metodološkog i istraživačkog obrazovanja i iskustva, prezentiraju javnosti raznovrsne i različite podatke o žrtvama i njihovom broju, odnosno o zločinima nad licima i objektima zaštićenim međunarodnim humanitarnim pravom u Bosni i Hercegovini 1991-1995, uključujući i borce, što daje prostor za različite manipulacije i nesumnjivo predstavlja falsifikovanje savremene historije Bosne i Hercegovine. U to su involvirane čak i strane države – neposredno ili preko domaćih "kadrova", realizujući, preko udruženja, "istraživanja" najosjetljivijih i najsloženijih društvenih procesa i problema u drugim državama, a bez ikakve saglasnosti, odnosno odobrenja domaćih vlasti, nastojeći po svaku cijenu da bosanskohercegovačkoj i međunarodnoj javnosti nametnu svoje viđenje problema-situacije, stanja, uključujući i broj žrtava genocida. Opravdano se postavlja pitanje da li bi istraživači iz Bosne i Hercegovine, primjera radi, mogli na teritoriji Norveške, Švedske, Švicarske, Velike Britanije ili Turske istraživati odnos domaćih vlasti prema doseljenom stanovništvu ili istraživati međuetničke i vjerske odnose, posebno genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a da to sve protekne bez ikakvih problema, imajući u vidu problem - predmet istraživanja, njegovu složenost, suptilnost i moguće idejno-ideološke, društvene, političke i/ili naučne konsekvence njegovih rezultata. Ovo ističemo, pored ostalog, iz razloga što rezultate istraživanja ne koristi samo nauka u funkciji naučnog razvoja, već se oni mogu koristiti i koriste i u van-naučnoj upotrebi, pri čemu oni mogu bitno uticati na društvene i političke odnose, situaciju i stanje u jednoj državi.

Problem nije u tome što je stvarni predmet istraživanja genocid i drugi oblici zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, već u činjenici što se "rezultati" takvih istraživanja aktuelno ili (i) potencijalno mogu koristiti, pored ostalog, kao dokazi teze o "građanskom ratu" i svođenju genocida u Bosni i Hercegovini na "etničko čišćenje". Polazeći od toga, ovakvo istraživanje može se tretirati kao istraživanje koje ima za cilj ostvarivanje određenog interesa, po čemu ima svojstva instru-

mentalnog istraživanja. Prema tome, potrebno je, po kriteriju uloge i cilja istraživanja, razlikovati ona istraživanja koja imaju za cilj stjecanje naučnog saznanja, odnosno naučne istine, od onih kojima je cilj, obično latentan, ostvarivanje određenog (političkog) nenaučnog interesa, te ona imaju i svojstva manipulativnih istraživanja. Takva "*dobronamjerna*" istraživanja, između ostalog, zanemaruju temeljnu razliku između *pravde* poslije *genocida* i "*pomirenja*" poslije "*konflikta*".

Na Zapadu i u neposrednom okruženju Bosne i Hercegovine, po pitanju karaktera oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća kod jednog broja istraživača "naivnih intelektualaca zapadnog prosrpskog lobija"[1], prisutne su teze o "ratu", "građanskom ratu", "zaraćenim stranama", "vjerskom ratu", "unutrašnjem sukobu između tri strane", "plemenskoj i historijskoj mržnji među jugoslavenskim narodima" i "neprekidnoj etničkoj i vjerskoj mržnji", itd. Imajući u vidu relevantnu dokumentaciju različite provenijencije, ne možemo se oteti utisku da su takva "istraživanja" u najdirektnijoj funkciji argumenta, odnosno argumenata, kojima se, prije svega, želi dokazati teza o građanskom ratu u Bosni i Hercegovini, pri čemu se po svaku cijenu nastoji izbjeći upotreba termina **agresija** i **genocid** i njihova zamjena terminima **građanski rat** i "**etničko čišćenje**". S pravom sumnjamo i otvoreno možemo reći da se radi o naručenim istraživanjima koja imaju svojstvo manipulativnih istraživanja, među kojima posebno ističemo istraživanja o broju "ubijenih i nestalih" u Bosni i Hercegovini 1991-1995, koja sprovodi Udruženje Istraživačko dokumentacioni centar iz Sarajeva.

Udruženje *Istraživačko dokumentacioni centar* (u daljem tekstu: IDC), pod vođstvom Mirsada Tokače, diplomiranog žurnaliste, registrovano je 2004,[2] nelegalnim prisvajanjem cjelokupne arhive i imovine Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima.

---

[1] B. Bruneteau, LE SIÈCLE DES GENOCIDES, Violences, massacres et processus genocidaires de l'Arménie an Rwanda, *Armand Colin*, Paris, 2004.

[2] Udruženje IDC upisano je u Registar udruženja kod Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine 19. aprila 2004. Pod nazivom 'Udruženje "ISTRAŽIVAČKO DOKUMENTACIONI CENTAR'". Osnovi sadržaja ciljeva i djelatnosti Udruženja IDC obuhvataju praćenje, ostvarivanje, zaštitu, unapređenje i afirmaciju **ljudskih prava** u Bosni i Hercegovini (Bosna i Hercegovina, Ministarstvo pravde, Broj: RU-151/04,

IDC je "projekat" "GUBICI STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1995", koji je bio u "poodmakloj fazi u okviru Komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima,[3] ali je zbog pres-

---

Sarajevo, 19. april 2004, *RJEŠENJE o upisu u Registar udruženja*). Međutim, u Rješenju o upisu u Registar Udruženja IDC ne navodi se izričito djelatnost tog udruženja, čiji je cilj istraživanje **teških povreda** međunarodnog humanitarnog prava, odnosno zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Ono što je poznato i evidentno je nastojanje M. Tokače, bivšeg sekretara Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima (u daljem tekstu: Državna komisija) da formalizuje, za vlastite potrebe, osnovu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, za koju nema naučno obrazovanje i istraživačko iskustvo, a ni legalitet Državne komisije, kako bi ostvario i ne samo sadržajno-suštinski, nego i formalni kontinuitet Državne komisije. Pošto se udruženje ne može baviti istraživanjem zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, a što proizlazi iz odredaba osnivačkog akta, takvo nastojanje i pokušaj onemogućilo je Ministarstvo pravosuđa Bosne i Hercegovine ("*Oslobođenje*", 11. februr 2006, *POGLED*, str. 5). Bez obzira na višestruko nezakonit osnov, osnovna djelatnost navedenog udruženja, od njegovog osnivanja do danas, jeste bavljenje aktivnostima suprotnim važećim normativno-pravnim propisima Bosne i Hercegovine, čime se otvaraju vrata za najrazličitije oblike manipulacija i pogrešne interpretacije pri prikupljanju, obradi i analizi izvornih empirijskih podataka o teškim povredama međunarodnog humanitarnog prava, uključujući i zločin genocida. Zbog osjetljivosti pomenute tematike, posebno u društvu, kakvom je Bosna i Hercegovina, autoritet, prije svega, naučnih, a zatim i sudskih institucija, mora prevagnuti i preuzeti ključnu ulogu u procesu istraživanja, a onda izgrađena i formirana saznanja predstaviti raznim segmentima civilnog društva.

[3] http://www.ide.org.ba/projekti//gubicistanovnistva.html, "GUBICI STANOVNIŠTVA 91-95",17. januar 2006, str. 1-3. Državnu komisiju formiralo je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine 28. aprila 1992. i za prvog predsjednika imenovalo Stjepana Kljuića, tadašnjeg člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine. U Komisiji su formirana dva odjeljenja. Jedno je vodio prof. dr. Zoran Pajić, a drugo prof. dr. Smail Čekić. U Komisiju su uključeni i angažovani mnogi ugledni i afirmisani advokati i naučni saradnici, kao što su, između ostalih, Ekrem Galijatović, Mladen Šutej, Zijo Hadžimuratović, Azra Smajović, zatim doc. Dr. Zvonko Tomić, mr. Dražen Petrović i drugi. Sekretar Komisije je bio Mirsad Tokača, dakle, tehničko lice odgovorno za administrativno-tehničke poslove rada Komisije ("*Oslobođenje*", 11. februar 2006, *POGLED*, str. 5).

Potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma, a zbog, pored ostalog, nedostatka potrebnih finansijskih sredstava za njeno funkcioniranje, Komisija je vrlo otežano još jedno vrijeme funkcionisala, nakon čega je potpuno prestala sa radom. Međutim, Predsjedništvo Bosne i Hercegovine nije donijelo odluku o njenom ukidanju, niti je preuzelo značajnu i obimnu dokumentaciju, čiji je vlasnik. Članovi i saradnici Komisije nastavili su svoje radne aktivnosti angažovanjem na drugim poslovima i zadacima, dok je Mirsad Tokača prisvojio dokumentaciju u vlasništvu države i unio je u formirano Udruženje IDC, čiji je on predsjednik.

tanka njenog finansiranja morao biti prekinut", preuzeo, uključujući i do tada sakupljenih "**oko 75.000 imena ubijenih i nestalih**", i nastavio s radom, "jer to smanjuje niz troškova, a prevashodno onih vezanih za uspostavljanje metodologije istraživanja, razvoj informacionog sistema, obuke kadrova i niza drugih materijalno-tehničkih troškova".[4] Nastavljanje i okončanje tog, u Komisiji započetog "projekta", za čiju je realizaciju Mirsad Tokača tražio 605.394 KM, "što je iznos neophodan za podmirenje troškova poslovanja Komisije u periodu realizacije projekta", imala bi, kako stoji u tekstualnom dijelu "projekta", "izuzetnu važnost za cijelu Bosnu i Hercegovinu, jer bi njegovim potpunim realizovanjem bile spriječene sve buduće proizvoljne, netačne, zlonamjerne, a time i opasne manipulacije brojem žrtava rata".[5]

Udruženje IDC navodi da svoje istraživanje realizuje na osnovu **projekta**.[6] Ne može se reći, niti prihvatiti činjenica, da je u pitanju zaista projekt kao zamisao stjecanja istinitih saznanja o određenom predmetu društvene stvarnosti. Polazeći od definicije istraživanja i njihove klasifikacije, savremena metodologija istraživanja u društvenim naukama razlikuje naučna, stručna (profesionalna), diletantska (amaterska) istraživanja i kvaziistraživanja, kao i istraživanja čiji je cilj stjecanje naučnog saznanja o pojavi društvene stvarnosti, te ona čiji je cilj usmjeren na ostvarivanje određenog interesa, zatim instrumentalna (akciona) i manipulativna istraživanja. Korišteni pojam i termin **projekt istraživanja** IDC-a, najviše bi, po navedenoj klasifikaciji, mogao odgovarati onim istraživ-

---

Navedeno udruženje nastavilo je sa prikupljanjem činjenica o zločinima, što je u suprotnosti sa osnovnom djelatnošću, zbog koje je udruženje i formirano, što potvrđuje nelegitimnost njegove djelatnosti.

Mirsad Tokača je i nakon prekida rada Komisije, registracijom udruženja IDC, i dalje koristio memorandum i pečat ukinute Komisije, potpisujući se i dalje u ime Komisije u svojstvu sekretara. Tako je, zloupotrebljavajući ranije obavljanu dužnost, i dalje, u ime ukinute Komisije, vršio prikupljanje podataka o "ubijenim i nestalim" od općinskih udruženja za nestale osobe ("*Oslobođenje*", 11. februar 2006, *POGLED*, str. 5).

[4] Isto.

[5] Isto. Imajući u vidu da je Državna komisija prestala sa radom, a da je IDC, kao udruženje prikupljalo podatke o "ubijenim i nestalim", postavlja se, između ostalog, pitanje kako je predsjednik IDC-a, u traženju sredstava za realizaciju navedenog projekta, i dalje koristio naziv Komisija, odnosno tražio sredstva za potrebe Komisije.

[6] Isto.

anjima koja su imenovana i označena kao diletantska istraživanja, u kojima učestvuju istraživači bez dovoljnog metodološkog i istraživačkog obrazovanja, pri čemu je evidentno njihovo nepoznavanje normi metoda i metodologije u konceptualizaciji i projektovanju, prikupljanju, obradi, analizi, tumačenju i korištenju podataka. Međutim, diletantska istraživanja mogu biti podsticaj ozbiljnim istraživačima za organizaciju i izvođenje naučno teorijski zasnovanih istraživanja, polazeći prvenstveno od metodoloških i metodičkih promašaja i grešaka u tim diletantskim istraživanjima.

Uvidom u tekst IDC-a pod naslovom "**GUBICI STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1995**", čiji je sastavni dio i "*Karton žrtve*", te "*Uputstvo za popunjavanje obrasca*",[7] može se jednostavno zaključiti da je navedena konstatacija o diletantizmu i diletantskim istraživanjima potpuno osnovana. Štaviše, može se reći da je u pitanju istovremeno istraživanje čiji je cilj ostvarivanje određenog interesa i(ili) manipulativno istraživanje, koje ima za cilj da svojim rezultatima, koji su u medijima javno prezentirani, utječe na mišljenje i ponašanje stanovništva, odnosno javnosti u Bosni i Hercegovini i međunarodnoj zajednici.

Ovom prilikom nemamo namjeru govoriti o sadržaju, normama procedure konceptualizacije istraživanja, njene uloge i funkcije u izradi sprovodljivog naučnoistraživačkog projekta, jer se o tome mogu dobiti sveobuhvatnija, potpunija i sistematičnija saznanja u savremenoj metodološkoj literaturi.[8] Za sada je dovoljno reći da se ovdje ne radi ni o ozbiljnom projektu, odnosno istraživačkom zadatku, ni idejnoj skici, a kamo li o naučnoistraživačkom projektu.

Iako su rezultati IDC saopćeni putem elektronskih i pisanih medija, a ne samostalno prezentirani ili publikovani u naučnoj studiji, naučnim časopisima i slično, osjetljivost predmetne problematike i implikacija koje ona proizvodi, zahtijevaju ozbiljnu naučnu kritiku, koja može pomoći, kako IDC-u, tako i autorima "projekta", u ozbiljnijem pristupu istraživanja, koje, zbog naglašene osjetljivosti i suptilnosti društvenog i naučnog problema i njegovog društvenog i naučnog značaja, mora imati odredbe i svojstva naučnosti.

---

[7] www.idc.org.ba/fmail/karton_zrtve.html, Udruženje ISTRAŽIVAČKO-DOKUMENTACIONI CENTAR, Sarajevo, *Uputstvo za popunjavanje obrasca i Karton žrtve*.

[8] O tome detaljnije vidjeti: Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003.

IDC je rezultate svog istraživanja javno saopćio decembra 2005. i juna 2007. "Statistika žrtava 1991-1995" tog udruženja iz 2005. u Bosni i Hercegovini iznosi 93.837 lica, od čega 35.046 civila i 54.507 vojnika (za 4.284 lica status je nepoznat), među kojima 63.687 Bošnjaka, 24.216 Srba, 5.057 Hrvata i 877 ostalih.[9]

U periodu od formiranja do prestanka sa radom, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima prikupila je podatke "oko 75.000 imena ubijenih i nestalih". Udruženje IDC je od svog formiranja (19. april 2004) do sredine decembra 2005, tj. za vrijeme od godinu dana i osam mjeseci, prikupilo podatke o 18.837 imena ubijenih i nestalih. Polazeći od toga da je 75.000 imena (žrtava) prikupila Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima, a 18.837 IDC, to nedvosmisleno pokazuje da je IDC, nastavljajući nezakonito djelatnost Državne komisije, prisvojio 75.000 imena žrtava i iznio podatak o 93.837 imena ubijenih i nestalih, pri čemu ih je u cijelosti predstavio kao rezultate vlastitog prikupljanja empirijskih podataka.[10] Tom je prilikom predsjednik IDC-a M. Tokača, pored ostalog, istakao da je u pitanju "**završna faza istraživanja**", pri čemu nije isključivao promjene ("ali ne isključujem promjene"), te i ukoliko ih bude, one, po njemu, "neće biti radikalne".[11]

Na iznijete podatke reagirao je Smail Čekić, sa tekstom pod naslovom 'STATISTIKA ŽRTAVA' MIRSADA TOKAČE NIJE NA-

---

9 "*Oslobođenje*", 17. decembar 2005, str. 3; "*Oslobođenje*", *POGLED*, 21. decembar 2005, str. 4; "*Dnevni avaz*", 17. decembar 2005, str. 12; "*DANI*", 23. decembar 2005, str. 13-15.

10 Isto. Iz navedenih kvantitativnih pokazatelja može se uočiti da je u broj od 93.000 imena žrtava uključen i broj od "oko 75.000 ubijenih i nestalih" Državne komisije. Iznijeti podaci o kvalitativno-kvantitativnim pokazateljima potvrđuju tezu o zloupotrebi položaja predsjednika Udruženja u vezi sa nezakonitim preuzimanjem dokumenata Državne komisije, predstavljanjem podataka kao rezultata vlastitog prikupljnja, izlasku iz okvira prirode djelatnosti IDC-a, obmani domaće i međunarodne javnosti, a posebno finansijera, te manipulacijama javnosti preko vlastite promocije i promocije rezultata prikupljanja podataka, davanjem intervjua za medije (elektronske i pisane).

11 "*Oslobođenje*", *POGLED*, 21. decembar 2005, str. 4. Nakon prvih kritičkih ocjena takvih istraživanja od poznatih istraživača, M. Tokača je napuštao konstataciju da je riječ o "završnoj fazi istraživanja".

UČNO RELEVANTNA, koji je 14. januara 2006. objavljen u dnevnom listu "*Oslobođenje*".[12]

Mirsad Tokača govori o "opsežnim istraživanjima" koja su sprovedena na terenu, primjenom "intervjua i anketa".[13] Prije svega, on ne poznaje sadržaj, oblike, vrste i tipove istraživanja i istraživačkih djelatnosti, u kojima se primjenjuju naučnoistraživačke metode u pojedinim fazama istraživačkog procesa, kojima se dolazi do naučno istinitog saznanja o strogo definisanoj pojavi – problemu – predmetu istraživanja. U prethodnom dijelu teksta, u okviru savremene metodologije naučnih istraživanja, naveli smo osnovne vrste istraživanja, te bi ovom prilikom mogli samo pretpostavljati o kojim istraživanjima autor govori. Na osnovu navedenog sigurno je da se za ova sprovedena istraživanja ne može reći da imaju karakter naučnih, pa ni stručnih istraživanja, kojima se obezbjeđuje naučno (ili barem stručno) saznanje, koje ima najviši stepen pouzdanosti i relevantne naučne istinitosti. Projekt istraživanja ne može se svoditi na njegove istraživačke metode, odnosno istraživačke tehnike. U ovom slučaju IDC-a to su intervju i anketa. Navođenjem pojmova i njihovim nepreciznim terminološkim iskazivanjima (naprimjer: istraživanje, metod, tehnika, intervju, anketa i sl.) u okviru kategorijalno-pojmovnog sistema metodologije naučnoistraživačkog rada ne uvjerava nas u njihovo poznavanje značenja, a pogotovu ne u njihovu operacionalizaciju kroz istraživački proces, od izrade naučnoistraživačkog projekta, preko njegove realizacije, do izrade izvještaja o istraživanju i rezultatima istraživanja sa prilozima.

Podatke koje iznosi predsjednik IDC-a, upuštajući se u pitanje **izvora podataka** i **metoda prikupljanja podataka**, pokazuje da on nema elementarnih znanja o izvorima podataka, njihovoj ulozi u procesu saznanja, kao i kritičkog odnosa prema podacima, imajući u vidu raznovrsne izvore podataka i njihovo neselektivno i nesistematično korištenje. On govori o "sakupljanju niza drugih relevantnih izvora informacija",[14]

---

[12] S. Čekić, "STATISTIKA ŽRTAVA" MIRSADA TOKAČE NIJE NAUČNO RELEVANTNA, *Utvrđivanje ljudskih i materijalnih žrtava*, "*Oslobođenje*", *POGLED*, 14. januar 2006, str. 8-9.

[13] "*Oslobođenje*" 21. januar 2006, str. 6.

[14] "*Oslobođenje*" 21. januar 2006, str. 6. To su, po njemu, "prikupljena i mikrofilmovana sva štampa sa smrtovnicama, sakupljene stotine knjiga i drugih publikacija,

što pokazuje da ne razlikuje autentičnost i vjerodostojnost izvora i autentičnost i vjerodostojnost samih podataka. Nisu svi izvori koje on navodi dovoljno vjerodostojni, a pogotovo ne potpuni i cjeloviti, već su pretežno parcijalni i kao takvi omogućuju nepotpuna saznanja, što zahtijeva njihovu provjeru i potvrdu. Pogotovo je potrebno imati u vidu da se radi o neprimarnim izvorima podataka i da je potrebno definisati uslove, kriterije i proceduru provjere valjanosti podataka, imajući u vidu njihov karakter. U suštini se radi o sekundarnim, pa čak i tercijarnim izvorima podataka, a ne podacima do kojih je IDC došao primjenom vlastitog istraživanja. Dakle, osnovni izvor podataka su **preuzeti spiskovi**, pa čak i nadgrobni spomenici na grobljima, te angažovanje srpskih policajaca u prikupljanju podataka o ubijenim Bošnjacima.[15]

IDC je, uglavnom, "**od zvaničnih institucija dobijao spiskove**".[16] Među tim dobijenim spiskovima su i spiskovi poginulih vojnika (vojni podaci o poginulim vojnicima) oružanih formacija (Armije Republike Bosne i Hercegovine, Vojske Republike Srpske i Hrvatskog vijeća obrane) koje svaki zainteresirani građanin može u toku jednog dana dobiti u elektronskoj formi i metodom sabiranja doći do podatka od oko 58.000 imena. Na tim spiskovima nalaze se stotine i hiljade lica koja su po svom statusu civili i nemaju nikakve veze sa borcima, odnosno u ovom slučaju, po IDC-u, vojnicima.

Podatke o broju "poginulih vojnika" različitih oružanih formacija u Republici Bosni i Hercegovini IDC je preuzeo od drugih društvenih subjekata i prostom komparacijom i nekritičkom analizom proizveo materijalnu i sadržajno-suštinsku grešku, falsifikujući stanje društvene stvarnosti. Iako je M. Tokača znao, odnosno, po njemu – imao podatke, da je hiljade civila prijavljeno kao "vojnici", on nije postupio u skladu sa istraživačkom etikom. Umjesto toga, on neprimjereno akademski i kulturno civilizacijski reaguje: "**Nije moj posao da ih razvrstavam.**

---

sakupljeni spiskovi koje su uradile razne nevladine organizacije i asocijacije žrtava, sakupljene vojne i civilne baze podataka koje su radile različite vladine ili nevladine organizacije, itd." (Isto).

15 "*Oslobođenje*", POGLED, 21. decembar 2005, str. 4; "*DANI*", 23. decembar 2005, str. 14; Udruženje "Žena-žrtva rata", Sarajevo, 3. juni 2004, *Izjava Tife Andelije*.

16 "*DANI*", 23. decembar 2005, str. 14.

Ako je država rekla da su to vojne žrtve, onda su to vojne žrtve."[17] Čak i u situaciji kada o istoj žrtvi raspolaže sa više izvora i kada dva izvora govore o civilnom statusu žrtve, a jedan, za koga Tokača kaže da je "zvanični" i u kome stoji da je "žrtva vojna", po njemu to je konačan podatak – u pitanju je "vojna žrtva". S tim u vezi, on izjavljuje: "**Ja nisam htio ući u tu stvar, nisam ni pokušao, moje je bilo da dođem do toga ko su ljudi koji su ubijeni, da imam tu stvar raščišćenu**."[18] Očigledno da je za M. Tokaču beznačajno ko je civilna, a ko "vojna žrtva", odnosno borac, pošto su u krajnjem to sve žrtve, s čime se možemo složiti. Međutim, ne možemo se složiti i prihvatiti navedeno objašnjenje, dato od M. Tokače da je beznačajno ko je "vojna žrtva", odnosno da je beznačajan status žrtve, što je on i pokazao, klasifikujući žrtve i utvrđujući njihov status, tretirajući ih kao *civile* i *vojnike*. Imalo ozbiljan i savjestan, a ne obrazovan istraživač, ne bi smio sebi dozvoliti da mehanički preuzima podatke o statusu žrtava i da ih predstavlja kao apsolutno istinite. U društvenim istraživanjima koja se odvijaju u okvirima društvenih nauka može se govoriti samo o **relativnoj istinitosti**, polazeći od svojstava predmeta istraživanja, prostora i vremena, te se, u vezi sa tim, može govoriti samo o naučnim objašnjenjima tipa teleoloških i statističkih, koja su u osnovi generalizacija, odnosno uopćavanja, i izražavaju se iskazima kao što su: "vjerovatno da je", "rezultati upućuju", itd., a ne, kao što je to slučaj u prirodnim naukama u kojima predmeti imaju stabilnija svojstva, u kojima vladaju određene pravilnosti i nomotetički zakoni, koji su osnova za objašnjenja većeg stepena vjerovatnoće i pouzdanosti, nego što je to slučaj u društvenim naukama.

Da bi vršili poređenja pribavljenih podataka iz raznih izvora, pored ostalog, potrebno je imati isti predmet istraživanja i koristiti isti metod, odnosno metode istraživanja. Ono što je zasigurno tačno jeste da autori pojedinih rezultata istih ili srodnih istraživanja nisu koristili iste metode naučnog saznanja, pa je teško i zbog ove činjenice vršiti poređenje načina u najširem smislu riječi, pomoću kojeg su došli do tih podataka. Ono što je jedino bilo moguće porediti, a komparacija i **komparativni metod** u društvenim istraživanjima znače ono što znači

[17] Isto.

[18] Isto.

metoda eksperimenta u prirodnim naukama, jeste poređenje imena, odnosno podataka o identitetima žrtava, u ovom slučaju samo ubijenih i nestalih, ukoliko su podaci o identitetu potpuni. U protivnom, poređenje nepotpunih podataka ne može biti vjerodostojno u utvrđivanju podataka o imenima žrtava.

Pokušaj M. Tokače da preko medija educira ozbiljne naučne radnike, navodeći samo pojam metoda koji navodno daje rezultate i ukazujući na to da je "u pitanju problem koga mnogi ne razumiju - a svodi se na to da li je važno da metod daje rezultate ili, u suprotnom rasprava o 'naučnosti' metoda postaje sredstvo obmanjivanja javnosti o suštini neslaganja"[19] - drzak je pokušaj, imajući u vidu da on dolazi od kvaziistraživača koji pokazuje da ne poznaje šta je predmet nauke, a šta metod nauke, kao njeni konstitutivni činioci, te interakcijski odnos predmeta i metoda nauke, što se nužno nepovoljno odrazilo na rezultate njegovog "istraživanja". Ovom prilikom nećemo ulaziti u pitanja pojmova iz naučne metodologije, kao što su: način, način saznanja, metod naučnog saznanja, metod nauke i metodi istraživanja. Svaki naučni istraživač u okviru naučnih istraživanja nauke kojom se bavi mora poznavati predmet nauke i metod nauke, kojim se trajno i sistematski bavi u okviru nauke – naučne discipline, polazeći od svojstva predmeta nauke, karakteristika metoda naučnih istraživanja i potreba naučnog saznanja. Ovo zato jer se radi o ozbiljnoj materiji koja se proučava u okviru historije kao nauke i njenih naučnih disciplina koje istražuju prošlost i sadašnjost, a svojim rezultatima istraživanja, predstavljajući ih javnosti, utječu na svijest, mišljenje, ponašanje, prosuđivanje i aktivnosti prema društvenoj stvarnosti, njenim činiocima, svojstvima, vezama i odnosima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ukoliko imamo u vidu da je historija po najširem shvatanju učiteljica života i da naučnici-istraživači historičari krajnje seriozno primjenjuju sve definisane metode naučnog saznanja i naučnog istraživanja u strogoj proceduri naučnog istraživanja, a ne fokusirajući se samo na pojedine istraživačke tehnike, kao što je to slučaj sa IDC-om, onda je neosnovan zaključak IDC-a, koji implicira potrebu objašnjavanja naučnicima šta je naučni metod i koje su odredbe naučnog metoda. Savjesna, odgovorna i kreativna primjena

19 "*Oslobođenje*", 21. januar 2006, str. 6.

naučnih metoda u procesu istraživanja zahtijeva kvalifikovane subjekte istraživanja, što podrazumijeva njihovo osnovno metodološko obrazovanje i istraživačko iskustvo kao pretpostavke izbora valjanih istraživačkih metoda i njihove odgovorne i kritičke primjene.

Polazeći od naučno osnovane i iskustvene spoznaje, te kritičke analize navedenih podataka IDC-a od autora ovog teksta, objavljene u "*Oslobođenju*", ovom ćemo je prilikom skoro u cijelosti i integralno prenijeti.

"Dosadašnja istraživanja (određenih komisija, naučnih ustanova, centara, raznih udruženja i dr.) pokazuju da je najveći broj ubijenih/likvidiranih u Republici Bosni i Hercegovini (ukupan broj još uvijek nije utvrđen) izvršen na početku otvorene agresije na međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, uglavnom, **u proljeće i ljeto 1992,** dok Republika još nije imala bilo kakve realne, a kamoli adekvatne oružane snage i u vrijeme kada je njena teritorija bila gusto posjednuta moćnom vojskom (27. aprila 1992. zvanično proglašene) Savezne Republike Jugoslavije. To nije bio rat, u savremenom smislu te riječi (rat obično podrazumijeva sukob koji se odvija između dviju ili više suverenih država i koji se prvenstveno vodi između pripadnika njihovih oružanih snaga), što podrazumijeva i znatan broj vojnih žrtava, već je to bio prvenstveno rat protiv nesrpskog stanovništva. Zapravo, riječ je o najtežem i najgnusnijem obliku zločina u historiji čovječanstva – zločinu genocida, koji je ponovo, na kraju XX stoljeća, izvršen u Evropi – u ovom slučaju nad Bošnjacima. Za razliku od izvršilaca genocida, iza kojih je stajala država, odnosno države, jer je genocid prvenstveno državni zločin, odabrana - **bespomoćna**, **nenaoružana**, **nezaštićena** i **neorganizovana** žrtva (Bošnjaci) nije bila u stanju voditi bilo kakvu organizovanu oružanu borbu, niti primijeniti silu, koju u tom momentu uopće nije ni posjedovala. U suštini je riječ o provođenju unaprijed pripremljenog plana, koji podrazumijeva različite postupke koje treba primijeniti u cilju uništenja Bošnjaka. Imajući to u vidu, a kada se govori o genocidu nad Bošnjacima kao ciljanoj nacionalnoj grupi za istrebljenje, tj. žrtvama koje su odabrane samo zato što pripadaju određenoj grupi, u navedenom periodu na okupiranim teritorijama, posebno u Podrinju, Posavini, te Potkozarju i dolinama Sane i Une, uglavnom, ne može se govoriti o **vojnim** žrtvama. Na tim je teritorijama

izvršen genocid nad hiljadama civila Bošnjaka (genocidne radnje i drugi oblici zločina vršeni su i na drugim okupiranim područjima), što znači da je riječ o **civilnim**, a ne o **vojnim žrtvama**, kako to pogrešno tvrdi Mirsad Tokača, predsjednik Istraživačko dokumentacionog centra (IDC). Tvrdnje koje Mirsad Tokača objavljuje u štampi, iznoseći senzacionalno 'otkriće' koje rješava 'Gordijev čvor' problema, od čega su se navodno 'žrtve malo uplašile', neosnovane su i neprihvatljive. Posebno je neosnovana i neprihvatljiva njegova skandalozna tvrdnja o podjednakom broju i procentu civilnih i vojnih žrtava iz reda Bošnjaka. U suštini se radi o smanjenju **broja civilnih**, a povećanju broja **vojnih žrtava**, što indirektno podržava tvrdnju da se u Bosni i Hercegovini radilo o građanskom ratu, a ne o agresiji na nju. Time se, ujedno, nedopušteno minimiziraju razmjere genocida nad Bošnjacima.

Mirsad Tokača je, znajući da to apsolutno ne odgovara činjenicama, veliki broj (na hiljade) **civila vojnih obveznika**, ubijenih u genocidnim radnjama, kojima je iz čisto humanih razloga, da bi se omogućilo izdržavanje njihovih porodica, naknadno **priznat status pripadnika Armije Republike Bosne i Hercegovine** (kao što je to, uostalom, uradila Država DFJ/FNRJ/SFRJ), 'prekvalifikovao' u vojne žrtve i time broj žrtava genocida nad Bošnjacima drastično smanjio, što predstavlja očigledan **falsifikat stvarnih činjenica**, čega je svjestan i sam Tokača. Uvreda je za ogromni broj porodica žrtava genocida kako su upravo one, po Tokači – '**taj obični svijet između laži o statusu u ratu** i **između opstanka**', izabrale laž. Ne radi se ni o kakvoj laži. Činjenica je da su hiljade vojnih obveznika Bošnjaka likvidirane kao civili koji nikada nisu uzeli oružje u ruke niti pripadali bilo kakvim organiziranim vojnim formacijama. Naknadno priznati status ne mijenja tu historijsku činjenicu, niti ima bilo kakve veze sa njihovom likvidacijom na genocidnoj osnovi, a koja je izvršena prije rješavanja njihovog statusa.

S obzirom da je ključni 'statistički podatak' o jednakom procentu i broju civilnih i vojnih žrtava iz reda Bošnjaka očigledno netačan i principijelno i materijalno neprihvatljiv, stoga je i ukupna 'statistika žrtava' IDC-a Mirsada Tokače neodrživa. Način na koji je predstavljena žrtva, ograničena samo na poginule i ubijene, pokazuje jedan skučen horizont. Time je pojam žrtve nedopustivo reduciran samo na ograničen

broj poginulih i ubijenih. Pored toga, Tokača u potpunosti isključuje ukupne (demografske) gubitke stanovništva Bosne i Hercegovine (one za njega ne postoje), čime reducira pojam stvarnih supstancijalnih gubitaka stanovništva, što je nedopustivo. Svi do sada relevantni istraživači žrtava Drugog svjetskog rata uzimali su u obzir ukupne gubitke stanovništva. Taj metodološki postulat istraživanja problema žrtava u Bosni i Hercegovini Tokača je sasvim ignorirao.

*

* *

Ključna pogreška IDC Mirsada Tokače je u tome što njegovi 'statistički podaci' **nisu rezultat vlastitog istraživanja**, nego nekritičkog preuzimanja podataka iz različitih izvora, za koje i sam tvrdi da su nepouzdani, odnosno da im podaci nisu tačni, te ih, po nekim svojim kriterijima razvrstava, uglavnom, u jednu od dvije kategorije, što je, najblaže rečeno, neozbiljno. Pri tome ni te dvije njegove kategorije nisu demografske kategorije u punom značenju te riječi, već se uz njih nalazi odrednica 'status' ('status civil' i 'status vojnik'), što same žrtve ne definira na jasan i bezuslovan način. Kategorija Mirsada Tokače pod nazivom 'status nepoznat' u suprotnosti je sa odredbama međunarodnog humanitarnog prava.

Statistički ciljno odabrani podaci IDC-a Mirsada Tokače (kažemo 'statistički podaci', a ne rezultati istraživanja), bez ulaženja u bilo kakvu širu i temeljitiju elaboraciju, iz više razloga ne mogu se prihvatiti, jer nemaju naučnu relevanciju. Takvo istraživanje, pored ostalog, mora biti precizno metodološki i pojmovno utemeljeno i daleko preciznije, sa jasno definisanim i tačno utvrđenim terminološkim i kategorijalnim pojmovima. Za takvo istraživanje manipulacija sa dva pojma (**civil** i **vojnik**) sasvim je nedostatna i vodi ka zabludama. Historijski je neprihvatljivo vojnog obveznika, pripadnika oružanih snaga, koji je ubijen u svojoj kući, tretirati kao onog što se borio na frontu. Ako razmišljamo

na takav način dobit ćemo podatak da su svi takvi vojni obveznici (po Tokači – vojnici) poginuli u borbama, čime se falsifikuje istina. Time se ne falsificira samo istina o njima i njihovom stvarnom statusu u času likvidacije, nego i istina o karakteru rata. Također je veoma diskutabilno i pitanje velikog broja tzv. duplih imena – da li je ispravno iz ukupne baze podataka isključiti svako duplo ime i prezime? U tom je pogledu značajno iskustvo Komisije za Srebrenicu i istoimene Radne grupe Vlade Republike Srpske koja se susrela sa istim problemom, ali se pokazalo da u našoj zemlji postoji veliki broj ljudi sa istim imenima i prezimenima, pa čak i sa istim srednjim slovom, odnosno inicijalom imena njihovog oca. Također je prisutno i pitanje načina provjere, odnosno kritike dobijenih rezultata, što je obaveza svakog istraživača prilikom kontrole i ocjene podataka.

Ni 'statistički podatak' IDC Mirsada Tokače o većem broju vojnika u odnosu na civilne žrtve (54.507 : 35.046, odnosno 58,09 : 37,35 %) nije prihvatljiv i vjerovatno ima za cilj promjenu ocjene o karakteru rata u Republici Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, Tokača navodi kako je '**broj civilnih žrtava uvijek bio veći**', a posebno '**kad je riječ o bošnjačkim žrtvama, preko pedeset posto su civili**'. Međutim, njegova shematski prikazana 'statistika žrtava' ('*DANI*', br. 445, od 23. decembra 2005, str. 15) demantira ga: broj poginulih vojnika iz reda Srba i Hrvata veći je od ubijenih civila, naročito kod Srba (22.399 : 1.978), a broj i procent ubijenih civila i vojnika Bošnjaka je, uglavnom, jednak (30.514 : 30.173 ili 32,50 % : 32,15 %).

Nije tačno, kako to tvrdi Mirsad Tokača, '**... 'da se sve desilo 1992, da se genocid desio zapravo tada**'. Genocid nad Bošnjacima je, u skladu sa velikosrpskom i velikohrvatskom genocidnom ideologijom, politikom i praksom, vršen u kontinuitetu, sa manjim ili većim intenzitetom do kraja 1995, bez obzira na broj likvidiranih. Namjera da se Bošnjaci eksterminiraju sa svih okupiranih teritorija bila je od početka i praktično je provođena u toku cijelog rata. Izvršioci genocida smatrali su da će via facti doći do legalizacije genocida kao političke prakse. S tim u vezi, neophodno je imati u vidu i još nekoliko činjenica. U ljeto 1992, kada su svjetski mediji objelodanili postojanje koncentracionih logora (Omarska, Keraterm, Manjača, Luka Brčko, Bileća, Kazneno-

popravni dom u Foči, Sušica i mnogi drugi) i kad je uplašenu Evropu zapljusnuo neviđeni talas prognanih, velikosrpski agresor, umjesto otvorenog genocida, težište je prebacio na druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Pod pritiskom svjetske javnosti raspustio je neke logore, a jedan broj fertilne populacije izmjestio u druge postojeće ili novoformirane, i svoje ratne zarobljenike,ucjenjujući legalne organe vlasti Republike Bosne i Hercegovine, dobrim dijelom razmjenjivao za bošnjačko civilno stanovništvo.[20] Pored toga, svi oslobođeni ljudi morali su napustiti teritoriju Bosne i Hercegovine, čime je u daljnjem samo kompletiran genocid nad Bošnjacima. S obzirom da je već tada bila očigledna genocidna namjera za istrebljenje Bošnjaka, na Londonskoj konferenciji je predloženo formiranje **sigurnih zona za genocidom ugroženo stanovništvo okupiranog dijela Bosne i Hercegovine, na licu mjesta** (**'in situ'**). U jesen 1992. godine velikosrpski agresor se, između ostalog, koncentrisao na istrebljenje Bošnjaka u Podrinju. U tom cilju je u novembru 1992. formiran Drinski korpus, koji je, uz sadejstvo Vojske Jugoslavije u zimskoj i proljetnoj ofanzivi, likvidirao tri slobodne enklave (Cersku, Konjević-Polje i Kamenicu) i 16. aprila bio pred zauzimanjem Srebrenice. Protivnapadom u rejonu Gubera zaustavljen je ovaj napad i Savjet sigurnosti usvojio je Rezoluciju 819, kojom je Srebrenica proglašena sigurnom zonom Ujedinjenih nacija i okončana ofanziva u kojoj je stanovništvo podrinjskih enklava još jednom prepolovljeno (ubijeno ili protjerano). Umjesto povlačenja agresora, aparat Ujedinjenih nacija (Sekretarijat i UNPROFOR), krijući Rezoluciju, iznudio je demilitarizaciju grada Srebrenice. Šest sigurnih zona Ujedinjenih nacija nisu osigurale bezbjednost građana u njima, koje su, u duhu Mejdžorovog pisma, od 2. maja 1993, pretvorene u koncentracione logore u kojima je stanovništvo izgladnjavano i prisiljeno da se raseljava. Hrvatska vojska i njeni kolaboracionisti su u kontinuitetu vršili zločine nad Bošnjacima (sve do 18. marta 1994), a djelimično i nad Srbima. U 1995. godini, u jeku pripreme okončanja agresije, u bezočnoj 'operaciji ubijanja', uglavnom

[20] Velikosrpski agresor je, suprotno pravilima međunarodnog prava, kontinuirano pokušavao razmjenjivati ratne (srpske) zarobljenike za civilno stanovništvo (bosansko-hercegovačke Muslimane-Bošnjake). Vlada Republike Bosne i Hercegovine je u pravilu odbijala takve nezakonite razmjene, osim u slučajevima kada je princip zaštite inherentnog prava na život civila prevladao.

za četiri julska dana, s namjerom i prema tačno utvrđenom obrascu, izvršen je novi pokolj preko 8.000 međunarodnim pravom zaštićenih Bošnjaka sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenica, uključujući i preko 500 djece. Oružane formacije Fikreta Abdića, koji se stavio u službu agresorâ, izvršile su brojne zločine nad vlastitim narodom. I pojedini su Bošnjaci, u procesu odbrane od biološkog i duhovnog istrebljenja, izvršili određene ratne zločine.

Dakle, 'statistika žrtava' IDC Mirsada Tokače nije istinita, a pogotovo nije naučno relevantna. Metod njegovog istraživanja nije adekvatan predmetu istraživanja, pojmovi su iskazani nepotpuno i neprecizno, terminološki 'statistički podaci' su neozbiljni i puni proizvoljnosti, što, pored ostalog, ukupne 'rezultate' svodi na čistu improvizaciju i senzaciju.

Mirsad Tokača olako i jednostrano pristupa pitanju žrtava u Bosni i Hercegovini. Podacima upitne pouzdanosti i površnom interpretacijom ne samo da zamagljuje suštinu i razmjere genocida nad Bošnjacima nego prikriva i dubinu demografskog kraha u cjelini, jer su u reproduktivnom smislu stradanja pretrpjeli i Srbi i Hrvati i Bošnjaci. Kada bi se sve ljudske žrtve i ukupni demografski gubici sveli na brojke koje nam Tokača nudi, praveći od toga spektakl i samopromociju, Bosna i Hercegovina bi mogla biti spokojna i mirno očekivati revitalizaciju svojih reproduktivnih sposobnosti. Nažalost, demografski gubici i humane žrtve su takvi i toliki da skoro ne postoje nikakvi izgledi da stanovništvo ovog prostora takvu sposobnost ikada povrati".[21]

Na javno saopćene podatke IDC-a o broju ubijenih i nestalih i njihovoj klasifikaciji, pored Smaila Čekića, reagovali su ugledni profesori Univerziteta u Sarajevu: dr. Ilijas Bošnjović[22] i dr. Nijaz Duraković,[23] ukazujući na nenaučnu relevantnost saopćenih podataka, kao i istraživači: Muhamed Mešić sa Univerziteta u Beču i Sarajevu, John Craigg sa univerziteta Sussex i Alvin B. Marchaird, sa Univerziteta Liverpul,

---

21 "*Oslobođenje*", POGLED, 14. januar 2006, str. 8-9.

22 Ilijas Bošnjović, ŽRTVE RATA NE MOGU SE REDUCIRATI SAMO NA BROJ POGINULIH, "*Oslobođenje*", POGLED, 21. januar 2006, str. 7.

23 Nijaz Duraković, I ŠKORPIONI SU "FOTOGRAFIRALI", *Sumnjiva statistika Mirsada Tokače,* "*Oslobođenje*", POGLED, 28. januar 2006, str. 2.

ukazujući na opasnost naučnog amaterizma i uprošćene obrade podataka od tako ključne važnosti.[24]

Nažalost, neki sarajevski sedmični listovi potpuno neosnovano iznosili su niz uvreda na ličnost i djelo Smaila Čekića, direktora Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i redovnog profesora Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, i prof. dr. Nijaza Durakovića,[25] pri čemu nisu ulazili u bilo kakvu analizu "rezultata" IDC-a, njegovih ciljeva i interesa, kao ni na kritički osvrt Smaila Čekića, koji se temelji na aksiomima i postulatima nauke, polazištima i pristupu naučnog istraživanja.

IDC je navedene rezultate "svog" istraživanja objavio neposredno uoči početka sudskog procesa po Tužbi Republike Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu. Njegove je podatke Pravni tim Srbije i Crne Gore, na čelu sa prof. dr. Radoslavom Stojanovićem, koristio kao argumente u osporavanju ukupnog broja žrtava u Bosni i Hercegovini. Pravnom timu Srbije i Crne Gore naročito je bio značajan podatak, navedenog udruženja, o odnosu broja civilnih i "vojnih" žrtava, preko kojeg su, pored ostalog, osporavali tezu o genocidu nad Bošnjacima.[26] Prilikom samog svjedočenja na Međunarodnom sudu pravde, u korist Pravnog tima Srbije i Crne Gore, i Jean Paul Sardon se 24. marta 2006, pored ostalog, pozivao na procjene IDC-a. On je, dajući kritičku analizu objavljenih

---

[24] Muhamed Mešić - John Craigg - Alvin B. Marčaird, "ŽRTVE" GENOCIDA ILI DEMOGRAFSKOG AMATERIZMA, "*Oslobođenje*", POGLED, 8. juli 2006, str. 5. Autori navedenog teksta su Muhamed Mešić i Alvin Marchaird. John i Craigg su imena koja, također, koristi gospodin Marčaird.

[25] "*DANI*", 20. januar 2006, str. 16. i 3. februar 2006, str. 16; "*SLOBODNA BOSNA*", 19. januar 2006, str. 5 i 2. februar 2006, str. 4-5.

[26] Nagorka Idrizović, GRAĐANSKI RAT NA MALA VRATA, *Prilozi za biografiju IDC*, "*Oslobođenje*", 11. februar 2006, *POGLED*, str. 5. Intervjue i javno iznesene tvrdnje Mirsada Tokače o 93.837 "ubijenih i nestalih" u Bosni i Hercegovini Pravni tim Srbije i Crne Gore je u paketu dokaznog materijala krajem januara 2006. dostavio Međunarodnom sudu pravde, sa ciljem da olakša pravni polažaj Srbije i Crne Gore u procesu pred Haškim sudom. Agent Srbije i Crne Gore, prof. Stojanović je podatke Mirsada Tokače tretirao kao relevantne i konačne, naročito u dijelu u kome se govori o odnosu "vojnih" i civilnih žrtava (Azhar Kalamujić, BROJ UBIJENIH NE MIJENJA DOKAZE O GENOCIDU, "*Oslobođenje*", 10. februar 2006, str. 2, Sarajevo, 2006.; www.icj_cij.org/docket/index.php ?p1=3αp2=3αcode=bhyαcase=91αk=f4).

procjena broja žrtava u Bosni i Hercegovini, sa posebnim osvrtom na procjenu demografa iz Demografskog tima Ureda tužioca ICTY-a (Ewe Tabeau i Jakuba Bijaka), pored ostalog, naveo da su te dvije procjene slične i na osnovu toga (te sličnosti) zaključio "da je broj žrtava rata 1992-1995, ipak, svega polovina broja od 200.000, koji se često spominje".[27]

Uočavanje vrlo sličnih nepotpunih rezultata prikupljanja podataka kod E. Tabeau i J. Bijaka, na jednoj, i M. Tokače, neposredno nakon toga, na drugoj strani, indicira i pretpostavlja visok stepen vjerovatnoće da se "rezultati" istraživanja i samo "istraživanje" M. Tokače može shvatiti kao istraživanje koje ima odlike, kao što smo već rekli, ostvarivanja određenog interesa i cilja, koje ima odlike manipulativnog istraživanja. Ako tome dodamo vrijeme kada su rezultati istraživanja javno saopćeni i ko ih je koristio u sudskom procesu kao argumente, onda time naša tvrdnja postaje još izvjesnija.

*

* *

Udruženje IDC je ponovo – 21. juna 2007, uz značajno i zapaženo angažovanje nekih medija, predstavilo rezultate "projekta" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", po kojima je u navedenom periodu "ubijeno ili nestalo" **97.207** građana Bosne i Hercegovine, od čega 39.684 (40,82%) civila i 57.523 (59,18%) vojnika.[28] Na taj je način broj ubijenih i nestalih, od 16. decembra 2005. do 21. juna 2007, povećan za 3.370 imena - lica.

---

[27] www.icj-cij.org/docket/files/91/10685.pdf?PHPSESESSID=bfc893d9f7cf101f58fc2b3612b65f3, SVJEDOČENJE JEAN PAUL SARDONA pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu, 24. marta 2006. Prof. Sardon je tada, pored ostalog, izjavio da se istraživanja E. Tabeau i J. Bijaka izdvajaju po kvalitetu i predstavljaju "najozbiljniji rad", te da je njihova procjena o 100.000 ljudi u "potpunosti realna" (Isto).

[28] "*Oslobođenje*" 21. juni 2007, str. 2 i 23. juni 2007, str. 11; "*Dnevni avaz*", 22. juni 2007, str. 10; "*DANI*", 29. juni 2007, str. 18-21.

U poređenju sa podacima Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima (75.000 imena),koja je IDC prisvojio i lažno prikazao kao svoje nalaze, tj. ukoliko se od broja 97.207 oduzme 75.000 imena ubijenih i nestalih, dobija se broj od **22.207** imena ubijenih i nestalih, koje je u periodu od 19. aprila 2004. do 21. juna 2007. prikupio IDC. Dakle, **22.207** imena ubijenih i nestalih su podaci, odnosno rezultati rada do kojih je za tri godine i dva mjeseca IDC došao na način **preuzimanja** od drugih subjekata.[29]

Polazeći od društvenog i naučnog značaja problema utvrđivanja žrtava, uglavnom, teških povreda međunarodnog humanitarnog prava, i njegovog naučnog istraživanja, ovom je prilikom potrebno ukazati na nekoliko vrlo značajnih činjenica:

- prvo, istina je da do danas na prostoru Bosne i Hercegovine, izuzev naučnih istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, nije koncipirano i realizovano nijedno vlastito i sveobuhvatno naučno-empirijsko istraživanje o žrtvama teških povreda međunarodnog humanitarnog prava, odnosno, uglavnom, o zaštićenim licima i objekatima pod posebnom zaštitom međunarodnog prava. Sva istraživanja svedena su na posredna indukovana istraživanja, u čijoj su osnovi različiti **spiskovi** preuzeti od određenih subjekata, pri čemu su mnogi upitne pouzdanosti i vjerodostojnosti. Nijedno nije realizovano od profesionalnih istraživačkih institucija koje imaju vlastite kadrove, uslove i sredstva za rad, pri čemu će se poštovati njihov objektivni, odnosno objektivizirani naučni pristup, koji se temelji na postulatima nauke i naučne metodologije.

Nijedno, osim istraživanja Instituta, pa ni ovo "istraživanje" IDC-a, nije poštovalo norme metodologije i metoda u koncipiranju, projektovanju, prikupljanju, obradi i korištenju podataka dobijenih istraživanjem, pri čemu su, evidentne brojne i raznovrsne teorijske, empirijske, metodološke i logičke greške, pa ona mogu poslužiti samo kao podsticaj za ozbiljna naučna istraživanja, a nikako ne mogu dobiti taj status. Imajući to u vidu, za njih se s pravom može reći da su to diletantska (amaterska) istraživanja;

---

[29] Tako je IDC, u periodu od 19. aprila 2004. do 16. decembra 2005, tj. za godinu dana i osam mjeseci, prikupio 18.837 imena, a od 16. decembra do 21. juna 2007, tj. za godinu dana i šest mjeseci, samo 3.370 imena žrtava.

- drugo, u istraživačkoj praksi pojavljuje se situacija u kojoj se istraživački projekt reducira i svodi samo na istraživački instrumentarij, što je najveći stepen improvizacije naučne zasnovanosti istraživanja. Da podsjetimo: svako ozbiljno naučno istraživanje zahtijeva sprovođenje procedure konceptualizacije naučnog istraživanja, a ono je posebno neophodno u slučajevima naučno-empirijskih istraživanja, pri čemu ona trebaju obezbijediti valjane osnove za izradu primjenjivog naučnoistraživačkog projekta. Projektom istraživanja, kao naučnim i operativnim dokumentom, artikuliše se sinteza postojećih naučnih, teorijsko-metodoloških i drugih saznanja o pojavi, problemu, predmetu, situaciji, stanju, itd. Kroz projekt istraživanja, a posebno njegov naučni dio, iskazuje se i predstavlja problem istraživanja iz kojeg se izvodi predmet istraživanja, utvrđuju ciljevi istraživanja – naučni i društveni, izvodi i postavlja sistem hipoteza i indikatora, utvrđuju, odnosno navode metode istraživanja sa izvorima podataka i uzorcima istraživanja – ukoliko istraživanje nije zasnovano na bazi potpunog posmatranja – te, iskazuje naučna i društvena opravdanost. U drugom dijelu projekta, koji označavamo kao operativni, daju se planovi istraživanja, plan obrade podataka, instrumentarij, uputstva o radu istraživača, odnosno uputstvo o primjeni određenih instrumenata u procesu prikupljanja podataka.[30]

Navedeno "istraživanje" IDC-a nije ni koncipirano kao naučno istraživanje, te ne daje nikakvu osnovu za ozbiljnu naučnu analizu njegovih rezultata, pošto u njemu nema jasne metodološke paradigme, kao polazišta i pristupa za ozbiljno naučno istraživanje i nije realizirano na bazi naučnoistraživačkog projekta, u kojem se koristi naučni jezik i naučna terminologija u kojoj se zahtijeva najviši stepen jasnoće, preciznosti i značenja pojmova i termina koji se koriste. Svaka analiza, na kojoj bi se temeljila kritika sprovedenog istraživanja morala bi poći od istog metoda koji je korišten u ovom istraživanju, a koji u ovom slučaju nema odlike naučnog metoda;

- treće, kroz društvenu i istraživačku praksu u velikoj se mjeri glorifikuje moć statističkih tehnika i postupaka, što doprinosi određenim

---

[30] Teorijsko-metodološki stavovi o procesu naučnog istraživanja detaljnije su izloženi u udžbeniku: Dž. Termiz: METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003.

mistifikacijama. Svaki kvalitet ima svoj kvantitet i dobro je poznato da nema kvantiteta ničega. Svako ljudsko biće pojedinačno i kao pripadnik zajednice i društva posjeduje određena svojstva, osobine i karakteristike koje se mogu iskazati i iskazuju kvantitativno. Šta u konkretnom istraživanju znači **vojnik**, a šta **civil**? Šta znači **direktni uzrok smrti**, a šta **indirektni uzrok smrti**? I na kraju – šta uopće, na šta obavezuje naslov samog "projekta" ("LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95"), znače "**ljudski gubici**" posmatrani kroz isključivo jednu kategoriju žrtava?[31] Šta znači i da li je uopće moguće baviti se istraživanjem, a da nisu definisani osnovni pojmovi i iskazani odgovarajućim terminima u teorijskom određenju predmeta istraživanja, na osnovu kojih su izvedene određene klasifikacije i utvrđeni klasifikacioni sistemi, koji su osnova za izradu istraživačkog instrumentarija u procesu prikupljanja podataka? Dobro je poznata uloga i značaj definicija pojmova u procesu naučnog saznanja. U nauci i naučnoistraživačkom radu cijeli se proces odvija kroz definisanje i redefinisanje pojmova, pri čemu je definicija pojmova početni oblik, ali i završni činilac manifestacije naučnog saznanja i ona je u funkciji izgradnje klasifikacionog sistema, a klasifikacija je početni oblik mjerenja;

- četvrto, u svakom naučnoistraživačkom projektu iz problema se izvodi **predmet istraživanja**, koji je dvodimenzionalan. U prvoj se dimenziji iskazuje teorijsko određenje predmeta istraživanja, a u operacionalnoj dimenziji navode se činioci sadržaja predmeta istraživanja, vrijeme istraživanja, prostor istraživanja i disciplinarno određenje predmeta istraživanja. U ovom slučaju (IDC-a) teorijsko određenje predmeta istraživanja uopće ne postoji, a operacionalno određenje predmeta istraživanja je nepotpuno, nejasno i nedovoljno precizno određeno.

Predmet istraživanja determinira korištenje **metoda naučnog saznanja i naučnog istraživanja**. U svakom istraživačkom projektu, u dijelu pod nazivom "Način istraživanja", potrebno je navesti sve metode naučnog saznanja i naučnog istraživanja koje će se koristiti u pojedinim etapama - fazama procesa naučnog istraživanja. U ovom "istraživanju" IDC-a ("LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95") metode

[31] Udruženje Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Prezentacija rezultata projekta "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", Sarajevo, 21. juni 2007.

istraživanja nisu navedene i njihova podjela na kvalitativne i kvantitativne sa stanovišta savremene metodologije naučnih istraživanja je arhaična, što je slučaj i sa podjelom istraživanja na teorijska i empirijska. U svakom se istraživanju prikupljaju raznovrsni podaci: činjenični, empirijski, vrednosni, kvalitativni, kvantitativni, prethodni, probni, radnofunkcionalni, a predmet istraživanja, hipoteze, varijable i indikatori usmjeravaju nas na potrebu pribavljanja određenih podataka odgovarajućim naučnim metodama, odnosno metodama prikupljanja podataka. Također se, u svakom istraživanju, koje se zasniva na valjanom naučno-istraživačkom projektu, pribavljaju, koriste i operiše sa raznim podacima. Ukoliko je ono originalno, pretežno se oslanja na izvorne podatke – **primarne podatke**, izvore prvog reda, dok se drugi podaci, kao što su podaci zavoda za statistiku, koji imaju statust općih podataka, prilagođavaju svrsi i namjeni konkretnog istraživanja, a podaci drugih izvora (ustanova, institucija, udruženja) imaju status **sekundarnih podataka** i mogu eventualno poslužiti u procesu kontrole podataka vlastitog istraživanja, ukoliko se ocijeni da oni mogu imati ulogu repera u procesu kontrole, sređivanja i obrade podataka. Istraživanje koje se zasniva samo na međusobnoj komparaciji preuzetih podataka iz sekundarnih izvora i pri čemu se saopćavaju samo statistički podaci, bez naučno-teorijske zasnovanosti i objašnjenja, upućuju nas na sljedeće zaključke: prvo, da je u pitanju diletantizam, što implicira neznanje, nerazumijevanje, površnost, neozbiljnost i neodgovornost, drugo, sa etičkog, odnosno moralnog stanovišta nedopustivo je žrtve genocida i drugih teških povreda međunarodnog humanitarnog prava tretirati kao brojke, što potvrđuje i činjenica da, uz izvještaj o "LJUDSKIM GUBICIMA U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", nema nijednog imena žrtve.

Ovom prilikom, u okviru ovog teksta, nećemo ulaziti u pitanja sadržaja, odnosa i veza između kvalitativnih i kvantitativnih podataka, kvalitativnih i kvantitativnih metoda i kvalitativne i kvantitativne metodologije, kao ni kvalitativnih i kvantitativnih pojmova. Raspravu nećemo otvarati iz razloga što to zahtijeva ulaženje u metodološko-metodičke probleme kojima se bavi metodologija savremenih naučnih istraživanja, već ćemo samo ukazati na teškoću i nemogućnost odvajanja kvantitativnog od kvalitativnog u procesu društvenih istraživanja i iskazivanja njihovih rezultata. Ukupna društvena stvarnost sačinjena je od prirodne

i društvene stvarnosti i njenog okruženja. Prirodna je stvarnost u osnovi društvene stvarnosti, a društvo svojim djelanjima utječe na promjene u prirodnoj stvarnosti. Društvenu stvarnost čine društvene pojave i društveni procesi koje proizvode, stvaraju i u kojima učestvuju razni subjekti društva svojim aktivnostima, akcijama, ponašanjima, itd. Subjekti društva mogu biti pojedinci, društvene grupe, organizacije, zajednice, itd. Kao pojedinci i pripadnici raznih društvenih grupa oni posjeduju određena obilježja, svojstva, osobine i karakteristike o kojima prikupljamo razne podatke – kvalitativne, kvantitativne, empirijske, činjenične, vrednosne, itd. Kvalitativni podaci su podaci koji govore o sastavu i strukturi pojave, činiocima, obilježjima činilaca, funkcija, odnosa i veza, kao i sadržini, suštini i formi pojave. Kvantitativni podaci su podaci koji govore o rasprostranjenju, trajanju, intenzitetu i učestalosti pojave u vremenu i prostoru. Kvalitativni podaci su osnovni, dok su kvantitativni konkretizirajući i uslovljeni. Kada kažemo pet, što je kvantitativni podatak, onda obično kažemo i čega (5 ljudi, 5 sati, 5 jabuka, 5 krušaka, itd.), što sadrži u sebi i kvalitet. Dakle, radi se o odnosu međuzavisnosti kvalitativno-kvantitativnog, pa čak i prožetosti. Nema kvantiteta ničega, uvijek je kvantitet nečega, što pokazuje primjer pojma star, koji sadrži kvalitativnu odredbu starost, ali i kvantitativnu odredbu o broju navršenih godina.

U savremenim istraživanjima, a naročito empirijskim istraživanjima koja se realiziraju na bazi naučnoistraživačkih projekata, povezanost kvalitativno kvantitativnog već je izražena u procesu izrade instrumenata prikupljanja podataka – u koje su ugrađene određene skale mjerenja, a u obradi podataka neizbježna su mjerenja, kvantifikacije i primjena statističkog općenaučnog metoda.

M. Tokača izjavljuje da koristi kvalitativne i kvantitativne metode u procesu istraživanja, pri čemu ih tretira u smislu naučnoistraživačkog rada, te govori o metodama, "organizaciji istraživanja, infrastrukture, opreme i tehnike". O kvalitativnim i kvantitativnim podacima, metodama i metodologiji već smo govorili. Projekt istraživanja sastoji se od naučne zamisli sa instrumentarijem, te planovima sređivanja i obrade podataka i planovima istraživanja-terminskih, kadrovskih, materijalno-tehničkih i finansijskih sredstava. Iako smo u ranijem dijelu teksta o tome već govorili, ovo pitanje navodimo iz razloga što M. Tokača navodi i metode

koje se vezuju za "organizaciju istraživanja, infrastrukturu, tehniku i opremu". Pokretanje rasprave o pitanju naučnog metoda i tretirajući ga kao "sredstvo obmanjivanja javnosti", pokušaj je ličnog predstavljanja i afirmacije, gdje se M. Tokača nastoji predstaviti kao veliki poznavalac metoda, da bi, kao takav poznavalac, uveo u klasifikaciju i novu dihotomnu podjelu na zvanične i nezvanične metode, a takva podjela, barem za sada, dok je autor ne obrazloži i uvede u udžbeničku literaturu, ne postoji. Nezvanične metode su, po njemu, one kojima se "dolazi do informacija", a to su njegove "relacije s ljudima, kontakti", pri čemu je dobijao podatke "koje ne bi niko mogao dobiti". Interesantno je da u svom "bogatom" istraživačkom radu M. Tokača pokreće i otvara jedno filozofsko pitanje o odnosu politike, ideologije i nauke, pri čemu vjerujemo da nema osnovnih akademskih znanja niti o nauci niti o političkoj teoriji i praksi;

- peto, u svakom naučnom istraživanju **izvori podataka** bitan su činilac valjanosti i pouzdanosti saznanja o predmetu istraživanja. Stoga se s pravom mora voditi računa o reprezentativnosti izvora i autentičnosti podataka koje oni obezbjeđuju. Na osnovu uvida u tekst predmetnog "istraživanja" IDC-a, u dijelu o izvorima očigledno je da nisu, prije svega, korišteni svi dostupni i mogući izvori podataka, a zatim da nije izvršeno njihovo rangiranje po kriteriju značaja, dostupnosti, vjerodostojnosti i upotrebljivosti;

- šesto, svako je naučno istraživanje u funkciji dolaska do **naučne istine**, a naučna je istina naučno saznanje o predmetima mišljenja i naučnog istraživanja koje ih objektivno shvata i razumije onakvima kakvi oni zaista objektivno jesu. Dakle, naučna je istina najbliža, odnosno najadekvatnija forma saznanja koja odgovara realnom stanju društvene stvarnosti. Za ovo istraživanje, koje smo do sada više puta spominjali, to se s punim pravom ne može reći.

U procesu konceptualizacije naučnog istraživanja do izrade istraživačkog projekta jedan od osnovnih i glavnih zadataka jeste utvrđivanje **naslova-teme istraživanja**. Naziv projekta predstavlja preliminarno određenje predmeta istraživanja i on treba izraziti kratko, određeno, jasno i precizno suštinu onoga što će biti predmet istraživanja. Ne upuštajući se ovom prilikom u detaljniju elaboraciju uloge, značaja i funkcija naslova-teme istraživanja, potrebno je istaći da nas naslov

obavezuje na odgovarajući sadržaj predmeta istraživanja i da taj sadržaj ne može biti reduciran (pogotovo ne bitno) ili da sadržaj predmeta istraživanja po obimu prevazilazi naslov-temu istraživanja.

Naslov "projekta" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95" znači za svakog savjesnog i odgovornog istraživača da će predmet istraživanja biti **ukupne ljudske žrtve**, odnosno sve genocida i njihov status, te oblici i način izvršenja zločina, utvrđeni normativnom definicijom međunarodnog prava i relevantnim međunarodnim dokumentima ili je potrebno u konkretnom slučaju realizacije istraživačke ideje izvesti jednu operacionalnu, tzv. radnu definiciju koja bi bila osnov za klasifikaciju i kategorizaciju žrtava koje će biti predmet istraživanja. U predmetnom projektu ne postoji sadržajna i logička veza naslova, odnosno teme istraživanja i njenog sadržaja. Naprotiv, brojni oblici zločina svedeni su na "istraživanje" samo jednog oblika zločina – **ubijeni**. To su, po IDC-u, "**ubijeni i nestali**" ili "**ubijeni – nestali**" ili "**ubijeni/nestali**", pri čemu su *prisilno nestala lica*, jedan od oblika zločina protiv čovječnosti, njemu potpuno nepoznata. Očigledno da autoru "projekta" IDC-a nije jasna uloga, značaj i značenje kategorijalnih pojmova koji imaju ulogu općih, klasnih pojmova – pojmovnih varijabli iz kojih se izvode ostali pojmovi i njihova povezanost sa predmetom istraživanja, hipotezama, varijablama, indikatorima i instrumentima prikupljanja podataka. Navedeni problemi proizlaze iz odsustva, odnosno nesprovođenja procedure konceptualizacije i valjanog sprovodivog naučnoistraživačkog projekta u kojem se ova pitanja decidirano rješavaju.

U istraživačkom projektu, tačnije u nacrtu naučne zamisli, iz formulacije problema izvodi se **predmet istraživanja**, koji je dvokomponentan. U prvom dijelu-komponente iskazuju se činioci teorijskog određenja predmeta istraživanja i to dvoslojno:

a) u prvom se sloju iskazuju saznanja, utvrđuje njihov status i karakter, što determinira vrstu i tip istraživanja, kao i moguće i planirane ciljeve, odnosno nivoe dostizanja naučnog saznanja;

b) u drugom se sloju iskazuju definicije osnovih, bitnih kategorijalnih pojmova na osnovu kojih se izvode određene klasifikacije koje su osnova za konstruisanje instrumenta (instrumenata) prikupljanja podataka. I površnom analizom, a ne detaljnijom

i ozbiljnijom, može se zapaziti da je izostavljena u potpunosti komponenta teorijskog određenja predmeta istraživanja, što doprinosi kasnijim konfuzijama i komplikacijama, a što implicira nejasnoću o predmetu istraživanja i doprinosi u kasnijim fazama procesa istraživanja brojnim greškama koje se nužno multipliciraju, a što je osnova za izvođenje pogrešnih sudova i zaključaka o predmetu istraživanja.

Druga komponenta predmeta istraživanja je operacionalna. Njom se zapravo konkretizuje ono šta je stvarni predmet istraživanja, te navode prostorne i vremenske odredbe predmeta istraživanja, kao i disciplinarnost, odnosno pripadnost nauci, naučnoj disciplini u okviru koje se realizuje predmetno istraživanje. U metodologiji društvenih istraživanja u posljednje skoro tri decenije postoji tipski model predmeta istraživanja u društvenim naukama koji ima svojstva teorijske, metodološke i istraživačke paradigme i koji olakšava utvrđivanje činilaca sadržaja predmeta istraživanja (to su: uslovi, subjekti, motivi, interesi i ciljevi, aktivnosti-djelatnosti, metode i sredstva i efekti – rezultati i posljedice). U ovom slučaju IDC-a nije bilo paradigmatsko polazište cjelovitog sadržaja predmeta istraživanja, već je on višestruko reduciran, pri čemu su od navedenih činilaca sadržaja operacionalnog određenja predmeta istraživanja, svedeni samo na subjekte – lica-žrtve zločina i to samo na jedan od oblika zločina.

Autor "projekta" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95" u dijelu pod nazivom "**Predmet istraživanja**", ljudske gubitke definiše kao "**smrtno stradale građane Republike Bosne i Hercegovine (bez obzira na etničko, vjersko, političko opredjeljenje ili socijalno porijeklo i bez obzira na ideološka ubjeđenja i pripadnost vojnim formacijama), kao i nestale osobe** ..., **čija je smrt/nestanak uzrokovana direktnim vojnim operacijama... ili je smrt nastala kao posljedica mučenja (različiti oblici torture) i nečovječnog postupanja tokom ili u vezi sa zatočenjem**".[31] U odnosu na iznijeto shvatanje predmeta istraživanja potrebno je kazati sljedeće:

[31] Isto.

- prvo, kako ćemo utvrditi, odnosno doći do saznanja od "smrtno stradalog građanina" kako je njegovo političko opredjeljenje i ideološko uvjerenje;
- drugo, način na koji je iznijeto shvatanje sadržaja predmeta istraživanja ukazuje da su isključivi predmet istraživanja "vojnici", koje kao statusnu kategoriju žrtava ne poznaje međunarodno humanitarno pravo, već se radi o borcima, pri čemu se *civili* i druga zaštićena lica i ne pominju;
- treće, pojam "**smrtno stradali građani**" je preširok, teško ga (nemoguće) operacionalizirati i konkretizovati u istraživačkoj praksi, a kao takvog međunarodno pravo ga i ne poznaje. Pošto autor "projekta" nije definisao, odnosno utvrdio značenje "smrtno stradalog građanina", to nije ni moguće izvesti klasifikaciju nedefinisanog pojma "smrtno stradalog građanina". To daje osnov za različita shvatanja i tumačenja navedenog pojma koji se u završnom izvještaju uopće i ne spominje. S pravom se može postaviti pitanje da li je moguće istraživati nešto što nije valjano definisano.

U predmetnom društvenom istraživanju nemoguće je istražiti uzroke "smrti". Istraživanjem uzroka smrti bave se medicinske nauke i naučne discipline, a ne društvene nauke.

Šta u dijelu predmetnog istraživanja znači formulacija pod nazivom "**smrt nastala kao posljedica mučenja** (**različiti oblici torture**) i **nečovječnog postupanja tokom ili u vezi sa zatočenjem**"?[32] Ovako data formulacija otvara niz pitanja: gdje, kada, kako, u kolikoj je mjeri, neposrednoj ili posrednoj, smrt nastupila kao posljedica zatočenja? Međutim, ovim se lista zbunjujućih pitanja ne zatvara, već se, naprotiv, otvaraju i nova, a jedno od njih je da se i nakon izlaska iz logora ili drugog mjesta zatočenja nekoliko mjeseci, pa čak i godina, dogodila smrt, te ova formulacija implicira i pitanje istraživanja svih takvih slučajeva i nakon definisanog vremenskog perioda istraživanja, tj. i nakon 1995. do danas. Očigledno je da nedefinisani osnovni pojmovi predmeta istraživanja, konfuzno i višesmisleno iskazivanje sadržaja činilaca operacionalnog određenja predmeta istraživanja ne mogu biti

[32] Isto.

nikakva osnova za logičko-sadržajnu dosljednost ideje, koncepcije i koncepta istraživanja, već je autor pribjegao jednom potpuno drugom načinu korištenja sekundarnih izvora, a to su različiti, njemu dostupni, preuzeti spiskovi (koji mogu biti osnova raznim manipulacijama), predstavljajući ih kao originalne rezultate četverogodišnjeg vlastitog empirijskog istraživanja.

Na kraju izlaganja o predmetu istraživanja u "projektu" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95" kao nesumnjiv zaključak nameće se da je isključivi predmet istraživanja bio usmjeren na borce, a autor "projekta" imenuje ih i označava kao "vojnike", ispuštajući najbrojniju statusnu kategoriju žrtava, a to su civili. Abeceda istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava je poznavanje osnovnih kategorija žrtava, njihovog statusa, oblika zločina i načina izvršenja zločina, što je osnova za ozbiljno naučno istraživanje u predmetnoj oblasti. Imajući ovo u vidu, ispoljeno fundamentalno neznanje autora iz oblasti istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava doprinijelo je strateškim greškama sa mogućim raznovrsnim dugoročnim posljedicama, što je dovelo do katastrofalnih rezultata istraživanja, kojima je dat doprinos u falsifikovanju historije, te obmane domaće i svjetske javnosti.

U svakom naučnoistraživačkom projektu, u nacrtu naučne zamisli, **ciljevi istraživanja** izvode se iz predmeta istraživanja i iskazuju kao naučni i društveni. Ne ulazeći, ovom prilikom, u opsežnije razmatranje naučnih ciljeva istraživanja i njihovih različitih klasifikacija, polazeći od različitih kriterija, zadržaćemo se na jednoj uobičajenoj podjeli naučnih ciljeva, kojima se iskazuje mogućnost nivoa ostvarivanja naučnog saznanja u rasponu od naučne deskripcije (opisa), naučne klasifikacije i tipologizacije, naučnog otkrića, naučnog objašnjenja i naučne prognoze. Složenost, predmet istraživanja i ciljevi istraživanja determinišu i vrstu i tip naučnog istraživanja, kao i mogućnost i vjerovatnost sticanja novog saznanja o pojavi, problemu i predmetu istraživanja. Što je predmet istraživanja složeniji, disperzivniji i suptilniji, o kojem ne postoje naučno verifikovana saznanja, to je moguće kao naučne ciljeve utvrditi naučnu deskripciju sa naučnom klasifikacijom i tipologizacijom.

Nažalost, ne postoji jedna opšte prihvaćena kodifikacija i klasifikacija društevnih ciljeva sa stanovišta upotrebljivosti i svrsishodnosti

rezultata istraživanja u društvenoj praksi. U savremenoj metodološkoj literaturi, ipak, nailazimo na jednu po nama prihvatljivu klasifikaciju društvenih ciljeva, koja nas upućuje na korištenje i primjenu rezultata istraživanja od strane subjekta – naručioca istraživanja i korisnika rezultata. Tako se može govoriti o rezultatima istraživanja, o čijoj će se upotrebi subjekti opredijeliti po sopstvenom izboru, rezultati istraživanja daju osnov za pristup rješavanja problema, rezultati istraživanja sugeriraju ili predlažu rješenje problema i na kraju da rezultati istraživanja mogu neposredno biti uključeni u rješavanje društvenog problema.

U "istraživanju" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95" ne pravi se razlika između naučnih i društvenih **ciljeva istraživanja**, pri čemu je naglasak na društvenim ciljevima ("**sačuvati sjećanje na građane koji su smrtno stradali u periodu 1991-1995**", "**utvrditi identitet svake žrtve...**", "**doprinijeti uspostavi povjerenja u BiH**"), što je karakteristika prvenstveno akcionih istraživanja. U okviru eventualnih naučnih ciljeva koji su više implicirani iskazom "**utvrđivanje što približnije istine o obimu i načinima smrtnog stradanja građana BiH**," te "**smanjivanje prostora manipulacijama i grubim procjenama o ukupnom broju žrtava** (**ubijenih i nestalih**)[33] mogli bi samo reći da je možda želja autora "projekta" bila naučna deskripcija, sa naučnom klasifikacijom i tipologizacijom. Međutim, iz tzv. Izvještaja o istraživanju, odnosno rezultatima "istraživanja", nije predmetno konkretno, jasno i precizno, valjano i potpuno predstavljen obim i kvalifikacija ukupnog broja žrtava, a pogotovo se ne može na osnovu prezentiranih "rezultata" realno sagledati i saznati **status žrtve** u vrijeme izvršenje zločina, te oblici zločina i načini izvršenja zločina, što je zahtijevalo poimanje i jasnu i preciznu definiciju društvenih realiteta i njihovu klasifikaciju. Na kraju, u vezi sa ciljevima istraživanja, može se reći da ne postoji logičko–sadržajna veza između predmeta istraživanja i ciljeva istraživanja koji su u jednom disfunkcionalnom odnosu. S tim u vezi, ponovo se može izreći ranija konstatacija da autor "projekta" uopće ne poznaje različite kategorije žrtava, što se može vidjeti iz njegovog predmeta i ciljeva istraživanja. Također je vidljivo njegovo, nepoznavanje i nerazlikovanje predmeta i cilja/ciljeva istraživanja, što doprinosi jednoj općoj konfuziji koja je proizvela katastrofalne rezultate.

---

33 Isto.

Analizirajući metodološki pristup istraživanju u kojem je nejasno i neprecizno utvrđen predmet istraživanja i iz kojeg nisu izvedeni ciljevi istraživanja, a pri tome su pomiješani naučni i društveni ciljevi, nije moguće uspostaviti sistem **istraživačkih metoda** koje će se koristiti u procesu istraživanja. Autor projekta, istina, navodi određene metode,[34] ali on ne razlikuje istraživačke metode, istraživačke tehnike, instrumente i postupke u procesu prikupljanja, te obrade i analize podataka. On ne ukazuje kojim se istraživačkim metodama prikupljaju podaci, o kom segmentu predmeta istraživanja, kao što nije ni jasno koja je uloga i koji je status pojedinih istraživačkih metoda u procesu dolaska do istinitog saznanja. Prije toga, u svakom metodološkom pristupu, u nacrtu naučne zamisli iz predmeta istraživanja, a saglasno sa ciljevima istraživanja, izvodi se i postavlja sistem hipoteza u rasponu od generalne, preko posebnih, do pojedinačnih hipoteza sa indikatorima koji opredjeljuju i uslovljavaju primjenu određenih istraživačkih metoda. Podaci nisu formirane, odnosno gotove tvorevine, podaci se formiraju i u osnovi njih su indikatori, tj. odbrana ispoljavanja pojave koja je pokazuju i prikazuju. Dakle, prvo se utvrđuje postojanje ispoljavanja, pa onda njegov sadržaj i značenje, tj. podatak je čulno intelektualna tvorevina o određenom ispoljavanju pojave – predmeta istraživanja - on se formira i ima određeni sadržaj i značenje. Vrstu i tip istraživanja – pretežnost naučno-empirijskog ili naučno-teorijskog istraživanja determinira upotreba i primjena određenih metoda istraživanja. U ovom slučaju to je mogla biti pretežno analiza sadržaja dokumenata, tipa kvantitativne analize sadržaja u tzv. sekundarnoj analizi, već formiranih spiskova i dokumenata od određenih subjekata. Uobičajeno je da se u okviru načina istraživanja navode i izvori podataka, te ukazuje na njihovu vjerodostojnost i pouzdanost u procesu analize kao činilaca valjanosti podataka. U prilogu izvještaja obavezno se daju, odnosno predstavljaju i instrumenti korišteni u prikupljanju podataka. Nažalost, ništa od navedenog autor "projekta" i izvještaja nije naveo.

U operacionalnom određenju predmeta istraživanja nužno je odrediti **vremensku odredbu istraživanja**, preciziranu astronomskim, odnosno

[34] Isto.

kalendarskim vremenom. U "projektu" IDC-a "GUBICI STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI 1992-1995" prvobitno je određen vremenski period istraživanja - od 1992-1995, a u drugom dokumentu, pod naslovom "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", vremenski period istraživanja proširen je i on se odnosi na period od 1991-1995, dok se u pojedinim dijelovima teksta u kojima se saopćavaju rezultati istraživanja, čas spominje period 1992-1995, a čas period 1991-1995. Sa metodološko-istraživačkog stanovišta nedopustiva je promjena vremena istraživanja, jer bi svaka promjena i razlozi promjene morali biti temeljito obrazloženi. U istraživačkoj praksi, a naročito u procesu predistraživanja, pojava ovakvih problema rješava se rekonceptualizacijom istraživanja. Očigledno je da autor "projekta" ne zna šta znači, pored prostorne odredbe istraživanja, i značaj preciziranja vremenskog perioda istraživanja.

U dijelu teksta o procjenama ukupnog broja žrtava Udruženje IDC tabelarno je prikazalo izvore i subjekte procjene, te procjenu i vremenski period za koji se ta procjena vezuje, izostavljajući istraživanja E. Tabeau i J. Bijaka. Nije jasno zbog čega je IDC izostavio procjenu o ukupnom "broju smrti u vezi sa ratom u Bosni" autora E. Tabeau i J. Bijaka, objavljenu 2003, zasnovanu na analizi i komparaciji podataka preuzetih iz drugih posredovanih izvora. Naše indicije i promišljanja o razlozima izostavljanja tih podataka leže u činjenici što je kod navedenih autora broj civilnih žrtava veći u odnosu na podatke IDC-a, kod koga je broj civilnih žrtava manji u odnosu na broj poginulih vojnika, odnosno boraca.

Svaki istraživački projekt obuhvata i planove potrebnih materijalno-tehničkih i finansijskih sredstava za istraživanje. Ovaj dio projekta kojim se predviđaju potrebna finansijska sredstva naziva se budžet projekta. "Projekt" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95" finansiran je, uglavnom, od Vlade Kraljevine Norveške, te Ministarstva vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država, Vlade Švicarske, UNDP-a (Program za razvoj Ujedinjenih nacija) i Helsinškog komiteta Švedske.[35]

---

35 "*Oslobođenje*", 19. januar 2006, str. 7; "*NOVI POGLEDI*, ACIPS, Sarajevo, ljeto 2007, str. 5.

U ACOFF-ovoj shemi istraživanja postoje akteri istraživanja, radnje aktera i odnosi u istraživanju. Kako je riječ o akterima - subjektima, oni se tretiraju kao naručioci istraživanja, naučnici, terenski radnici – istraživači i subjekti – izvori podataka (objekti istraživanja). Polazeći od navedene sheme, podjela uloga i zadataka u procesu istraživanja, odnosi i veze subjekata u procesu istraživanja, kao i odgovornost za rezultate istraživanja i procese njihove primjene u društvenoj i naučnoj praksi, postoji odgovornost za izvršene poslove – rezultate istraživanja između naručioca i izvršioca istraživanja. Stoga se opravdano može postaviti više pitanja, od kojih su posebno značajna: odakle ova struktura finansijera navedenog "projekta" IDC-a i analogno tome ko je faktički naručilac istraživanja, kao i koja je odgovornost, ako je uopće ima, u odnosu izvršioca prema naručiocu, odnosno naručiocima istraživanja, zatim koji su ciljevi i koja je svrha istraživanja sa stanovišta naručilaca istraživanja, te ko je stvarni korisnik rezultata istraživanja i obaveza i svrha rezultata istraživanja?

IDC je u svojoj bazi podataka, pod nazivom "BOSANSKA KNJIGA MRTVIH", 16. decembra 2005. imao 300.000 imena, navodeći da to nije broj "žrtava".[36] Taj je podatak ostao nepromijenjen i do 21. juna 2007.[37] Imajući to u vidu, začuđuje da je broj imena u bazi podataka IDC-a ostao isti (300.000) – i 16. decembra 2005. i 21. juna 2007. Tako se opravdano postavlja pitanje – kako je IDC, na osnovu tog nepromijenjenog broja u bazi podataka 2005. i 2007, mogao predstaviti različite podatke o broju ubijenih i nestalih (2005. godine – 93.837, a 2007. godine – 97.207)? Logično je bilo očekivati da broj imena u bazi podataka IDC-a 21. juna 2007. za nekoliko hiljada bude veći u odnosu na 16. decembar 2005, s obzirom na to da je broj ubijenih i nestalih, po IDC-u, 2007. povećan za 3.370 lica.

---

36 "*DANI* ", 23. decembar 2005, str. 14.

37 "*DANI* ", 29. juni 2007, str. 20. S tim u vezi, M. Tokača je, u intervjuu za "*DANE*", 29. juna 2007, pored ostalog izjavio: "Tokom istraživanja registrovano je 300.000 imena ratnih žrtava" (Isto). Međutim, to nije tačno, jer je, po ocjeni P. Balla, E. Tabeau i Ph. Verwimp, taj broj (ukupan broj "svih sakupljenih slučajeva") manji i iznosi 246.736 imena (P. Ball – E. Tabeau – Ph. Verwimp, BOSANSKA KNJIGA MRTVIH: OCJENE BAZE PODATAKA, SAŽETI PREGLED, 14. juni 2007).

Raspolažući sa oko 100.000 različitih imena "ubijenih i nestalih", **ukupna baza podataka** takvog masovnog broja imena trebala bi biti mnogo veća od 300.000 imena, s kojom raspolaže IDC. **Komisija** (Vlade Republike Srpske) **za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995**, utvrđujući broj žrtava genocida u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995, u bazu podataka unijela je preko 150.000 imena. Analizom i komparacijom podataka za preko 150.000 imena iz raspoloživih izvora (preko 30 spiskova raznih društvenih subjekata i druge dokumentacije različite provenijencije) utvrđeno je da se radi o **13.569** različitih imena žrtava zločina, koja se pojavljuju u raznim izvorima, a odnose na period 1992-1995. "za šire srebreničko područje".[38]

Komisija je otkrila, identifikovala, selekcionirala i izvršila izbor osnovnih bitnih izvora podataka i izvora saznanja o navedenom broju žrtava genocida, sa bazom podataka od preko 150.000 imena.[39] Radi se o sljedećim izvorima podataka:

1. *Dom za ljudska prava Bosne i Hercegovine*;
2. *Aplikacije Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine*;
3. *Spisak prijava Domu za ljudska prava*;

---

[38] VLADA REPUBLIKE SRPSKE, KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, 2007, *DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, 15. oktobar 2004.

E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak su, u cilju utvrđivanja "ljudskih gubitaka" u Sarajevu za vrijeme opsade, za potrebe Predmeta Galić (IT-98-29-I), formirali bazu podataka od oko 40.000 imena (ICTY, Predmet br. IT-98-29-I, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak, *Ljudski gubici tokom "opsade Sarajeva" od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*, Hag ,10. maj 2002).

[39] VLADA REPUBLIKE SRPSKE, KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, 2007, *DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, 15. oktobar 2004. Sa navedenom bazom podataka, sa osnovnim podacima o 150.000 imena, raspolaže i Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, čiji su podaci vlastitih naučno-empirijskih istraživanja uključeni u navedenu bazu podataka.

4. *ICTY – Hag – "Srebrenica – Missing Persons In July 1995"*;
5. *MKCK – Antemortem Date Base*;
6. *Lista lica za koje je ICRC – MKCK primio podatke o smrti, a čiji posmrtni ostaci nisu predani porodicama*;
7. *MKCK, Pronađena i identifikovana lica*;
8. *MKCK, Potvrda o nestanku – priložene potvrde o nestanku uz pojedinačne aplikacije*;
9. *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*;
10. *Spisak ICMP-a (Međunarodna komisija za nestala lica) – "SREBRENICA '95"*;
11. *Spisak Udruženja "Žene Srebrenice", Tuzla*;
12. *"Žrtve Srebreničke apokalipse", Sarajevo, 2002*:

    - ubijeni i nestali 1992-1995. godine;

    - ubijeni i nestali u julu 1995. godine;
13. *Spisak Udruženja građana MAG, Sarajevo*;
14. *Spisak PHR (Ljekari za ljudska prava)*;
15. *Spisak sahranjenih u Potočarima, 11. jula 2003*;
16. *Spisak sahranjenih u Potočarima, 11. jula 2004*;
17. *Srebrenica – Potočari spomen-obilježje i mezarje, Srebrenica, septembar 2003*;
18. *Spisak Sabirnog centra Batkovići 1995. godine*;
19. *Kantonalno Tužilaštvo Tuzla – Pronađena i identifikovana lica*;
20. *Spisak Holandskog bataljona Ujedinjenih nacija u Potočarima*;
21. *Udruženje "Majke enklava Srebrenica i Žepa", Sarajevo*;
22. *Federalna Komisija za traženje nestalih, Sarajevo*;
23. *OBS RS – potvrde policijskih stanica za kontrolu prelaska Državne granice, Bratunac, 1995. godine*;

24. *Izvještaji nadležnih organa iz Srbije i Crne Gore*;

25. *Ministarstvo unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine – Spisak pripadnika MUP-a Srebrenica i Žepa*;

26. *Skupština općine Vlasenica – Spisak upisanih u matične knjige umrlih po sudskom rješenju*;

27. *Spisak lica upisanih u matične knjige umrlih u periodu 1. januar 2000 - 30. juni 2000. jodine, za općinu Srebrenica*;

28. *Armija Bosne i Hercegovine – Spisak poginulih vojnika Armije Bosne i Hercegovine rođenih u općinama Srebrenica, Zvornik, Rogatica i Han-Pijesak, 1992-1995. godine*;

29. *AOP Tuzla – Spisak poginulih boraca sa općina Srebrenica, Vlasenica, Bratunac i Zvornik*;

30. *Nijaz Mašić, Bratunac – Spisak poginulih i nestalih, Tuzla, 1996*;

31. *Naser Orić, Srebrenica – Spisak poginulih i nestalih, Ljubljana, 1995*;

32. *OEBS – Biračka spisak Srebrenica i Bratunac 1997/1998*;

33. *Popis stanovništva 1991. godine – Srebrenica, Bratunac, Zvornik, Rogatica, Vlasenica, Han-Pijesak*;

34. *Kancelarija za traženje nestalih lica (Vlada Republike Srpske), Banja Luka*;

35. *Razni dokumenti i izvještaji 28. divizije i 2. korpusa Armije Bosne i Hercegovine o stradalim licima tokom rata 1992-1995. godine*.[40]

Naziv Baze podataka ("BOSANSKA KNJIGA MRTVIH"), kao i sama baza podataka, nije rezultat rada IDC-a. Naime, IDC je naziv Baze podataka "Bosanska knjiga mrtvih" preuzeo od Udruženja građana "MAG", čiji projekt, odnosno "*Iskaz o stradalom licu*", nosi naziv "BOSANSKA KNJIGA MRTVIH". Pored preuzimanja naziva projekta, IDC je preuzeo i bazu podataka tog udruženja samo sa imenima žrtava,

[40] Isto.

u elektronskoj formi, a potpunim podacima iz instrumenta koji je korišten u prikupljanju raspolaže Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Iskaz predsjednika IDC-a o tome da u ovom projektu "**država nije participirala nijednim gestom, ni jednom markom, ničim...**"[41] najgrublja je laž. Naime, država je u teškim uslovima agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, genocida nad Bošnjacima i drugih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 28. aprila 1992, formirala *Državnu komisiju za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima* u okviru koje je angažovala značajan broj renomiranih intelektualaca, uglednih univerzitetskih profesora i određeni broj vrsnih pravnih stručnjaka, te obezbijedila osnovne uslove za rad – prostor, materijalno-tehnička i finansijska sredstva. Samo u toku agresije Komisija je prikupila značajan fond podataka o žrtvama zločina (baza podataka od 75.000 imena), te obezbijedila značajnu arhivsku građu – brojna dokumenta, audio, video i foto zapise o zločinima, te izjave preživjelih žrtava – očevidaca zločina. Sve navedene materijale, a posebno bazu podataka o žrtvama, preuzeo je i prisvojio M. Tokača. Na ovaj način on je nezakonito prisvojio i u lične svrhe, s ciljem vlastite promocije i lične zarade, prisvojio ono što je vlasništvo države Bosne i Hercegovine, koja je finansirala i obezbjeđivala i druge minimalno-optimalne uslove za rad i poslije potpisivanja Dejtonskog sporazuma. U prilog navedenoj tvrdnji možemo navesti sljedeće argumente:

- prvo, od ukupnog broja ubijenih i nestalih koje je objavio IDC (97.207) samo je 22.207 imena do kojih je to udruženje došlo vjerovatno vlastitim aktivnostima i radom;

- drugo, za realizaciju "projekta" "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", tj. za prikupljenih 22.207 imena, IDC je obezbjeđivao sredstva od raznih subjekata, ali prvenstveno međunarodnih. Tako je M. Tokača za 22.207 prikupljenih imena dobio sredstva, kako on tvrdi, preko milion KM;

- treće, u procesu istraživanja, koje ima sve odlike, kako smo ranije naveli diletantskog, odnosno amaterskog istraživanja, učestvovali su razni

41 "*DANI* ", 29. juni 2007, str. 21.

istraživači – amateri, po M. Tokači – volonteri, koji, po njemu, navodno nisu primali plaću, kao ni on, već su "žrtvovali novac, vrijeme i znanje".[42] U procesu prikupljanja podataka angažovani su i srpski policajci, od kojih je većina upravo učestvovala u izvršenju brojnih zločina (vjerovatno razlog njihovog angažovanja od M. Tokače je njihova "stručnost", "iskustvo" i "moralne odlike", koje su imali u vidu naručilac i nosilac istraživanja);

- četvrto, za i prezentaciju rezultata rada, uglavnom Državne komisije, M. Tokača je dobijao sredstva od stranih investitora, a pošto država Bosna i Hercegovina nije uopće reagirala, on joj je zahvalio sljedećim iskazom: "Radili smo posao u kome država nije participirala nijednim gestom, nijednom markom, ničim";

- peto, da bi domaćoj i međunarodnoj javnosti skrenuo pažnju na visoki stepen pouzdanosti i vjerodostojnosti ukupnih podataka o broju "ubijeni i nestalih", M. Tokača je angažovao trojicu međunarodnih stručnjaka (Patrick Ball, Ewa Tabeau i Philip Verwimp) koji su mu bili recenzenti i promotori prezentacije podataka;

- šesto, u svom obrazloženju motiva, interesa i ciljeva istraživanja M. Tokača je to prikazivao na način da su njegovi ciljevi i ciljevi ideologije, politike, određene religije i određene nauke bitno različiti. Tako je njegov navodni cilj utvrditi tačno i istinito broj žrtava, dok je, po njemu, cilj ovih drugih maksimalno povećati broj žrtava.[43] Kako su u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocidu nad Bošnjacima, po raznim osnovama i na razne načine, učestvovali brojni, ne samo domaći nego i međunarodni subjekti, sa različitim ulogama, zadacima, interesima i ciljevima, te kako današnji tzv. demokratski svijet nerado sluša i, uglavnom, izbjegava priču o zločinima, tako je njihovo nastojanje i želja da rezultate agresije značajno reduciraju. U tom smislu svaki subjekt, kao pojedinac ili određena organizacija i institucija koja je spremna angažovati se na tom planu kako bi ispunila njihova očekivanja, biva,

---

42 Isto.

43 "*Oslobođenje*", 22. juni 2007, str. 2; "*NOVI POGLEDI*", ACIPS (Asocijacija Alumni centra za interdisciplinarne postidplomske studije), Sarajevo, ljeto 2007, str. 5; "DANI ", 29. juni 2007, str. 19.

prije svega, finansijski podržana i nagrađena. Najbolji primjer ovog stanovišta jeste upravo i značajna podrška M. Tokači i IDC-u za rad u čijoj je osnovi, prije svega, rezultat rada Države i njene komisije;

- sedmo, neposredno uoči početka procesa u Tužbi Republike Bosne i Hercegovine protiv Srbije i Crne Gore Pravni tim Bosne i Hercegovine obratio se M. Tokači sa zahtjevom da im ustupi rezultate istraživanja Državne komisije, pri čemu je M. Tokača nastojao da pomoću trgovine sa Državom dođe do izvjesnih i značajnih materijalno-finansijskih kompenzacija, nastojeći da Državi proda ono što je njeno.[44]

Da bi se utvrdila istinitost pribavljenih podataka, neophodno je, prije svega, utvrditi mogućnosti intersubjektivne provjerljivosti, kao i proceduru i argumente koji će se koristiti u procesu provjere podataka. Ovo pitanje kroz praksu istraživanja serioznije se obrađuje u etapi ocjene i analize podataka. Do sada je poznato, na to nas je uputila istraživačka praksa, nekoliko osnovnih načina valjanosti, pouzdanosti i vjerodostojnosti prikupljenih podataka. Ovom prilikom samo ćemo navesti te osnovne načine, a to su:

- logička i tehnička kontrola podataka,
- slaganje (stepen slaganja) podataka sa postojećim teorijskim i drugim saznanjima o predmetu istraživanja,
- međusobno upoređivanje podataka dobijenih iz raznih izvora,
- odnos podataka prema predmetu istraživanja, te
- ocjene podataka od grupe eksperata.

Pitanje podataka i njihove valjanosti u procesu stjecanja naučnog saznanja jedno je od osnovnih teorijskih, logičkih, metodoloških, metodskih i istraživačkih pitanja. U svakom istraživanju predmet istraživanja, stavovi hipoteza, varijable i indikatori, determiniraju i upućuju nas na pribavljanje određenih i odgovarajućih podataka. Ozbiljnost ovog pitanja i njegovo potpunije sagledavanje zahtijeva povezivanje sa koncepcijom istraživanja, konceptualizacijom istraživanja, izradom istraživačkog

---

[44] Asaf Bećirović, PODACI VRIJEDNI 10 MILIONA DOLARA, *Lice i naličje zahtjeva Mirsada Tokače, direktora Istraživačko dokumentacionog centra*, "*Oslobođenje*", 19. januara 2006, str. 7.

projekta, preko njegove realizacije, do izrade izvještaja o istraživanju i rezultatima istraživanja, njegove prezentacije i primjene rezultata istraživanja u društvenoj i naučnoj praksi. Dakle, da bi prikupljali podatke, prije svega, mora biti jasno definisan predmet istraživanja, moraju biti jasne činjenice i njihove neposredne ili posredne manifestacije, varijable, kao i njihovi indikatori koji su u osnovi podataka. Naravno, to nas upućuje na izradu instrumentarija, čijom ćemo primjenom prikupljati podatke o predmetu istraživanja.

U nizu pitanja o kojima treba posjedovati barem elementarna teorijsko-metodološka (sa)znanja su i pitanja izvora podataka i njihovih karakteristika, postojanje raznovrsnih podataka, definisanje pojmova i njihova uloga, značaj i značenje u procesu stjecanja naučnog saznanja, te klasifikacija osnovnih bitnih pojmova i njihova dvostruka veza. S jedne strane se veza manifestuje u pravcu otkrivanja, identifikovanja i konstatovanja realiteta društvene stvarnosti, a s druge strane njihova povezanost sa izgradnjom i konstruisanjem instrumentarija kojim će se pribavljati podaci.

Ovo su samo neka od pitanja o kojima postoji relativno bogat fond naučnoverifikovanih saznanja iskazanih i sistematizovanih u najsavremenijoj metodološko-istraživačkoj literaturi, kako inostranih tako i nekih domaćih autora.[45]

Da bi se vršilo poređenje podataka koje nudi IDC i druge relevantne ustanove ili organizacije, mora se poći od utvrđivanja predmeta poređenja, komparabila i pokazatelja razlika. U istraživačkoj praksi, ako je već sprovedeno istraživanje, mogu ga ponoviti nezavisni istraživači ili ustanove. Tako istraživanje s obzirom na ulogu ima odlike verifikatornog istraživanja. Međutim IDC nije vršio vlastito empirijsko istraživanje, pa nije ni moguće sprovoditi verifikatorno istraživanje, a posebno nije jasno predstavljena, opisana i objašnjena metodološka, teorijska, empirijska, istraživačka paradigma, te se, na bazi njima poznate neke metodologije njihovog rada, došlo do određenih podataka koji mogu biti predmet kritičke analize, polazeći od, prije svega, osjetljivosti i složenosti

---

45 Dž. Termiz, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003; S. Milosavljević - I. Radosavljević, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, *Službeni glasnik*, Treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2005.

istraživačkog problema, odnosno predmeta, načina na koji se došlo do tih podataka i njihove tačnosti, istinitosti, komparirajući ih sa podacima iz drugih izvora ili, što je još bolje, sa rezultatima istraživanja nekih društvenih subjekata do kojih su oni došli primjenom metoda naučnog saznanja i metoda naučnog istraživanja.

Pošto ovo nije kurs iz metodologije, pa čak ni kratki vodič za istraživače početnike, već je prethodni tekst samo osnova i podsticaj za ozbiljnija promišljanja onima koji se bave ili se namjeravaju baviti ovim istraživačkim poslom, a posebno istraživanjem žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Svaka žrtva ima svoje ime i prezime, svoj životni put, mjesto rođenja, roditelje, rodbinu, prijatelje, itd. i neprimjereno je posmatrati ih samo kao statistički broj. Žrtave genocida su ubijane na stravične načine, izložene raznim torturama i patnjama prije smrti, a oni koji su preživjeli i izbjegli smrt od rezultata agresije i genocida i drugih strahota rata umirali su i umiru znatno ranije nego što je to bilo uobičajeno prije rata za ljude u tim godinama. Može se čuti za razne dijagnoze o najstrašnijim bolestima, prečesto spominjanje posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), a da ne govorimo o društvenim i socijalnim bitnim strukturnim i drugim poremećajima, koji su posredne manifestacije neposrednog uzročnika – agresije i genocida.

Prethodno navedeno bilo bi nužno istaći iz razloga što IDC "uvjerljivo" iznosi samo podatke, odnosno dimenzije i kvantifikacije ljudskih žrtava, ne nudeći njihova imena i prezimena, koja je neophodno prezentirati javnosti, što je i najmjerodavniji način u utvrđivanju tačnosti, istinitosti, pouzdanosti i potpunosti podataka koji se nude.

Poređenje podataka Udruženja IDC možemo vršiti samo sa provjerenim, tačnim i istinitim podacima do kojih su došle relevantne istraživačke ustanove, koji mogu imati ulogu repera, a čiji rezultati mogu biti provjereni, a provjera je u funkciji istinitosti, saopćavanjem i javnim predstavljanjem svih imena žrtava. U tom kontekstu, iznijet ćemo nekoliko konkretnih primjera.

U **Srebrenici** je (pretpostavljamo da IDC misli na Srebrenicu, sigurnu zonu Ujedinjenih nacija) jula 1995, po IDC-u, "ubijeno i nestalo"

6.886 lica.[46] Po Međunarodnoj komisiji za nestala lica (ICMP) broj "nestalih" iznosi **7.747**. MKCK navodi broj od **7.635** lica. Prema podacima ICTY-a iz 2005. (Spisak Tužilaštva iz 2005.) "**ukupan broj žrtava u vezi sa padom Srebrenice 1995. godine iznosi najmanje 7.661**".[47] Prema bazi krvi (u laboratoriju u Tuzli), koju su do oktobra 2007. porodice dale, broj žrtava iznosi **7.789**.

Komisija Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995. utvrdila je broj od **8.742** žrtve genocida (za 7.108 imena, datumi nestanka ili smrti su unutar razdoblja od 10. do 19. jula 1995, uključujući 10. i 19. juli 1995; za 698 imena najmanje jedan datum nestanka je van perioda od 10. do 19. jula 1995, s tim što je taj datum unutar jula 1995, te 936 lica, za koja je najmanje jedan datum nestanka unutar predmetnog perioda, od 10. do 19. jula 1995, a ostali su datumi van jula 1995).[48]

Najnoviji rezultati istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu pokazuju da broj žrtava genocida u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995. godine, iznosi **8.657**.

Ni broj "ubijenih i nestalih" u Srebrenici (?) "92-95." godine IDC-a od **8.945** lica (4.537 ubijeni i 4.408 nestali), od čega 8.460 Bošnjaka i 480 Srba, nije tačan. Komisija Vlade Republike Srpske za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995, evidentirala je **13.569** imena, koji se odnose na period od 1992-1995. "za šire srebreničko područje".[49]

---

[46] "*DANI* ", 29. juni 2007, str. 20; Udruženje Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Prezentacija rezultata projekta "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", Sarajevo, 21. juni 2007.

[47] ICTY, Tužilaštvo, H. Brunborg-E. Tabeau i A. Hetland, NESTALI I MRTVI IZ SREBRENICE: IZVJEŠTAJ I SPISAK IZ 2005, *Izvještaj vještaka u predmetu Vujadin Popović*, Hag, 16. novembar 2005.

[48] VLADA REPUBLIKE SRPSKE, KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, 2007, DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, Banja Luka, 15. oktobar 2004.

[49] Isto.

Podaci IDC-a (**8.877**) o "ubijenim i nestalim iz regije Podrinje 91-95" u Srebrenici (?) također, nisu tačni. Po njemu je broj "ubijenih i nestalih" iz Bratunca 1.741 lice, što nije tačno. Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu taj broj samo za juli 1995. iznosi 1.898 lica. Broj "ubijenih i nestalih" sa područja Vlasenice u periodu 1991-1995, po IDC-u, je 729 lica, a prema rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu samo za juli 1995. taj broj iznosi 953. U općini Vlasenica samo 1992. ubijeno je oko 1.000 Bošnjaka. Broj "ubijenih i nestalih" sa područja Zvornika, po IDC-u, je 422 lica, a po rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu samo u toku jula 1995. je 396 lica.

Broj "ubijenih i nestalih iz regije Podrinje 1995." u Srebrenici (?), po IDC-u, iznosi **6.984** lica, a 1991. - 1995. godine - **8.877**, što znači da je, prema "istraživanju" IDC-a, u periodu 1991, 1992, 1993. i 1994. "ubijeno i nestalo" samo **1.893** lica, što je najgrublji falsifikat. Prema dosadašnjim istraživanjima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu samo u srednjem Podrinju (Vlasenica, Bratunac, Srebrenica i Zvornik) ubijeno je preko 6.000 lica.

Podatke o "ubijenim i nestalim" "iz regije Podrinje 1995." u Srebrenici (?) IDC različito prikazuje. Na jednom grafikonu navodi se broj od 6.984, na drugom 6.958, a na trećem, te četvrtom, 6.975.

U Srebrenici (?) je u julu 1995, po IDC-u, "nestalo i ubijeno" 511 djece, što nije tačno. Broj žrtava iz te populacije znatno je veći. Naime, prema dosadašnjim rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995. ubijeno je 674 djece (do 18 godina), s tim što je, vjerovatno, u ovoj skupini, zbog nepotpunosti podataka, taj broj, nažalost, još veći).

Ni podatak IDC-a o ukupnom broju ubijenih (Bošnjaka i Srba) na području općine Foča nije tačan: po IDC-u taj broj iznosi 2.805, a prema dosadašnjim rezultatima istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu 2.847.

Kada se govori o žrtvama Sarajeva (10 gradskih općina po Popisu stanovništa iz 1991), potrebno je, iz više razloga, razlikovati dva teritorijalna područja: - područje u opsadi i - područje pod okupacijom. S tim u vezi, potrebno je utvrditi broj žrtava u opsadi Sarajeva i broj žrtava u okupiranim dijelovima Grada. IDC iznosi podatak o **14.011** "ubijenih i nestalih" u periodu od 1991-1995, pri čemu je, pored ostalog, broj "vojnika" za više hiljada veći od broja civila.[50] Takvo saznanje koje nude evidencije IDC-a ne odgovaraju faktičkom stanju društvene stvarnosti. Rezultati istraživanja ICTY-a drastično se razlikuju od evidencije IDC-a.

E. Tabeau, J. Bijak i N. Lončarić procijenili su - za potrebe ICTY-a, u predmetu Milošević (IT-02-54), broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995, i na osnovu, pored ostalog, empirijskog istraživanja Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu - da "**ukupan broj umrlih na području Sara-jeva šest**/dijelovi šest sarajevskih općina: Centar, Ilidža, Novi Grad, Novo Sarajevo, Stari Grad i Vogošća – primj. S.Č./ **u periodu od aprila 1992. do decembra 1995. iznosi 18.889. Taj broj obuhvata četiri kategorije umrlih: civile koji su umrli povezano sa ratom (4.954), vojnike koji su umrli povezano sa ratom (4.548), civile koji su umrli prirodnom smrću, te smatramo da te smrti nisu povezane sa ratom (8.285) i broj umrlih civila, čija se smrt ne može svrstati ni u kategoriju povezanih ni u kategoriju nepovezanih sa ratom (1.102)**".[51] Od 18.889 "**ukupnog broja umrlih**" na području dijela navedenih sarajevskih općina u opsadi navedeni autori procijenili su "**da je bilo ukupno 9.502 neposredne žrtve opsade (civili i vojnici: 4.954, odnosno 4.584)**", pri čemu su naglasili da taj broj "**još nije konačan**".[52]

Očigledno je da postoje evidentna značajna neslaganja u saopćenim evidencijama IDC-a i podacima istraživača ICTY-a o ukupnom broju žrtava na području Sarajeva. IDC je u svojoj evidenciji naveo ukupan

---

[50] Udruženje Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Prezentacija rezultata projekta "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", Sarajevo, 21. juni 2007.

[51] ICTY, Demografsko odjeljenje, Tužilaštvo ICTY-a, Predmet Milošević (IT-02-54), E. Tabeau, J. Bijak i N. Lončarić, *Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995*, Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka, Hag, 18. august 2003.

[52] Isto.

broj "ubijenih i nestalih" za područje deset općina Grada Sarajeva u periodu 1991-1995. i taj broj iznosi 14.011, od čega 8.407 "vojnika" i 5.604 civila. Podaci ICTY-a o broju žrtava u opsadi Sarajeva – dijelovi šest gradskih općina u periodu 1992-1995, ukazuju nam da je "**ukupan broj umrlih**" 18.889, od čega je "**bilo ukupno 9.502 neposredne žrtve opsade**", među kojima 4.954 civila i 4.584 vojnika.

Evidenciju IDC-a o statusu žrtava na području Sarajeva ne potvrđuju podaci E. Tabeau, J. Bijaku i N. Lončarić. Broj poginulih "vojnika", po IDC-u (8.407), veći je od ubijenih civila (5.604), kako kod Bošnjaka (5.600), tako i kod Srba (2.464), za razliku od podataka navedenih istraživača ICTY-a, po kojima je "**broj civila koji su umrli povezano sa ratom**" u opsadi Sarajeva (4.954) veći od broja "**vojnika koji su umrli povezano sa ratom**" (4.548).

Broj civila ubijenih - "**povezanih sa ratom**" u opsadi mnogo je veći nego što su to stručnjaci ICTY-a utvrdili. Broj civila od 8.285 koji su, po E. Tabeau, J. Bijaku i N. Lončarić, umrli prirodnom smrću, a "nepovezani sa ratom", u suprotnosti je sa njihovim stanovištem "o dobnom obrascu" žrtava, kojim ukazuju na razliku između **preranog mortaliteta** i **prirodnog mortaliteta** i činjeničnom stanju faktičke društvene situacije, uslova i načina života stanovništva pod opsadom u Sarajevu u periodu od 1992-1995.[53]

---

[53] ICTY, Predmet br. IT-98-29-T, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, E. Tabeau, M. Zoltkowski i Jakub Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994,* Hag, 10. maj 2002.

Ukazujući na "**demografske stope**" žrtava tokom opsade Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994, E. Tabeau, M. Zoltkowski i J. Bijak su, pored ostalog, utvrdili:

"- ….. dobni obrasci poginulih i umrlih prirodnom smrću izrazito se razlikuju: kod poginulih, većina smrtno stradalih pripadala je nižoj dobnoj grupi (18-69), što treba gledati kao na prerani mortalitet, koji se ne podudara sa redovnim mortalitetom prema dobi (naprimjer, u dobnom obrascu prirodnog mortaliteta većina smrtnih slučajeva javlja se u najvišoj dobi),

- broj ranjenih u 1992-1994. iznimno je visok, iznosi 4.412 ranjenih lica na 100.000 stanovnika, što je preko tri puta više od broja smrtnih slučajeva u 1990-1991" (Isto, str. 6).

c) *Kritički osvrt na ocjenu Baze podataka IDC-a*

Na zahtjev IDC-a i ambasada Norveške i Švicarske angažovani su Patrick Ball, Ewa Tabeau i Philip Verwimp[54] da daju svoje mišljenje na stručni izvještaj "BOSANSKA KNJIGA MRTVIH: OCJENA BAZE PODATAKA" IDC-a. Njihov izvještaj od 14. juna 2007. odnosi se na Bazu podataka IDC-a "BOSANSKA KNJIGA MRTVIH", poznate i kao "PROJEKT O EVIDENCIJI GUBITAKA STANOVNIŠTVA", koja

---

[54] Patrick Ball – Ewa Tabeau – Philip Verwimp, BOSANSKA KNJIGA MRTVIH: OCJENA BAZE PODATAKA, SAŽETI PREGLED, 14. juni 2007. godine, str. 1-9.

Dr Patrick Ball, šef je tehničkog sektora kompanije Benetech Initiative. Također rukovodi Programom za ljudska prava kompanije Benetech, koji uključuje Martus projekte i Human Rigths Data Analysis Group (HRDAG). Doktorat iz sociologije stekao je 1998. na Univerzitetu Michigen. Od 1991. Ball je dizajnirao sisteme za upravljanje informacijama i proveo statističke analize velikih projekata baze podataka u vezi sa ljudskim pravima koje koriste komisije za istinu, nevladine organizacije, tribunali i misije Ujedinjenih nacija u El Salvadoru, Etiopiji, Gvatemali, Haitiju, Južnoafričkoj Republici, Kosovu, Sijera Leoneu, Šri Lanki, Peruu. Timor-Lesteu, Bosni i Hercegovini i Čadu. Trenutno je uključen u projekt Benetecha u Šri Lanki, Kolumbiji, Burmi, Liberiji, Gvatemali i drugim zemljama diljem svijeta (Isto, str. 7).

Osnovni biografski i podaci o naučno-profesionalnom razvoju **dr. Ewe Tabeau** dati su na str. 94 studije.

Dr. Philip Verwimp studirao je ekonomiju i sociologiju na Univerzitetu u Antwerpenu, Leuvunu i Göttingenu, a kao postdiplomac radio na polju Političke ekonomije i proučavanju genocida na Univerzitetu Yale. Doktorirao je ekonomiju (2003) na Katoličkom univerzitetu u Leuvenu na temu "Politička ekonomija razvoja i genocid u Ruandi". Predaje Istraživačke metode i Razvojnu ekonomiju na univerzitetima Leuven, Antwerpen, Utrecht i na Institutu za socijalne studije u Hagu. Radio je kao ekonomista Svjetske banke zadužen za pitanja siromaštva u svijetu (2004-2005). Godine 2004. nagrađen je nagradom Jacques Rosenberg Fondacije Auschwitz za disertaciju, a 2006. godine nagrađen za najbolji rad objavljen u *Journal of Peace Research*. Njegovi su radovi objavljivani u *Journal of Development Economics*, *Journal of Peace Research*, *Population Studies*, *European Journal of Population*, *Journal of Conflict Resolution*, *European Journal of Political Economy*, između ostalih. Istraživački interes uključuje političku ekonomiju razvoja i sukoba, siromaštvo, nejednakost, demografiju, diktaturu, ljudska prava i genocid. Redovno recenzira radove za akademske časopise, učestvuje i organizira konferencije i radionice.

Dr. Verwimp je suosnivač i jedan od direktora organizacije Households in Conflict Network (www. hich.org), te je zamjenik direktora Microcon, velikog istraživačkog projekta Evropske unije koji se bavi pitanjima konflikta (Isto).

predstavlja "opću bazu podataka za Bosnu i Hercegovinu (BiH) o smrtima vezanima za rat 1992-1995".[55]

Sačinjeni izvještaj obuhvata i sadrži: "SAŽETI PREGLED" i "TEHNIČKI IZVJEŠTAJ".

Autori "SAŽETOG PREGLEDA" istražili su "tri područja Baze podataka" IDC-a i to:

- prvo, probleme sa podacima kao što su: "greške, čišćenja podataka", "greške koje mogu biti posljedica 'pogrešno unesenih vrijednosti u Bazu podataka'", potpunost identificiranih podataka i karakteristika u pogledu smrti;
- drugo, "čuvanje originalnih informacija u Bazi podataka", pri čemu su pažnju usmjerili na evidencije nastale iz različitih izvora, koje daju djelimične, kompatibilne informacije i na izvore korištene za izradu Baze podataka;
- treće, "obuhvatnost Baze podataka" u smislu "pregleda postupaka radi promjene i eliminacije duplikata".

U nastavku teksta koji se bavi ocjenom Baze podataka IDC-a sažeto su predstavljeni bitni rezultati koji razmatraju i izlažu Opće nalaze, kvalitet podataka i nepotpunost izvještavanja, čuvanje originalnih informacija o žrtvama, duplikate, izvore i preporuke, kao i osnovne podatke o autorima.

---

[55] Isto. P. Ball – E. Tabeau i Ph. Verwimp su završili svoju ocjenu na "zahtjev onih koji su nas pozvali u projekt, te radi šire publike, tj. za sve druge zainteresirane o aspektu rata 1992-1995. godine u Bosni i Hercegovini koji se tiče žrtava. To bi mogle biti porodice poginulih koje bi mogle imati interesa za BAZU PODATAKA, historičari koji nastoje utvrditi istinu o bosanskom ratu, političari koji u svom političkom programu imaju pitanja koja se tiču žrtava, nevladine organizacije koje rade na sprečavanju kršenja ljudskih prava u regionu Balkana, posmatračima procesa pomirenja u regionu, međunarodnim i domaćim sudovima koji gone pojedince odgovorne za kršenje međunarodnog humanitarnog prava i zakona ratovanja u sukobima u Bosni i Hercegovini u periodu 1992-1995, kao i mediji. Svi oni koji namjeravaju konsultirati ovu najveću postojeću bazu podataka o žrtvama rata 1992-1995. iz vlastitog interesa, u svrhu rada ili istraživanja, ustanovit će da je ova ocjena korisna i poučna" (Isto).

U okviru **Općih nalaza** autori konstatuju:

- Baza podataka IDC-a (do jula 2006) sadrži 96.895 slučajeva (evidencija) – koji se odnose na svaku pojedinačnu žrtvu koja je "ubijena, umrla na drugi način u okolnostima vezanim za rat ili nestala tokom rata". To je, po njima, broj pojedinačnih slučajeva koje oni nazivaju "aktivnim", od ukupnog broja sakupljenih i evidentiranih slučajeva, koji iznosi 246.736. Baza podataka, koja obuhvata ukupan broj slučajeva od 246.736 je, po autorima, sačinjena od "nekoliko izvještaja" koji su sadržani u evidenciji o ukupnom broju svih slučajeva;

- broj od 96.895 nije ukupan broj žrtava u Bosni, kao što to, za razliku od autora, mnogi smatraju, već se navedeni broj "treba smatrati približnim minimalnom broju žrtava, a ne ukupnim brojem";

- statistika Baze podataka IDC-a o žrtvama prikupljena je iz različitih izvora, uglavnom, "od pojedinačnih informatora, kao što su svjedoci, bliski rođaci, prijatelji, susjedi, itd., koji su dobrovoljno pružili ovu informaciju, ili iz općih izvora o žrtvama vezanim za rat, kao što su novinski izvještaji, knjige, liste nestalih lica, nevladine organizacije, vladini izvori, itd.". S tim u vezi, njihova ozbiljna kritika odnosi se na nedostatak – "netraženje standardiziranih dokumenata" koji bi imali funkciju repera u provjeri izjava intervjuisanih. Dakle, kritika je s pravom usmjerena na odsustvo provjere pouzdanosti i vjerodostojnosti podataka koji se unose u bazu podataka;

- Baza podataka IDC-a, koju oni nazivaju "najvećom postojećom bazom podataka o žrtvama rata 1992-1995", "ne smije se koristiti sama, već zajedno sa drugim izvorima o žrtvama rata ili incidentima i epizodama tog rata". Sugestija koju iznose autori veoma je značajna, jer je u funkciji "sprečavanja pristrasnosti u pogledu statistike i stvaranja jedne historijske netačne slike, te pomoć da se izbjegnu dezinformacije javnosti".

Možemo se složiti sa autorima nalaza da je riječ o "**evidenciji gubitaka stanovništva**" i da se ne radi o ukupnom broju "**žrtava rata 1992-1995. u Bosni**", već taj broj treba smatrati, ne samo kao minimalan, već, kako oni kažu, "**približnim minimalnom broju žrtava**". Također se možemo složiti o potrebi rigoroznije kontrole podataka, kao i mogu-

ćem reperu kontrole "**standardiziranim dokumentima**" podataka, ali ne smijemo izgubiti iz vida nekoliko bitnih činjenica:

- prvo, ovdje se ne radi ni o kakvom istraživanju, preciznije posebno ne o naučnom istraživanju;
- drugo, shodno tome, ne postoji ni naučnoistraživački projekt, kao cjeloviti naučno-operativni dokument, koji, pored ostalog, sadrži i obuhvata i instrumentarij, pomoću kojeg se pribavljaju podaci iz dostupnih i relevantnih izvora, a na osnovu koga se kreira baza podataka. Kontrola podataka neizbježna je u svim etapama i fazama istraživačkog procesa, od predistraživanja, u toku samog prikupljanja, u toku unosa podataka u bazu podataka, u fazi sređivanja i obrade podataka, u analizi podataka i njihovom korištenju, u testiranju hipoteza istraživačkog projekta, do konstituisanja, prezentacije izvještaja i primjene rezultata u naučnoj i društvenoj praksi;
- treće, autori Bazu podataka IDC-a s pravom nazivaju Projekt o **evidenciji gubitaka stanovništva**, a ne istraživački projekt. Međutim, Baza podataka, konstruisana na osnovu evidencije IDC-a, zasnovana je na selektivnom i pojedinačnom korištenju **raznih evidencija različitih društvenih subjekata** (posredovana saznanja). Pri tome je izvršeno otklanjanje duplikata imena žrtava i sačinjena jedna jedinstvena integralna evidencija, a kao što smo ranije naveli, korištenjem postupaka eliminacije duplikata imena na osnovu najprostije komparacije, koja u osnovi nije rezultat, prije svega, neposrednog vlastitog rada, nego je rad u čijoj je osnovi tuđi rad, nastao po raznim metodologijama, principima, kriterijima, polazištima, sa različitim motivima, interesima, ciljevima, svrhama i namjenama. Zbog toga je i teško koncipirati i konstruisati, na ovakav način, jednu jedinstvenu bazu podataka. Logično da je najveća, jer su u njenoj osnovi druge (preuzete) baze podataka zasnovane na svojim evidencijama. Po sličnoj metodologiji i, uglavnom, sa istim izvorima, radili su E. Tabeau i J. Bijak, pa je njihova (ICTY) baza podataka (verzija od 2003) vjerovatno veća od baze podataka IDC-a, pošto su utvrdili "minimalan broj potvrđenih slučajeva smrti povezanih sa ratom", koji je veći (102.622 lica) od saopćenog podatka IDC-a (97.207). Ukoliko je polazište

i pristup u radu, kao i metodologija rada ista ili veoma slična, opravdano se postavlja pitanje kako se pojavila očigledno nastala razlika u broju "ubijenih i nestalih" između tih dviju baza podataka, a posebno začuđuje kako to da E. Tabeau navodi da je Baza podataka IDC-a najveća, kada je njena baza podataka vjerovatno veća. S tim u vezi, logički slijedi i naredno pitanje: kako je E. Tabeau mogla prihvatiti jednu od kardinalnih grešaka IDC-a : **veći broj "vojnika", odnosno boraca, u odnosu na civile**, u situaciji kada njeni rezultati govore sasvim suprotno.

Stanovište autora da "uključivanje mnogih slučajeva donosi samo marginalna poboljšanja ukazuje na to da je većina slučajeva već unesena u bazu podataka" implicira jedno ozbiljno, ali slojevito pitanje koje se odnosi na potpunost baze podataka. Prvi sloj pitanja odnosi se na mogućnost uključivanja novih slučajeva – saznanja o žrtvama, dok drugi sloj tog pitanja ukazuje na izvjesna marginalna poboljšanja, pošto je, po autorima, "većina slučajeva već unesena u Bazu podataka". Neshvatljivo je da ozbiljni istraživači kao što su P. Ball, E. Tabeau i Ph. Verwimp, uz iskazane i ozbiljne zamjerke postojećim poznatim evidencijama i bazi podataka kreiranoj na osnovu njih, Bazu IDC-a smatraju "izuzetnim dostignućem",[56] jer time iskazuju logičku nedosljednost u odnosu na primjedbe koje su prethodno iznijeli o kreiranju Baze podataka, potrebi kontrole podataka i minimalnom broju žrtava.

Istraživanje žrtava teških povreda međunarodnog humanitarnog prava u svakoj zemlji, pa time i u Bosni i Hercegovini, zahtijeva organizovanje i realizaciju pretežno empirijskog istraživanja, koje je po tipu, dijagnostičko-prognostičko, a po karakteru longitudinalno i panel istraživanje, te po vremenu trajanja dugoročno i permanentno istraživanje. Zatvaranje mogućnosti dolaženja do novih saznanja i njihovo uključivanje u postojeću bazu podataka jedan je problem. Druga vrsta problema upitnog karaktera proizlazi iz činjenice autorovih ocjena baze podataka kao kriterija, postulata i pristupa saznanju o ukupnom broju stvarnih

[56] Isto, str. 6. Baza podataka IDC-a, po navedenim autorima, "predstavlja izuzetno dostignuće svih onih koji su radili na ovom projektu" (Isto).

žrtava, polazeći od Baze podataka IDC-a. Istraživači i naučni radnici ranga P. Ball, E. Tabeau i Ph. Verwimp ne bi sebi smjeli dozvoliti ovu vrstu glorifikacije empirijsko-vulgarističkih, posrednih rezultata istraživanja, indukcijom i generalizacijom koju je izveo IDC. Ukoliko zaista navedeni istraživači podržavaju ovakav odnos i pristup u istraživanju žrtava u Bosni i Hercegovini, koje sprovodi IDC, onda ne samo da ozbiljno prigovaramo već ozbiljno i sumnjamo u namjere, motive, interese, ciljeve i naučnu etiku prethodno navedenih istraživača.

U nastavku teksta (ocjene) pod nazivom "**Kvalitet podataka i nepotpunost izvještavanja**" autori navode "stavke" koje su provjeravane u okviru "lične identifikacije" i "identifikacije događaja (npr. smrt ili nestanak)". Intersubjektivnost u procesu komunikacije podrazumijeva provjerljivost podataka koja je u funkciji istinitosti. U procesu provjere neophodno je saopćiti kriterije, uslove i proceduru provjere. Nije jasno značenje pojmova, koje autori upotrebljavaju, kao što su **podatak**, **informacija** i **obavještenje** – koje se ovdje ne spominje, već se implicitno izvodi iz pojma **podatak** koji sadrži i obuhvata određene stavke vezane za **ličnu identifikaciju** i **identifikaciju događaja**. Korisnicima teksta – ocjene nepoznato je koje stavke treba sadržavati podatak o ličnoj identifikaciji, kao i podatak o identifikaciji događaja. Ovo navodimo iz razloga što se u nastavku teksta u pojedinim alinejama navode iskazi, kao što su: "manje kompletna evidencija koju karakterizira to što ima samo jedan nedostatak", zatim iskaz "nepotpune evidencije" po autorima su one evidencije kojima "nedostaju vrijednosti za samo jednu dimenziju", nakon čega slijedi nastavak iskaza "što se lako može popraviti", što dodatno zbunjuje. Dakle, autori teksta iznose svoje ocjene, ali ne znamo na osnovu čega iznose te ocjene? Ozbiljno se postavlja pitanje kako se nešto može "lako popraviti" kroz dodatni rad ukoliko u međuvremenu empirijski izvor podataka nije živ, promijenio mjesto prebivališta – boravišta, odselio u inostranstvo, ne sjeća se onoga što je govorio i tome slično.

U jednoj od alineja ocjene autori ističu "vrijednosti koje nedostaju nisu problem baze podataka. Vrijednosti koje nedostaju problem su izvještavanja, radi se o informatorima koji nisu bili u stanju ili od kojih nije bilo traženo da daju određene dijelove informacije saradnicima

BBD-ja /IDC – prim. S. Č./, što je rezultiralo nepotpunošću određenih stavki u bazi podataka". Na osnovu citiranog stanovišta dâ se zaključiti kako je Baza podataka dobra, ali da je problem nastao u prikupljanju podataka, te da su podaci koji nedostaju u Bazi podataka posljedica nedostataka prikupljenih podataka i u okviru njih nedostatnost određenih stavki.

Prethodno iznijeti stav ukazuje nam da Baza podataka nije kreirana na osnovu instrumentarija prikupljanja podataka, kao sastavnog dijela naučnoistraživačkog projekta, kao ni to da su podaci prikupljani na osnovu vlastitog instrumentarija, koji se zasniva na teorijsko-logički valjanim definicijama pojmova (i njihovim klasifikacijama) i utvrđenih indikatora o varijablama i predmetu istraživanja. Sve ovo navodimo kao ozbiljne nedostatke koji se ne bi dogodili da je istraživanje realizirano na bazi vlastitog naučnoistraživačkog projekta i da su podaci prikupljani na osnovu instrumentarija kao sastavnog dijela istraživačkog projekta, a koji je osnov i za kreiranje baze podataka, zajedno sa planom sređivanja i obrade podataka. Ovako su ocjene parcijalne, segmentarne, nepovezane, itd., pa je neshvatljiva ocjena u kojoj se kaže da je Baza podataka IDC-a dobra, a da su nedostatni podaci, nakon čega se konstatuje koliko nedostaje stavki iskazanih kvantitativnim podacima, numerički – u procentima da bi bili potpuni? Razumljivo da se analiza zasniva na raščlanjivanju cjeline na dijelove (pojedine segmente) i da se daje ocjena po pojedinim segmentima. Međutim, ne može biti prihvatljiva, odnosno pozitivna konačna ocjena o Bazi podataka i kvalitetu podataka, ukoliko su u prethodnom stavu iznijete naše ozbiljne primjedbe. Stječemo utisak da je Baza podataka konstruisana potpuno nezavisno od projekta kao osnova njenog konstituisanja, a da su podaci dobijeni od raznih izvora samo "udjeveni" u Bazu podataka. Glavni razlog ovog najozbiljnijeg nedostatka u ovom dijelu Izvještaja je nepostojanje vlastitog pretežno naučno-empirijskog istraživanja, već preuzimanje (neprovjereno) podataka iz drugih sekundarnih, pa i tercijarnih izvora i njihovo ugrađivanje u navedenu bazu, da bi potom došli do konačne brojke, koju autori nazivaju minimalnom ocjenom broja žrtava, primjenom proste komparacije i postupaka selekcije eliminisanjem duplikata imena žrtava.

*

* *

P. Ball, E. Tabeau i Ph. Verwimp posebnu pažnju su posvetili pitanju ***statusa žrtava***. I oni, kao E. Tabeau i J. Bijak 2003, te IDC 2005. i 2007, razlikuju dva pojma: ***civil*** i ***vojnik***, što nije u skladu sa odredbama međunarodnog humanitarnog prava.

Autori ocjene ukazuju da se izvještaj IDC-a, pri utvrđivanju statusa žrtava ("**civilno-vojnog statusa**"), koji se u bazi podataka IDC-a naziva "**status u ratu**", "**temelji na službenim vojnim listama i drugim relevantnim izvorima**", navodeći kako je, s tim u vezi, osoblje IDC-a "posjetilo 366 vojnih i civilnih grobalja, prikupilo knjige i fotografije vojničkih spomenika" i druge odgovarajuće izvore, "koji su korišteni kako bi se odlučilo o statusu pojedinca". Pri tome su autori naglasili da je "status u ratu" "očito strogo zasnovan na raspoloživim izvorima i nisu se donosile proizvoljne odluke u vezi sa kodiranjem".

Govoreći o izvorima, autori razlikuju vojne i civilne izvore, te zaključuju kako "'**status u ratu' pokazuje izvještaje o žrtvama u vojnim naspram civilnih izvora**", pri čemu je, po njima, "**oko 40% žrtava prijavljeno kao civili, a 60% kao vojnici (uključujući policajce)**". Rezultat korištenja takvih izvora, uglavnom službenih "vojnih" spiskova u kojima je osnovni kriterij prijavljivanje pojedinaca po osnovu statusa (civil i "vojnik"), jeste veći broj "vojnih" u odnosu na civilne žrtve, što je pogrešno dimenzioniranje, grubo pojednostavljivanje i očigledno i evidentno falsifikovanje..

Autori gube iz vida činjenicu da službeni "vojni" spiskovi određenih oružanih formacija, nastali nakon završetka agresije, ne predstavljaju primarne i relevantne izvore. Oni, istine radi, navode kako je IDC, pored službenih vojnih spiskova, koristio i "druge relevantne izvore". Međutim, autori ne navode koji su to relevantni izvori, pri čemu se može zaključiti da oni "službene vojne spiskove" tretiraju kao relevantne izvore, što u suštini nije tačno. U osnovi "službenih vojnih spiskova" određeni su osnovni bitni izvori (npr. redovni i vanredni borbeni izvještaji) koji imaju status primarnih, a "službeni vojni spiskovi" su izvedeni sekundarni

izvori. Ukoliko je potpuna indukcija i produktivna sinteza pravilno izvedena, onda se za tačnost i istinitost podataka, sadrživim u sekundarnim izvorima, može reći da je vjerovatna.

U analiziranim tekstovima autori često koriste pojam, odnosno termin **relevantan**, naprimjer: **relevantni izvori**, **relevantni podaci**, pri čemu im nije jasan sadržaj i značenje pojma relevantan i on zadržava opće pojmovno određenje i opće značenje, koje se i u složenom jezičkom izrazu specifikuje, ali ne konkretizuje. Naprimjer: ukoliko koristimo pojam **relevantno**, on ukazuje na značenje bitnog o čemu govorimo, a u iskazivanju složenih predmeta, sa dvije ili više riječi, kao što je **relevantan izvor** podataka ili drugi **relevantni izvori**. Ovi iskazi ukazuju na značenje bitnih izvora podataka, u čemu je iskazana specifikacija sa terminom **izvori podataka**, ali nije izvršena i konkretizacija izvora podataka. U savremenoj metodološkoj literaturi, a ni u istraživačkoj praksi, nije poznata klasifikacija izvora na vojne i civilne. Također je važno istaći činjenicu da nadgrobni spomenici jesu, uglavnom, relevantni izvor podataka o materijalnim činjenicama koje nam govore da je u grobu sahranjen ljudski leš i da na nadgrobnom spomeniku stoje podaci koji omogućavaju saznanje o sahranjenoj osobi, njenom imenu i prezimenu, imenu oca ili majke, datumu rođenja i datumu smrti, ali ni u kom slučaju oni ne sadrže, odnosno ne omogućavaju saznanja o statusu sahranjenih lica. Prema tome, to jest identifikacioni podatak, ali ne, kako smo rekli, i podatak o statusu.

U nastavku ovog teksta osvrnut ćemo se na još jedan veoma frekventan pojam i njegovo značenje koje nam omogućava formiranje određenog zaključka. Radi se o pojmu **prijavljivanje** – **prijavljen** u procesu prikupljanja podataka od određenih subjekata – lica koja prikupljaju podatke, s ciljem utvrđivanja statusa žrtava. Upotreba termina **prijavljen** ili **prijavljivanje**, što je, pored ostalog, IDC radio i na osnovu "*Kartona žrtve*", ukazuje nam na značenje nepoznavanja osnovnih postulata i postavki naučnog istraživanja. Da bismo ovo objasnili, naše zamjerke svode se na sljedeće:

- prvo, nepoznavanje pravila definisanja i definicija pojmova u procesu naučnog istraživanja, njihove uloge i funkcija;

- drugo, nepoznavanje odnosa definicije pojma i njegove klasifikacije sa instrumentima pribavljanja podataka, kao i nepoznavanje odnosa indikatora, instrumenata i procedure istraživanja;
- treće, korištenje navedenog pojma ima subjektivno značenje koje nije objektivizirano zahtjevima određenih kriterija, te zahtijeva intersubjektivnu provjerljivost, te se tako dobijeni podaci ne mogu smatrati pouzdanim i vjerodostojnim, čak i da su dobijeni na najvaljaniji način. Tako su mnoge civilne žrtve **prijavljene** kao vojne, odnosno kao borci, što ne odgovara faktičkoj društvenoj situaciji. Uostalom, na to su ukazali i autori ocjene Baze podataka IDC-a, tvrdeći da im je "**skrenuta pažnja na to da su neke žrtve koje su prijavljene kao vojnici na službenim vojnim spiskovima također mogle biti prijavljene kao civili u civilnim izvorima i obratno**". Dva su razloga, po autorima, za to: prvo, "organi vlasti mogli su sačiniti neke vojne evidencije kao odgovor na zahtjeve rođaka poginulih radi stjecanja posmrtnih beneficija iza umrlog" i drugo, "možda su neke porodice smatrale da im je čast sahraniti svoje umrle među braniteljima na vojnim grobljima ili objaviti njihova imena na listi branitelja čak i ako stvarne okolnosti smrti nisu obavezno vezane za borbu". Takva praksa, tvrde autori, "vjerovatno dovodi do **prevelikog broja prijavljenih vojnika**, a **premalog broja prijavljenih civila** u izvorima", što ne odgovara činjeničnom stanju.

Status žrtava moguće je utvrditi korištenjem relevantnih izvora, a njihovu relevantnost pokazuju svojstva podataka, karakteristike dokumenata, mjesto i vrijeme nastanka dokumenata i autor dokumenta, čime se postiže vjerodostojnost podataka koje takvi izvori obezbjeđuju. Svakom ozbiljnom istraživaču poznato je da svi izvori ne pružaju tačne i vjerodostojne podatke, te da u nekim izvorima čak postoje pogrešni i netačni podaci, namjerno falsifikovani podaci, kao i da se praktikuju mehanizmi kontrole podataka i postupci ocjene valjanosti podataka. Tek na osnovu navedenog može se pristupiti završnoj analizi podatka i testiranju hipoteza u projektu istraživanja na osnovu prikupljenih i obrađenih podataka. Nažalost, IDC je, bez ikakvog kritičkog pristupa i iz sekundarnih izvora,

preuzimao "evidencije vojnika", koje su, po autorima, "općenito kompletnije" i tretirao ih kao gotove rezultate, na što su, s pravom, ukazali i autori ocjene Baze podataka IDC-a.

Polazeći od ocjene da je "**poboljšanje evidencije civila sada najviši prioritet**", autori ocjene tvrde da analizu Baze podataka IDC-a "**prema 'statusu u ratu' treba odložiti dok raspoloživi podaci ne budu bolji o civilima**". Stoga autori tvrde da "**vojne evidencije i civilni izvori trebaju biti ponovo pregledani i, ako je moguće, revidirani**" i da treba popraviti "**kompletnost evidencija civila koje su sada obilježene kao manje kompletne**". Iako su autori ocjene Baze podataka IDC-a akademski korektno ukazali na ozbiljne nedostatke navedene baze podataka i potrebu njene revizije, ona je preko nekih sarajevskih medija predstavljena kao vjerovatno konačni rezultat istraživanja i vrhunski domet naučnog rada,[57] te se s spravom postavlja pitanje kompetentnosti ("pojedinih" predstavnika) medija za iskazivanje evaluacije o naučnosti predstavljenih rezultata.

Duboko svjesni pogrešaka i nedostataka "**evidencije gubitaka stanovništva**" IDC-a i znajući za odredbe međunarodnog humanitarnog prava o statusu žrtava: *CIVIL* i *BORAC* (a ne CIVIL i VOJNIK), P. Ball, E. Tabeau i Ph. Verwimp su posebno istakli kako je "**važno naglasiti da 'status u ratu**'" IDC-a "**ne pruža ispravan uvid u vezi sa žrtavama palim u borbenim i neborbenim situacijama**". Takva odrednica IDC-a ("status u ratu") "**nas ne obavještava o legitimnim žrtvama međunarodnog humanitarnog prava ili zakona ratovanja, jer je 'status u ratu' jednostavno mjera toga da li je neka osoba pripadnik vojno-policijske formacije u vrijeme smrti ili ne ili je općenito bila branitelj ili civil**", te "**kao takva ona nudi dobar oslonac za daljnje specifičnije istraživanje pitanja vezanih za ukupnost žrtava u borbi ili proporcionalni broj civilnih gubitaka**", tvrde autori.

Autori Baze podataka IDC-a su, po P. Ballu, E. Tabeau i Ph. Verwimpu, bili "**sasvim svjesni navedenih razlika**", te su pokušali "**da bace nešto svjetla na pitanja 'borac naspram ne-borac'**". Međutim, taj pokušaj IDC-a, po navedenim autorima, "**u ovoj fazi ne može biti**

57 "DANI ", 29. juni 2007, str. 14.

uspješno okončan pošto je dio nedostajućih vrijednosti o statusu borca (stradanje nivo 2) oko 96%, što diskvalificira korištenje te stavke u bilo kakvoj analizi".

Očigledno da je sa tog stanovišta "evidencija gubitaka stanovništva" IDC-a tipičan **primjer falsifikata**. Upravo iz tih razloga broj i procent civila manji su u odnosu na borce i obrnuto. To također potvrđuje činjenicu da IDC nije vršio nikakva istraživanja, već je samo **preuzeo postojeće evidencije različitih subjekata**, sačinio kumulativni spisak žrtava, unutar kojeg je izvršena komparacija, te postupkom selekcije i metodom eliminacije isključio tzv. duplikate i došao do broja "ubijenih i nestalih".

Ista je situacija i sa stavkom "**uzrok smrti – vojna formacija**". Naime, IDC je, po autorima, imao namjeru da pruži odgovor i na pitanje "koja je vojna formacija izazvala smrt žrtve". Međutim, ni u tome nije uspio, jer, po autorima, "**ponovo 85% vrijednosti u ovoj stavci nedostaje**", zbog čega "**to u ovoj fazi onemogućava njeno korištenje**". Također je i dio Baze podataka IDC-a "**koji se tiče masovnih grobnica (oko 2.217 žrtava prijavljenih kao ekshumirane iz masovnih grobnica) u velikoj mjeri nekompletan**".[58] IDC je prilično neuvjerljivo autorima analize iznio razloge korištenja podataka o masovnim grobnicama na način "**da u ovoj fazi ekshumacije nisu predviđene za analizu, te da imaju tek pomoćnu ulogu u Bazi podataka**".

---

[58] Patrick Ball – Ewa Tabeau – Philip Verwimp, BOSANSKA KNJIGA MRTVIH: OCJENA BAZE PODATAKA, SAŽETI PREGLED, 14. juni 2007. godine, str. 4. S tim u vezi, autori ukazuju na činjenicu da je "ukupan broj ljudskih ostataka ekshumiranih iz masovnih grobnica (pet ili više setova ostataka) u Bosni i Hercegovini na kraju 2005. godine prijavljen kao 10.790 od Federalne komisije za traženje nestalih. Taj ukupni broj identificiranih osoba bio je niži (zbog pomiješanih ostataka i identifikacije koja još nije bila na raspolaganju), te iznosi 8.724 osobe. Te brojke ne uključuju statistike koje daju vlasti Republike Srpske, niti one koje je dala hrvatska komponenta Federalne komisije. U ovom trenutku statistika je mnogo viša" (Isto, str. 4-5).

*

* *

Baza podataka IDC-a, po P. Ballu, E. Tabeau i Ph. Verwimpu, "**predstavlja izuzetno dostignuće svih onih koji su radili na ovom projektu**". Tu ocjenu autori u daljem tekstu negiraju davanjem smjernica za "**daljnje aktivnosti vezane za ovaj izvor**". Naime, oni navode da treba poboljšati kvalitet informacija i povećati njihov obim, "**provjerom evidencija koje još nisu označene kao aktivne i kompletne**". Taj će zadatak, po autorima, uzeti dosta vremena, ali je, po njima, svakako izvodiv. Međutim, "**najpoželjniji posao**" koji, po autorima, "**treba uraditi**" je potvrda Baze podataka IDC-a u poređenju sa drugim izvorima, kao što su Popis stanovništva iz 1991. i baze podataka o smrtnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj.[59] Zaista je neshvatljivo kako je uopće moguće govoriti o identitetu žrtava i vjerodostojnosti istraživanja bez korištenja navedenih izvora, a posebno Popisa stanovništva iz 1991. Ti su izvori, kao i glasački spiskovi iz 1997/1998. i iz 2000. godine, nezaobilazni. Uostalom, te su izvore koristili E. Tabeau i J. Bijak u svojim istraživanjima. Nažalost, navedeni izvori za IDC su nepoznanica.

Ukazujući na navedene izvore, autori Ocjene naveli su izvore "**podataka o žrtvama rata u Bosni i Hercegovini**", koji su po njima, "**općenito ekstenzivni**", i broj evidencija, odnosno broj žrtava u tim izvorima. U suštini je riječ o evidencijama određenih društvenih subjekata. To su:

- baza podataka o smrtnosti Federacije Bosne i Hercegovine, uspostavljena 2002, od **Federalnog zavoda za statistiku** u Sarajevu: oko 25.000 "evidencija vezanih za rat" i 50.000 "evidencija vezanih za prirodnu smrt";
- baza podataka o smrtnosti Republike Srpske, uspostavljena 2005. od **Statističkog zavoda Republike Srpske u Banjoj Luci**: oko

59 Isto.

16.000 “evidencija vezanih za rat” i 50.000 “evidencija vezanih za prirodnu smrt”;

- spisak nestalih osoba Međunarodnog komiteta crvenog krsta (ICRC): oko 22.000 evidencija;
- spiskovi nestalih lica, uključujući komisije za traženje nestalih Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, zatim spisak Međunarodne komisije za nestala lica (ICMP) u Sarajevu, te nekoliko objavljenih spiskova, kao što su Prijedor i druge općine;
- “službene i vojne liste poginulih boraca i vojnog i policijskog osoblja ministarstava odbrane Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske: oko 50.000 evidencija”;
- evidencije ekshumiranih i identifikovanih lica komisija za traženje nestalih Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, te ICMP;[60]
- “Popis porodičnih domaćinstava u Sarajevu, urađen sredinom 1994.”[61] (Oko 6.000 evidencija vezanih za smrt u Sarajevu do sredine 1994)”;
- mnoge druge liste raznih nevladinih organizacija, te
- baza podataka “BOSANSKE KNJIGE MRTVIH”.[62]

Navodeći spomenute i korištene izvore koji sadrže i kvantitativne pokazatelje, autori s pravom konstatuju da je “**svaki od navedenih izvora nezaobilazan u traženju odgovora na specifična pitanja na koja želi odgovoriti dati izvor**”, naglašavajući da “**kada se radi o statistici**

---

[60] Isto, str. 6. S tim u vezi, autori navode: “Samo oni koji su identificirani metodologijom uspoređivanja DNK nedavno su dosegle broj od 8.000 u Bosni i Hercegovini” (Isto).

[61] Isto. Riječ je o empirijskim istraživanjima Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

[62] Isto. Autori misle na podatke udruženja građana MAG iz Sarajeva, koji se čuvaju u Institutu za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

ili broju žrtava u ratu, nijedan od tih izvora, ako se koristi sam, ne može se smatrati dovoljnim". S tim u vezi, oni konstatuju da nijedan od tih izvora "**ne može stoga biti smatran kompletnim i nepristrasnim u pogledu statistike žrtava rata u Bosni 1992-1995.**" i iznose tvrdnju da je Baza podataka IDC-a "**daleko najveći i najkompletniji izvor u ovom kontekstu**".[63]

Ova ocjena da je Baza podataka IDC-a "**daleko najveći i najkompletniji izvor**" podataka "**o žrtvama rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995.**" u suprotnosti je sa gore navedenim tvrdnjama P. Balla, E. Tabeau i Ph. Verwimpa. To je **izvedeni sintetički zbir podataka iz različitih izvora**, odnosno **kompilacija različitih nepotpunih podataka iz različitih izvora**, na osnovu koje nije moguće utvrditi (ukupan) broj žrtava, kao što su to utvrdili i autori ocjene Baze podataka, a posebno njihov status. Dakle, na osnovu navedenog izvora nije moguće utvrditi istinu o žrtvama genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća. Tim prije što P. Ball, E. Tabeau i Ph. Verwimp konstatuju da će se "**najbolja približna procjena o istini dobiti iz rezultata dobijenih iz mnogih različitih izvora i na temelju mnogih različitih metodoloških pristupa**".[64]

Nakon što su proučili Bazu podataka IDC-a, autori su je, "sretni", preporučili za korištenje, u različite svrhe, pri čemu su, pored ostalog, naglasili da je riječ o metodološki ispravnoj statistici o "žrtvama rata u Bosni i Hercegovini".[65] I ova njihova ocjena nikako ne stoji i ona je, pored ostalog, u suprotnosti sa njihovim ozbiljnim primjedbama IDC-u u vezi sa statusom i konačnim brojem žrtava.

---

63 Isto, str. 6. S tim u vezi, autori također navode da je Baza podataka IDC-a "jedinstven i dragocjen izvor, te zaslužuje istaknuto mjesto među izvorima o žrtvama rata u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995" (Isto, str. 7). I u dijelu teksta, u kome preporučuju Bazu podataka IDC-a, autori ponovo naglašavaju da je riječ o izvoru podataka o žrtvama (Isto, str. 7).

64 Isto.

65 Isto, str. 7. Bazu podataka IDC-a autori preporučuju i radi "**unapređenja procesa pomirenja u Bosni i Hercegovini kroz iznošenje transparentne i metodološki ispravne statistike o žrtvama rata u Bosni i Hercegovini**", za koju kada se prezentira (statistika) treba "**naglasiti potrebu distinkcije između minimalnih brojeva i kompletnijih procjena**" (Isto).

Autori, također, preporučuju "**propagiranje pristupa i metodologije primijenjenih u uspostavi**" Baze podataka IDC-a. Propagirati pogrešan pristup i nepostojeću metodologiju je zaista apsurd. Konstrukcija historijske istine i obrazovanje mladih istraživača na Bazi podataka IDC-a, o čemu govore autori, evidentni je i očigledni falsifikat i pogrešan pristup. Sličnog su karaktera i preporuke o "**propagiranju potrebe poređenja**" Baze podataka sa drugim izvorima podataka o žrtvama, događajima i "epizodama rata", kao i korištenje Baze podataka IDC-a "**u svrhu vođenja istražnih faza priprema suđenja na međunarodnim i/ili domaćim sudovima u predmetima koji se tiču kršenja međunarodnog humanitarnog prava**", te "**u svrhu akademskog istraživanja, uključujući i vještačenje i svjedočenja u sudskim postupcima**".[66]

[66] Isto.

III

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Zaključna razmatranja

Nakon iznošenja naučno-teorijskih postulata i metodološkog pristupa istraživanju žrtava genocida i drugih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, pregleda dosadašnjih rezultata istraživanja žrtava u Republici Bosni i Hercegovini, analitičkih osvrta na određene rezultate istraživanja, te kritičkog osvrta na ocjenu Baze podataka IDC-a, izvodimo cjelovitu teorijsku sintezu saznanja i njihovih bitnih nedostataka koji umanjuju pouzdanost, vjerodostojnost i svrsishodnost, primjerenu potrebama i zahtjevima naučne i društvene prakse.

Pažnja istraživača usmjerena je na naučno istraživanje kojim se nastoji doći do saznanja o ukupnom broju žrtava genocida, što zahtijeva otkrivanje, konstatovanje i utvrđivanje odredbi i svojstava kvaliteta pojave – predmeta istraživanja i njihovo kvantifikovanje, dimenzioniranje, rasprostiranje, trajanje, učestalost, intenzitet i dr. Ovom pitanju pažnju posvećuju skoro sve nauke i naučne discipline u okviru svojih predmeta nauke i predmeta istraživanja.

Svakako, navedeno pitanje poseban je predmet interesovanja, bez izuzetka, skoro svih istraživača, iz razloga što ono direktno, ali i odloženo u bližoj i daljoj budućnosti, ima nesumnjivo velike posljedice na razvoj, oporavak i stabilnost društva, društvene zajednice i države.

Polazeći od izloženih postulata, na kojima se zasniva pristup interesovanju, saznanju i istraživanju, i u Bosni i Hercegovini navedena pitanja u toku i nakon agresije i genocida su od izuzetno visokog interesovanja, kako nauke tako i politike, i to domaće i međunarodne.

Kroz ova završna razmatranja korisnicima ovog teksta skrećemo pažnju na razloge zbog kojih njihovu pažnju i promišljanje usmjeravamo na pitanja ukupnog broja i statusa žrtava zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Ova pitanja su, ili se mogu posmatrati, u odnosu

uslovljenosti i međuzavisnosti, jer u ukupnom broju žrtava je i pitanje statusa žrtava, što, pored ostalog, uključuje i pitanje povećanog mortaliteta i značajno smanjenog prirodnog priraštaja stanovništva, koji su u neposrednoj vezi sa oružanim sukobom, odnosno agresijom i genocidom.

Nije potrebno užu akademsku javnost, pa čak i širu, odnosno najširu, upozoravati na izuzetnu suptilnost i složenost pristupa i istraživanja ovih problema.

Istraživanja ima raznih vrsta i njima se bave razni subjekti, sa različitim motivima i interesima. Svako od njih je istovremeno određeni društveni i politički odnos između istraživača i istraživanih ili subjekata i objekata istraživanja.

Istraživanje ima svoj naučni i društveni značaj, naučne i društvene ciljeve, naučnu i društvenu opravdanost.

Istraživanje ukupnog broja žrtava teških povreda međunarodnog humanitarnog prava i njihovog statusa u Bosni i Hercegovini je složenije, jer se odgovorima na ova pitanja obezbjeđuju istovremeno i argumenti za teze o karakteru oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini na kraju XX stoljeća i saznanju o osvajačkim i genocidnim namjerama agresorâ i njihovih kolaboracionista.

Predmet analitičkog osvrta bila su posebno prezentirana saznanja i podaci E. Tabeau i J. Bijaka, te evidencije evidencija IDC-a, kao i kritički osvrt na ocjenu Baze podataka IDC-a od P. Balla, E. Tabeau i Ph. Verwimpa.

U završnom dijelu teksta sintetički ćemo ukazati na bitne nedostatke navedenih saznanja i mogućnosti manipulacija u naučnoj, društvenoj i političkoj praksi zbog tih nedostataka, kao i otvaranju mogućnosti dalekosežnih posljedica na bosanskohercegovačko društvo i državu Bosnu i Hercegovinu.

Prvi, najkrupniji i najozbiljniji nedostatak prethodno navedenih autora ogleda se u nenaučnom pristupu istraživanja i utvrđivanja ukupnog broja žrtava. Svako ozbiljno naučno istraživanje zasniva se na urađenom naučnoistraživačkom projektu, koji je verifikovan kroz proces, odnosno etapu predistraživanja. Naučnoistraživački projekt rješava pitanje naučne

zasnovanosti i naučnog pristupa istraživanju, kao i načinu organizovanja i realizacije naučnog istraživanja. U naučnom dijelu projekta rješavaju se pitanja: utvrđivanje problema istraživanja i iz njega izvođenje predmeta istraživanja, u okviru kojeg se prezentiraju raznovrsna saznanja, ukazujući na njihov status, karakter i početnu i polaznu ulogu u procesu saznanja, definišu se osnovni bitni kategorijalni pojmovi i vrši se njihova klasifikacija, navode se stvarni operacionalni činioci predmeta istraživanja, navodi prostorna i vremenska odredba istraživanja, te disciplinarnost istraživanja. Zatim se iz predmeta izvode i utvrđuju ciljevi istraživanja – naučni i društveni, te iz predmeta istraživanja, a u skladu sa naročito naučnim ciljevima, izvode i iskazuju hipoteze i indikatori predmeta, stava hipoteza i varijabli.

Poseban segment u naučnom dijelu, pored hipoteza i indikatora, jeste način istraživanja, kroz koji se iskazuje naučna paradigma i teorijsko-metodološki pristup istraživanju, vrsta i tip istraživanja, zatim metode istraživanja, izvori podataka i saznanja i uzorak istraživanja, ukoliko se istraživanje ne radi na osnovu uzorka, odnosno navodi se i naglašava se da se radi o potpunom posmatranju. Završni dio naučnog dijela iskazuje naučnu i društvenu opravdanost istraživanja. Drugi dio projekta, organizaciono-operativni, sadrži i obuhvata planove istraživanja (terminski, kadrovski i plan materijalno-tehničkih i finansijskih sredstava), planove sređivanja i obrade podataka i instrumentarij čija se izrada zasniva na označenim i navedenim činiocima predmeta istraživanja, definisanim i klasifikovanim pojmovima o realitetima – činiocima predmeta istraživanja, varijablama i indikatorima stavova pojedinačnih hipoteza.

Iako smo u naučnom pristupu istraživanja ukupnog broja žrtava ukazali na neka od bitnih pitanja kojima se bavi naučnoistraživački projekt, na kojem se zasniva naučno istraživanje, ovom prilikom ukazujemo na projekt istraživanja, njegov značaj i ulogu u organizaciji, usmjeravanju, vođenju i realizaciji istraživanja i prezentiranju naučnih rezultata, sa ukazivanjem na njihovu naučnu i društvenu svrsishodnost i primjenljivost. Razlozi zbog kojih to činimo vrlo su ozbiljni, jer su se kod navedenih autora i subjekata pojavile mnogobrojne greške u procesu koji u osnovi nije naučni pri utvrđivanju ukupnog broja žrtava – neposrednih i posrednih u okviru kojeg je posebno pitanje statusa žrtava. Sva se saznanja moraju

zasnivati na odgovarajućim argumentima i moraju biti izložena intersubjektivnoj provjerljivosti, a koja je u funkciji utvrđivanja istinitosti saznanja. Zbog toga smo i vršili određena poređenja saznanja do kojih su došli E. Tabeau i J. Bijak, na jednoj, i IDC, na drugoj strani, pri čemu su se pokazale značajne razlike u procjenama ukupnog broja žrtava i njihovog statusa. Ono što posebno zabrinjava jesu razlike u ukupnom broju i statusu žrtava, a identično definisani predmet istraživanja, korišteni izvori, metode i postupci saznanja vrlo su slični. Prema procjeni E. Tabeau i J. Bijaka ukupan **minimalan** broj žrtava je 102.622 lica, od čega 55.261 civil i 47.360 "vojnika", a prema evidenciji IDC-a broj "ubijenih i nestalih" je 97.207, od čega 57.523 "vojnika" i 39.684 civila. Broj (minimalni) žrtava (iz 2003.), prema E. Tabeau i J. Bijaku, je za 5.415 veći u odnosu na evidenciju IDC-a, pri čemu je broj "vojnika", prema IDC-u, za 10.163 veći od rezultata (minimalnih) E. Tabeau i J. Bijaka.

Nije moguće potpunije, dublje i šire saznanje o ukupnom broju žrtava – neposredno i posredno - i njihovom statusu, bez saznanja o svim definisanim kategorijama žrtava i njihovim bitnim sociodemografskim obilježjima. Nažalost, E. Tabeau i J. Bijak, kao i IDC, svu pažnju i aktivnosti usmjeravaju na saznanja o ukupnom broju žrtava – ubijenih/nestalih i pitanju njihovog statusa, na osnovu čega se vidi da je definicija bitnih pojmova – kategorija žrtava i njihov status, te oblici zločina i način izvršenja zločina, njima potpuna nepoznanica, što uključuje i pitanje sociodemografskih obilježja.

Jedno od osnovnih pitanja o kojem želimo nešto ozbiljnije saznati ili istražiti je pitanje neophodnosti elementarnih polaznih i početnih saznanja o njemu – naučnih, naučno-teorijskih, stručnih i drugih. Kako možemo nešto istraživati, a bez prethodnih osnovnih saznanja o tome ili bez dovoljno jasne predstave o tome, što je posebno karakteristično za IDC. Ne ulazeći u daljnje razvijanje navedenih stavova, posebno nas zabrinjava činjenica da se ti rezultati predstavljaju kao skoro konačni, a ono skoro koristimo jer oni govore da još nedostaje možda nekoliko hiljada žrtava i onda su to konačni. Nećemo ulaziti u polemiku etičnosti ovakvih iskaza i vrijeđanja pijeteta žrtve, ali ovom prilikom želimo iznijeti značajan porast tzv. prirodnog mortaliteta u bosanskohercegovačkom društvu, ne samo u vrijeme agresije nego naročito i poslije agresije i genocida, na što nam ukazuje statistika o povećanju smrtnosti naročito

značajnog broja mladih i relativno mladih ljudi, od nekarakterističnih uzroka smrti (kancerogena oboljenja, srčani i moždani udari, pojava porasta suicida, duševnih oboljenja, PTSP i enormnog porasta sociopatoloških pojava i problema koji razaraju prirodno socijalno tkivo do agresije prilično zdravog bosanskohercegovačkog društva. Ono što možemo reći je to da ovo sigurno nije Božiji dar, nego svoje korijene i uzroke ima u izvršenoj agresiji i genocidu i dugoročnim posljedicama koje su one proizvele u bosansko-hercegovačkom društvu i državi.

*

* *

Posebno značajno, vrlo složeno i suptilno pitanje je utvrđivanje *statusa žrtava* (*civil – borac*). Ovo pitanje, odnosno problem, ima značaj i za nauku, posebno savremenu političku i vojnu historiju, i za društvenu i političku praksu. Sa stanovišta nauke utvrđeni status žrtava jedne ili druge kategorije može poslužiti kao argument u potvrđivanju hipoteze u projektu istraživanja o karakteru oružanog sukoba, dok sa stanovišta društvenog života status žrtve doprinosi ostvarivanju određenih prava i beneficija porodica žrtava.

U utvrđivanju statusa žrtve (žrtava), odnosno utvrđivanju da li je ubijena ili ranjena osoba civil ili borac i obrnuto, relevantna dokumentacija iz vremena oružanog sukoba (međunarodnog ili unutrašnjeg karaktera) od krucijalnog je značaja i bez nje se ne može potpunije, tačnije i istinitije ostvariti saznanje o statusu. U slučaju Bosne i Hercegovine to su, primjera radi, svakodnevni **redovni** i/ili **vanredni borbeni izvještaji**. U vezi sa tim, navest ćemo jedan konkretan empirijski primjer, koji se odnosi na Vojsku Republike Srpske, kolaboracionističku vojsku Savezne Republike Jugoslavije, odnosno jednu od tri strategijsko-operativnih sastava Vojske Jugoslavije. Naime, Komanda Sarajevsko-romanijskog korpusa (Istureno komandno mjesto – IKM-1 selo Nišići), Str. pov. br. 20/15-2/47/2, 3. oktobra 1994. godine Glavnom štabu Vojske Republike Srpske, Komandi Sarajevsko-romanijskog korpusa u Lukavici i Komandi

Drinskog korpusa dostavila je **Vanredni borbeni izvještaj**, u kome izvještava da su njihove snage "uz upotrebu svih raspoloživih sredstava izvele snažan napad na objekat Polom koji su zauzele i produžile napad prema Moševačkom brdu. U izvedenom napadu neprijatelju su naneseni znatni gubici i zaplenjeno dosta naoružanja i municije ...".[66]

U toku **borbenih dejstava** prilikom zauzimanja objekta Polom Vojska Republike Srpske imala je sljedeće gubitke:

"A) POGINULI:

1. DOROSLOVAČKI MILAN, STARIJI VODNIK IZ ZVORNIKA, DK /Drinski korpus – prim. S.Č./
2. VUKOVIĆ GORAN, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
3. RIKIĆ RISTO, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
4. AVRAMOVIĆ ZDRAVKO, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
5. NN /"ROČKO"/, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
6. KRAJIŠNIK ZORAN, *BORAC* IZ 1. LPBR, SRK /Prva laka pješadijska brigada Sarajevsko-romanijskog korpusa – prim. S.Č./
7. JEDAN *BORAC* IZ 1. RPBR SRK /Prva Romanijska pješadijska brigada Sarajevsko-romanijskog korpusa – prim. S.Č./ ZA KOJEG JOŠ NEMAMO POIMENIČNE PODATKE.

---

66 Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Komanda SRK /Sarajevsko-romanijskog korpusa/, IKM-1, s. Nišići, Str. pov. br. 20/15-2/47/2, 3. oktobar 1994, *Vanredni borbeni izvještaj sa stanjem u 22,00 časova* – Glavnom štabu VRS i drugima.

Mnoštvo je takvih relevantnih dokumenata, s kojima raspolažu i druge oružane snage. U vezi sa Armijom Republike Bosne i Hercegovine, primjera radi, ukazujemo na "*Večernje izvještaje*" 502. Slavne brdske brigade Armije Republike Bosne i Hercegovine, od 14. januara i 17. februara 1994, u kojima se navodi da su "**jedinice izvodile aktivna b/d**" /borbena dejstva – primj. S. Č./, prilikom čega je u (dejstvima) nekoliko boraca ubijeno i ranjeno (Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Armija Republike Bosne i Hercegovine, 502. Slavna brdska brigada, 14. januar 1994. – Komandi 5. korpusa; Isto, Armija Republike Bosne i Hercegovine, 502. Slavna brdska brigada, 17. februar 1994. – Komandi 5. korpusa).

B) TEŽE RANJENI:

1. SAVIĆ MIĆO, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
2. SIMOVIĆ DRAGAN, *BORAC* IZ ZVORNIKA, DK
3. MOR IGOR, RUS IZ 1. RPBR SRK
4. GAVRILOVIĆ BORO, *BORAC* IZ 1. RPBR SRK".[67]

Iz navedenog primjera nesumnjivo se može zaključiti da, polazeći od odredbi međunarodnog humanitarnog prava, navedena lica imaju **status borca**, a ne **status civila**. Međutim, za mnoga lica koja su u službenim spiskovima oružanih formacija evidentirana kao poginuli "vojnici", koje su koristili E. Tabeau i njeni saradnici, te IDC, ne mogu se otkriti i identifikovati u prethodno navedenim relevantnim izvorima – dokumentima, te se za njih ne može tvrditi da su borci, odnosno po E. Tabeau, J. Bijaku i IDC-u – vojnici, jer se radi o licima koja imaju status civila. To je, kao što smo već vidjeli, kako naučno nedopustivo tako i pravno pogrešno.

*

* *

U nastavku zaključnih razmatranja ukazat ćemo na neke bitne nedostatke istraživanja E. Tabeau i J. Bijaka, kao i "evidencije gubitaka stanovništva" IDC-a, navodeći i ilustrujući ih konkretnim primjerima:

- nije urađen naučnoistraživački projekt, na bazi kojeg se organizuje i sprovodi vlastito pretežno naučno-empirijsko istraživanje;
- nije u dovoljnoj mjeri definisan predmet istraživanja, u kojem se izlažu postojeća saznanja o predmetu istraživanja, navode i definišu kategorijalni pojmovi i izvedeni pojmovi i daje njihova klasifikacija, niti su jasno utvrđeni činioci sadržaja predmeta istraživanja,

[67] Isto.

a različito se navodi i vremensko određenje predmeta istraživanja, što je karakteristično za IDC;

- nedostatak valjanih naučnih definicija, korištenih pojmova i termina i njihove klasifikacije, kao osnove izrade instrumenata prikupljanja podataka (definisanje kategorija žrtava, pojmova – civil, vojnik, borac, status lica, oblici zločina, način izvršenja zločina, uzrok smrti i dr.), a koji omogućavaju otkrivanje i identifikacije realiteta društvene stvarnosti;
- neuvažavanje zakona istinitog mišljenja predmeta – zakona stalnosti i razvojnosti predmeta istinitog mišljenja, što se naročito odnosi na pojam statusa lica – borac i mogućnosti promjene njegovog statusa, te stvarnog, odnosno faktičkog statusa lica u trenutku izvršenja zločina;
- nepoznavanje uloge i značaja izvora podataka u pogledu njihove valjanosti i pouzdanosti, što je doprinijelo nekorištenju primarnih izvora podataka, koji su relevantni u smislu njihove potpunosti, pouzdanosti, vjerodostojnosti i istinitosti saznanja koje oni nude. Osnovni kriterij za primarnost izvora su autor dokumenta, sadržaj, autentičnost, vjerodostojnost, način nastajanja i svrha korištenja (namjena), te mjesto i vrijeme nastanka dokumenta. To su, prije svega: ratni i operativni dnevnici jedinica, redovni i vanredni borbeni izvještaji, bilteni dnevnih događaja, razni izvještaji o događajima, evidencioni list jedinica o pogibiji/ranjavanju, knjige dežurstava jedinica, te dokumenti zdravstvenih ustanova o ubistvu (potvrda o smrti) ili ranjavanju i pogrebnih društava o smrti i dr.;
- u utvrđivanju statusa žrtava istraživači E. Tabeau i J. Bijak, te IDC, nisu koristili ključnu i autentičnu dokumentaciju (različite provenijencije), bez koje je apsolutno nemoguće dati valjan odgovor na ovo pitanje;
- nepostojanje vlastitog instrumenta kojim se prikupljaju podaci, a na osnovu kojeg se, zajedno sa planom sređivanja i obrade podataka, stvaraju nužne osnove kreiranja baze podataka, u koju se kontinuirano ili/i sukcesivno unose podaci;

- nepoznavanje metoda prikupljanja podataka i njihov nepravilan izbor, te nesavjesna, nekritička i neodgovorna primjena u procesu prikupljanja podataka;
- nepostojanje obrazovanih i obučenih lica – terenskih istraživača, koji se angažuju u procesu prikupljanja podataka. Zapažamo da se radi, ne samo o nepostojanju terenskih istraživača već i profesionalnih naučnih radnika, koji se, definisanim predmetom, njegovim segmentima ili aspektima i metodom, trajno i sistematski bave;
- nekritičko i posredovano preuzimanje podataka iz različitih spiskova određenih subjekata, koji su ih sačinili, uglavnom, za vlastite potrebe i svrhe;
- E. Tabeau i J. Bijak, kao i IDC, koristili su pretežno iste izvore podataka, koji imaju karakter sekundarnih, pa čak i tercijarnih izvora, na osnovu kojih su iskazani bitno različiti rezultati, kako u iskazivanju kvalitativnih odredbi predmeta istraživanja – status lica, tako i njihovih kvantitativnih odredbi – ukupan broj žrtava;
- IDC je u početku svoje djelatnosti od Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima "preuzeo" oko 75.000 imena "ubijenih i nestalih", da bi u periodu od 19. aprila 2004. do 21. juna 2007, tj. za tri godine i dva mjeseca, evidentirao novih 22.207 imena "ubijenih i nestalih". Ukupne rezultate tuđeg i svog rada IDC je predstavio sumarnom evidencijom – evidencijom evidentiranog, pri čemu nisu ispoštovane odredbe i zahtjevi osnovnih analitičkih metoda naučnog mišljenja i istraživanja;
- istraživanje koje su sprovodili E. Tabeau i J. Bijak, kao i vođenje sumarne evidencije o "ljudskim gubicima" IDC-a, je, uglavnom, finansirala Vlada Norveške;
- naknadna evidencija o "ljudskim gubicima" IDC-a je u funkciji djelimične potvrde rezultata istraživanja E. Tabeau i J. Bijaka sa njihovim naročitim angažovanjem u promoviranju IDC-a, odnosno baze podataka IDC-a, o "ljudskim gubicima";
- poseban problem ogleda se u činjenici kompariranja rezultata istraživanja (navedenih subjekata) zbog teškoće definisanja općeg

komparabila kao osnove komparacije. Istraživanje E. Tabeau i J. Bijaka ima svojstva naučnog istraživanja, dok je "istraživanje" Udruženja IDC tipičan primjer diletantskog istraživanja. Shodno tome, odsustvo komparabila onemogućava ili znatno otežava proces međusobne komparacije rezultata predmetnih istraživanja, te s toga i ne čudi pojavljivanje kvalitativno-kvantitativnih razlika u rezultatima istraživanja navedenih subjekata;

- nažalost, bitno je istaći da ni kod E. Tabeau i J. Bijaka, a ni kod IDC-a, ne nalazimo objavljena imena žrtava sa odgovarajućim identifikacionim podacima, čime je skoro u potpunosti isključena mogućnost intersubjektivne provjere i međusobne komparacije podataka, kojom se obezbjeđuje njihova istinitost;
- predstavljeni i opisani način rada IDC-a očigledno nema odlike naučnoistraživačkog rada, nije realizovan na osnovu naučnoistraživačkog projekta, nije zahtijevao kvalifikovani i obrazovani istraživački kadar i posebne finansije. Ovakav pristup i način rada mogao je i može primijeniti svaki pojedinac ili/i organizacija i doći do rezultata koji su slični ili isti rezultatima IDC-a. Tako se, primjera radi, samo u toku jednog dana mogu prikupiti podaci (preuzeti spiskovi) u elektronskoj formi, na osnovu kojih se može uraditi baza podataka od nekoliko desetina hiljada (i nekoliko stotina hiljada) različitih imena žrtava;
- imajući u vidu naručioce i finansijere istraživanja E. Tabeau i J. Bijaka i IDC, angažovane istraživače, dobijene rezultate, pristup istraživanju, uloge angažovanih subjekata, njihove funkcije i zadatke, itd., upućuje na vjerovatan zaključak da je IDC samo segment i istureno odjeljenje jednog šireg međunarodnog političkog projekta.

IV

IZVORI I LITERATURA

A) I Z V O R I

ARHIV Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo;

ANNEX TO THE CONVENTION, LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, Den Haag, October 18th 1907;

BILTEN Instituta za zdravstvenu zaštitu Sarajevo - Republički štab za zdravstvo i socijalnu bezbjednost, Sarajevo, 1996;

CONVENTION CONCERNING THE PROTECTION OF THE WORLD CULTURAL AND NATURAL HERITAGE, UNESCO, Paris 1972;

CONVENTION ON THE PROHIBITION OF THE USE, STOCKPILING, PRODUCTION AND TRANSFER OF ANTI-PERSONNEL MINES AND ON THEIR DECTRUCTION, Ottawa 1997;

CONVENTION WITH RESPECT TO THE LAWS AND CUSTOMS OF WAR ON LAND, IV - *The Laws and Customs of War on Land*, Den Haague, 1907;

COUNCIL OF EUROPE, PARLIAMENTARY, ASSEMBLY*, RECOMMENDATION,* 1056 (1987);

DOPUNSKI PROTOKOL I UZ ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AUGUSTA 1949. GODINE O ZAŠTITI ŽRTAVA MEĐUNARODNIH ORUŽANIH SUKOBA;

DOPUNSKI PROTOKOL II UZ ŽENEVSKE KONVENCIJE OD 12. AUGUSTA 1949. GODINE O ZAŠTITI ŽRTAVA NEMEĐUNARODNIH ORUŽANIH SUKOBA;

ENCYCLOPEDIA BRITANNICA, London/New York, 2007;

ENCYCLOPEDIA OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW (EPIL), Den Haag 1984.-2006;

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS, u predmetima: *Kurt versus Republic of Turkey* – Kurt protiv Republike Turske (Case – Optužba 24276/94, *Verdict* – Presuda 25. maja 1998); *Tas versus*

Republik of Turkey – Taš protiv Republike Turske (*Case* – Optužba 24396/94, *Verdict* – Presuda 14. novembar 2000); *The Republic of Cyprus versus Republic of Turkey* – Republika Kipar protiv Republike Turske (Case – Optužba 25781/94, *Verdict* – Presuda 10. maja 2001);

EUROPEAN PARLIAMENT, RESOLUTION ON MISSING PERSONS IN CYPRUS, P6 - TA (2007) 0081, March 15th 2007;

EVROPSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH PRAVA I TEMELJNIH SLOBODA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1950. GODINE;

Frederic De Mulinen, PRIRUČNIK O RATNOM PRAVU ZA PRIPADNIKE ORUŽANIH SNAGA, *Međunarodni komitet Crvenog križa*, Ženeva, 1987;

GENOCIDE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, A HEARING BEFORE THE COMMISSION ON SECURITY AND COOPERATION IN EUROPE, U. S. Congress, One Hundred Fourth Congress, Commission on Security and Cooperation in Europe, Washington DC, April 4th 1995, Doc. No. CSCE 104-1-4;

HUMANITARNO PRAVO, ŽENEVSKE KONVENCIJE I DODATNI PROTOKOLI, *Ministarstvo vanjskih poslova Bosne i Hercegovine i Nezavisni biro za humanitarna pitanja*, Sarajevo, 1996;

ICRC, ADVISORY SERVICE ON INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, MISSING PERSONS AND THEIR FAMILIES: *Recomendations for drafting national legislation*, Geneva, 2003;

ICRC - INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, DIRECT PARTICIPACION IN HOSTILITIES UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, *Report prepared by the International Committee of the Red Cross*, Geneva, September 2003;

ICRC, XXIV INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED CROSS – 1981, *RESOLUTION II*;

ICRC, XXV INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED CROSS – 1986, *RESOLUTION XIII*;

ICRC, XXVII INTERNATIONAL CONFERENCE OF THE RED

CROSS AND RED CRESCENT – 1999, *RESOLUTION I*;

ICRC, IMPLEMENTATION ON GENERAL OBJECTIVE 1 OF THE AGENDA FOR HUMANITARIAN ACTION: RESPECT AND RESTORE THE DIGNITY OF PERSONS MISSING AS A RESULT OF ARMED CONFLICT OR OTHER SITUATIONS OF ARMED VIOLENCE AND OF THEIR FAMILIES, Doc. 30IC/07/10.1.1/REV1, Geneva, 2007;

ICTY - THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA, THE STATUTE, 1993;

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu BLAŠKIĆ.

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu GALIĆ.

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu JELISIĆ;

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KRNJOJELAC;

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KUNARAC;

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu KUPREŠKIĆ;

ICTY, Prvostepena presuda u predmetu TADIĆ;

ICTY, TUŽILAC PROTIV KRSTIĆA, PRESUDA, Hag, 2. avgusta 2001, par. 18.

ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, Ewa, Tabeau, Marcin, Zoltkowski i Jakub, Bijak, *Ljudski gubici tokom 'opsade' Sarajeva od 10. septembra 1992. do 10. augusta 1994*, Izvještaj o istraživanju za potrebe predmeta STANISLAV GALIĆ (IT-98-29-I), Hag, 10. maj 2002;

ICTY, TUŽILAC PROTIV STANISLAVA GALIĆA, PRESUDA I MIŠLJENJE, Hag 5. decembar 2003;

ICTY, Tabeau, Ewa, Bijak, Jakub, i Lončarić, Neda, *Broj žrtava u opsadi Sarajeva od aprila 1992. do decembra 1995*, *Studija o stopi smrtnosti na osnovu osam velikih izvora podataka*, Izvještaj vještaka pripremljen za predmet SLOBODAN MILOŠEVIĆ - BOSNA I HERCEGOVINA (IT-02-54), Hag, 18. august 2003;

ICTY, Tužilaštvo, Helga Brunborg – Ewa Tabeau i Arve Hetland,

NESTALI I MRTVI IZ SREBRENICE: IZVJEŠTAJ I SPISAK IZ 2005, Izvještaj vještaka u predmetu Vujadin Popović, Hag, 16. novembar 2005;

ICTY, *Obraćanje sudije Fausta Pocara, predsjednika ICTY-a, pravnim savjetnicima ministarstva inostranih poslova zemalja članica Ujedinjenih nacija*, Den Haag, 31. oktobar 2007;

INTER-AMERICAN CONVENTION ON FORCED DISAPPEARANCE OF PERSONS, Juny 9th 1994, Belem (Brazil);

INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *ANNUAL REPORT* 2006, Geneva, 2006;

INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *RULES OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW*, Geneva, 2004;

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, *ELEMENTS OF CRIMES*, U. N. Doc. PCNICC/2000/1/Add. 2 (2000);

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND HUMAN RIGHTS, *World Campaign for Human Rights*, No. 13, Washington, DC, 2007;

KONVENCIJA O IZBJEGLICAMA S PRIPADAJUĆIM PROTOKOLIMA OD 1951. I 1966. GODINE;

KONVENCIJA O NEZASTARIJEVANJU RATNIH ZLOČINA I ZLOČINA PROTIV ČOVJEČNOSTI OD 1968. GODINE;

KONVENCIJA O SPRJEČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE;

KONVENCIJA PROTIV TORTURE I DRUGIH SUROVIH, NELJUDSKIH I PONIŽAVAJUĆIH POSTUPAKA ILI KAŽNJAVANJA OD 1987. GODINE;

∴ LEGAL ASSISTANCE ITEMS, u: *The Army Lawyer*, No. 1, 1973;

∴ MEĐUNARODNI SUD ZA RATNE ZLOČINE NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE, *Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava i Hrvatski pravni centar*, Zagreb, 1995;

∴ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО В ДОКУМЕНТАХ, Москва 2001;

NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME SUR LE TERRITOIRE DE L'EX YUGOSLAVIA - *Rapport préparé par M. Tadeusz Mazowiecki*, Rapporteur Spécial de la Commission des Droits de l'homme sur la situation des droits de l'homme en ex Yugoslavia, A/47/666-S/24809, November 17th 1992;

NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME SUR LE TERRITOIRE DE L'EX YUGOSLAVIA - *Rapport préparé par M. Tadeusz Mazowiecki*, Rapporteur Spécial de la Commission des Droits de l'homme sur la situation des droits de l'homme en ex Yugoslavia, A/47/666-S/24809, E/CN4/1992/S-1/9, August 28th 1992;

NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Troisiéme rapport periodique* ...., E/CN. 4/1994/6, August 26th 1993;

NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Sixiéme rapport periodique* ...., E/CN.4/1994/110, February 21th 1994;

NATIONS UNIES, SITUATION DES DROITS DE L'HOMME DANS LE TERRITOIRE DE L'EX YOUGOSLAVIE, *Neuviéme rapport periodique ...,* A/49/641-S/1994/1252, November 4th 1994;

∴ NEDOVRŠENI MIR: *Izvještaj Međunarodne komisije za Balkan, Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava*, *Pravni centar*, Zagreb;

OAU │ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY│ SETS INQUIRY INTO RWANDA GENOCIDE, *Africa Recovery*, Vol. 121, August 1998;

PERIMETER REPORT, *Vietnam and All Veterans of Brevard*, July 2007.

POVELJA ORGANIZACIJE UJEDINJENIH NACIJA OD 1945. GODINE;

PROPISI O PRIMJENI PRAVILA MEĐUNARODNOG RATNOG PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ, *Naredba i Uputstvo*, SSNO, Beograd, 1988;

REPORT OF THE SELECT COMMITTEE THE ON POW/MIA AFFAIRS UNITED STATES SENATE, *Report* 103-1, 103-1d *Congress 1st Session*, January 13th 1993;

REZOLUCIJA GENERALNE SKUPŠTINE UJEDINJENIH NACIJA, 47/121, od 18. decembra 1992, A/RES/47/121, 91. plenarno zasjedanje, Situacija u Bosni i Hercegovini, S. Čekić, M. Kreso i B. Macić, GENOCID U SREBRENICI, "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*, Sarajevo, 2000;

∴ *REZOLUCIJE VIJEĆA SIGURNOSTI UN O BOSNI I HERCEGOVINI*, *Press centar A RBiH*, Sarajevo, 1995;

RIMSKI *STATUT* MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA OD 17. JULA 1998, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 6. mart 2003;

STATUT MEĐUNARODNOG KRIVIČNOG SUDA ZA TEŠKE POVREDE MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA NA PODRUČJU BIVŠE JUGOSLAVIJE OD 1991. GODINE – ANNEX REZOLUCIJE SAVJETA SIGURNOSTI 827, 25. maj 1993;

STATUT NIRNBERŠKOG SUDA OD 1946. GODINE;

THE HAGUE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN THE EVENT OF ARMED CONFLICT OF 14 MAY 1954;

THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS, *International REVIEW of the Red Cross*, vol 87, No. 857, Geneva, March 2005;

Udruženje Istraživačko dokumentacioni centar Sarajevo, Prezentacija rezultata projekta "LJUDSKI GUBICI U BOSNI I HERCEGOVINI 91-95", Sarajevo, 21. juni 2007;

Udruženje "Žena-žrtva rata", Sarajevo, 3. juni 2004, *Izjava Tife Andelije*;

UJEDINJENE NACIJE, *KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA OD 9. DECEMBRA 1948. GODINE*;

∴ UNFINISHED PEACE, REPORT OF THE INTERNATIONAL COMMISSION ON THE BALKANS, Washington D.C., 1996;

UNITED NATIONS, COMMISSION FOR HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION ON THE QUESTION OF ENFORCED OR VOLUNTARY DISAPPEARANCE*, 2002/41, April 23th 2002;

UNITED NATIONS, COMMISSION FOR HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION*, 1994/72, March 9th 1994;

UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION* 60/2002;

UNITED NATIONS, COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, *RESOLUTION ON MISSING PERSONS*, 2000/60;

UNITED NATIONS, COMMITTEE FOR HUMAN RIGHTS - Odluke po optužbama: *E. Quinteros Almeida and the Eastern Republic of Urugvay* – E. Quinteros Almeida i Istočna Republika Urugvaj (CCPR/C/19/D/107/1981, July 21st 1981); *Bautista de Aureliana and Republic of Columbia* – Bautista de Aureliana i Republika Kolumbija (CCPR/C/31/D/563/1993); *Bleier and the Eastern Republic of Urugvay* - Bleier i Istočna Republika Urugvaj (CCPR/C/16/D/30/1978, March 29th 1982);

UNITED NATIONS*, GENERAL ASSEMBLY, DECLARATION ON THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE*, DOC. A/RES/47/133, December 18th 1992;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *INTERNATIONAL CONVENTION FOR THE PROTECTION OF ALL PERSONS FROM ENFORCED DISAPPEARANCE*, December 20th 2006;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 3314 (XXIX), December 14th 1974;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 3220/1977;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION ON DISAPPEARED PERSONS*, 33/173, December 20th 1978;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION*, 46/242, August 25th 1992, *THE SITUATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA*;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 50/193/1995, December 22th 1995;

UNITED NATIONS, GENERAL ASSEMBLY, *RESOLUTION* 55/116/200, December 4th 2000;

UNITED NATIONS, OFFICE OF THE HIGH COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS, NEPAL, *Investigations into violations of international humanitarian law in the context of attacks and clashes between the Communist Party of Nepal (Maoist)*;

UNITED NATIONS, SECURITY COUNCIL, *RESOLUTION* 1034/1995, December 21st 1995;

UNITED NATIONS, *COMMISSION OF EXPERTS ESTABLISHED PURSUANT TO SECURITY COUNCIL RESOLUTION 780 (1992): Investigating Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia*;

UNITED NATIONS, *COMMISSION ON HUMAN RIGHTS, SITUATION OF HUMAN RIGHTS THE TERRITORY OF FORMER YUGOSLAVIA*, *Report on the situation of human rights in the teritory of the former Yugoslavia by Mr. Tadeusz Mazowiecki*, E/CN 4/1993./50, February 10th 1993;

UNITED STATES DISTRICT COURT, MIDDLE DISTRICT OF FLORIDA, TAMPA DIVISION, UNITED STATES OF AMERICA v. SAMI AMIN AL-ARIAN I DRUGI, No: 8 : 03-CR-77-T- 30-TBM, April 21st 2005, Tampe (Florida) 2005;

UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA OD 10. DECEMBRA 1948. GODINE;

VLADA REPUBLIKE SRPSKE, KOMISIJA ZA ISTRAŽIVANJE DOGAĐAJA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995, 2007, *DODATAK IZVJEŠTAJU OD 11. JUNA 2004. O DOGAĐAJIMA U I OKO SREBRENICE OD 10. DO 19. JULA 1995*, Banja Luka, 15. oktobar 2004;

ZAKON O NESTALIM LICIMA BOSNE I HERCEGOVINE, *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, br. 50, Sarajevo, 9. novembar 2004;

∴ ZBIRKA PROPISA O OSNOVNIM PRAVIMA *boraca, sa komentarom Zakona o osnovnim pravima vojnih invalida i porodica palih boraca*, Beograd, 1984;

ŽENEVSKA KONVENCIJA ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA RANJENIKA I BOLESNIKA U ORUŽANIM SNAGAMA U RATU OD 12. AVGUSTA 1949. GODINE;

ŽENEVSKA KONVENCIJA ZA POBOLJŠANJE POLOŽAJA RANJENIKA, BOLESNIKA I BRODOLOMNIKA ORUŽANIH SNAGA NA MORU OD 12. AVGUSTA 1949. GODINE;

ŽENEVSKA KONVENCIJA O POSTUPANJU SA RATNIM ZAROBLJENICIMA OD 12. AVGUSTA 1949. GODINE;

ŽENEVSKA KONVENCIJA O ZAŠTITI CIVILNIH LICA ZA VRIJEME RATA OD 12. AVGUSTA 1949. GODINE;

ŽENEVSKE KONVENCIJE O ZAŠTITI ŽRTAVA RATA OD 12. AUGUSTA 1949, Beograd, 1962;

www.danas.co.yu/20070811/hronika2.html;

www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3αp2=3αcode=hyαcase=91αk=f4;

www.icj-cij.org/docket/files/91/10685.pdf?PHPSESESSID=bfc893d9f7cf10 1f58fc2b3612b65f3, SVJEDOČENJE JEAN PAUL SARDONA *pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu 24. marta 2006*;

www.idc.org.ba/fmail/karton_zrtve.html, Udruženje ISTRAŽIVAČKO DOKUMENTACIONI CENTAR Sarajevo, *Uputstvo za popunjavanje obrasca* i *Karton žrtve*;

www.idc.org.ba/projekti//gubicistanovnistva.html, Udruženje ISTRAŽIVAČKO DOKUMENTACIONI CENTAR Sarajevo, "GUBICI STANOVNIŠTVA 91-95",17. januar 2006;

www.unitedhumanrights.org/Genocide/bosnia_genocide.htm.

B) L I T E R A T U R A

Abresch, William, A HUMAN RIGHTS LAW OF INTERNAL ARMED CONFLICT: THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN CHECHNYA, *Center for Human Rights and Global Iustice Warking Paper Extraundicial Executions Series*, No 4, New York, 2005.

Andrassi, Juraj, MEĐUNARODNO PRAVO, *Školska knjiga*, Zagreb, 1978;

Badjaoui, Muhammed, LE CINQUANTENIEME ANNIVERSAIRE DE LA CIJ: u RECUEIL DES COURS-COLLECTED COURSES, Den Haag, 1996;

Bassiouni, Dr M. Cherif i drugi, HISTORIJAT EKSPERTNE KOMISIJE UJEDINJENIH NACIJA, u: GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova Međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini 1991-1995, održanog u Bonu od 31. augusta do 4. septembra 1995. godine, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 1997;

Bećirović, Asaf, PODACI VRIJEDNI 10 MILIONA DOLARA, *Lice i naličje zahtjeva Mirsada Tokače, direktora Istraživačko dokumentacionog centra*, *Oslobođenje*, 19. januara 2006;

Blum, Rony, Stanton, Gregori H., Sagi Shira i Richter, Elihu D., 'ETHNIC CLEANSING' BLEACHES THE ATROCITIES OF GENOCIDE, *European Journal of Public Health*, Oxford, 2007.

Bošnjović, Ilijas - Smajkić, Arif, STANOVNIŠTVO I DEMOGRAFSKI GUBICI, u: ZDRAVSTVENO-SOCIJALNE POSLJEDICE RATA U BOSNI I HERCEGOVINI (peto izdanje), Sarajevo, 1997.

Bošnjović, Ilijas, ŽRTVE RATA NE MOGU SE REDUCIRATI SAMO NA BROJ POGINULIH, *Oslobođenje*, *POGLED*, Sarajevo, 21. januar 2006;

Boyle, Francis, Re : STATISTICS. An (on-line) commentary, in : *Bufalo Archives of the Tribunal Watch*, May 23-25th 1997.

Boyle, Francis A., THE BOSNIAN PEOPLE CHARGE GENOCIDE: PROCEEDINGS AT THE INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE CONCERNING BOSNIA V. SERBIA ON THE PREVENTION AND PUNISHMENT OF THE CRIME OF GENOCIDE, Amherst, Massachusetts, 1996;

Bruneteau, Bernard, LE SIÈCLE DES GENOCIDES, Violences, massacres et processus genocidaires de l'Armeniene an Rwanda, *Armand Colin*, Paris, 2004;

Bulajić, Milan, JASENOVAC – RADNI LOGOR ILI SISTEM USTAŠKIH LOGORA GENOCIDA, u: JASENOVAC – SISTEM HRVATSKIH USTAŠKIH LOGORA GENOCIDA (1941.-1945.), Zbornik radova: Druga međunarodna konferencija Jasenovac – sistem hrvatskih ustaških logora genocida (1941.-1945.), Banja Luka – Donja Gradina, 8.-10. maja 2000, *Dokumentacioni centar Republike Srpske za istraživanje ratnih zločina*, Banja Luka, 2002;

Bulatović, Radomir, KONCENTRACIONI LOGOR JASENOVAC S POSEBNIM OSVRTOM NA DONJU GRADINU, *Svjetlost*, Sarajevo, 1990;

Burg, Steven L., GENOCIDE IN BOSNIA-HERZEGOVINA?, u: Samuel Totten, William S. Parsons i Israel W. Charny, CENTURY OF GENOCIDE: EYEWITNESS ACCOUNTS AND CRITICAL VIEWS, New York, 1997;

Cameron, Linds, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND THE REGULATION OF PRIVATE MILITARY COMPANIES, Basel Institute on Governance, Basel, February 2007;

Carey, John – Dunlap, William – Pritchard, John, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE ORIGINS, New York 2003;

Carey, John – Dunlap, William – Pritchard, John, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE CHALLENGES, New York, 2004;

Carey, John – Dunlap, William – Pritchard, John, INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW: THE PROSPECTS, New York, 2006;

Charny, Israel, GENOCIDE – THE CAPTIVATING LEMKIN WORD THE WORLD HAS LEARNED TO USE AS AN OVERAR-

CHING GENERIC CONCEPT WITH DEFINED MULTIPLE SUB-CATEGORIES, Hiroshima, 2004;

Cigar, Norman, GENOCIDE IN BOSNIA: THE POLICY OF "ETHNIC CLEANSING", *College Station*, Texas, 1995;

Cushman, Thomas - Meštrović, Stjepan, THIS TIME WE KNEW: WESTERN RESPONSES TO GENOCIDE IN BOSNIA, New York, 1996;

Čekić, Smail, THE AGGRESSION ON BOSNIA AND GENOCIDE AGAINST BOSNIACS 1991 - 1993, *Institute for the Research of Crimes Against Humanity and International Law*, Sarajevo, 1995;

Čekić, Smail, HAŠKI TRIBUNAL - HAGUE TRIBUNAL, *Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca*, Sarajevo, 1996;

Čekić, Smail – Kreso, Muharem – Macić, Bećir, GENOCID U SREBRENICI "SIGURNOJ ZONI" UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995, *Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2000.

Čekić, Smail, THE AGGRESSION AGAINST THE REPUBLIC OF BOSNIA AND HERZEGOVINA - Planning, Preparation, Execution, *Institute for the Research of Crimes Against Humanity and International Law*, Sarajevo, 2005;

Čekić, Smail, "STATISTIKA ŽRTAVA" MIRSADA TOKAČE NIJE NAUČNO RELEVANTNA, *Utvrđivanje ljudskih i materijalnih žrtava*, *Oslobođenje*, *POGLED*, Sarajevo, 14. januar 2006.

Daillier, Patrick – Pellet, Alain, DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Paris, 2002;

Degan, Vladimir Đuro, MEĐUNARODNO PRAVO, *Pravni fakultet*, Rijeka, 2000;

Dupuy, René-Jean, ACTION HUMANITARE, u: HUMANITARIAN LAW OF ARMED CONFLICT, Den Haag 1991;

Dimitrijević, Vojin, LJUDSKA PRAVA, Beograd, 1997;

Donnelly, Jack, UNIVERSAL HUMAN RIGHTS IN THEORY AND PRACTICE, drugo izdanje, *Cornell University Press*, Ithaca, New York, 2003;

Duraković, Nijaz, I ŠKORPIONI SU "FOTOGRAFIRALI", *Sumnjiva statistika Mirsada Tokače*, *Oslobođenje, POGLED,* Sarajevo, 28. januar 2006;

Fachamps, Marcel, SOLIDARITY NETWORKS IN PREINDUSTRIAL SOCIETIES: RATIONAL PEASANTS WITH A MORAL ECONOMY, u: *Economic Developmentand Cultural Change*, No 41, October 1992;

Feierstein, Daniel, EL GENOCIDIO COMO PRÁCTICA SOCIAL, Buenos Aires, 2007;

Fein, Helen, TESTING THEORIES BRUTALLY, u: George J. Andreopoulos, GENOCIDE: CONCEPTUAL AND HISTORICAL DIMENSION, Philadelphia, 1994;

Fleck, Dieter - Bothe, Michael, THE HANBOOK OF INTERNATIONAL LAW IN ARMED CONFLICTS, New York, 1999;

Fleck, Dieter - Bothe, Michael, THE HANDBOOK OF HUMANITARIAN LAW IN ARMED CONFLICTS, Oxford, 2001;

Goehner, Thomas B., INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND THE GENEVA CONVENTIONS, *The American national Red Cross*, Washington, DC, 2006;

Goldstein, Ivo, HRVATSKA POVIJEST, *Novi Liber*, Zagreb, 2003;

Gozze Vuko – Gučetić, PARLAMENTAR, VOJNA ENCIKLOPEDIJA, sv. 6, Beograd, 1973;

Gutman, Roy, A WITNESS TO GENOCIDE, New York, 1993;

Higgins, Noelle, THE APPLICATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW TO WARS OF NATIONAL LIBERATIONS, *Journal of Humanitarian Assistance*, New York, April 2004;

Hirsch, Herbert, GENOCIDE AND POLITICS OF MEMORY, *The University of North Carolina Press*, Chapel Hill, 1995;

Idrizović, Nagorka, GRAĐANSKI RAT NA MALA VRATA, *Prilozi za biografiju IDC, Oslobođenje*, *POGLED*, Sarajevo, 11. februar 2006;

Kalamujić, Azhar, BROJ UBIJENIH NE MIJENJA DOKAZE O GENOCIDU, *Oslobođenje*, 10. februar 2006;

Kenney, George, THE BOSNIAN CALCULATION, *New York Times Magazine*, 23. april 1995;

Lemarchand, René, COMPARING THE KILLING FIELDS: RWANDA, CAMBODIA AND BOSNIA, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003;

Maas, Peter, LOVE THY NEIGHBOR: A WAR STORY, New York, 1996;

Malcolm, Noel, POVIJEST BOSNE, Kratki pregled – prijevod djela: BOSNIA A SHORT HISTORY, Erazmus Gilda – Novi Liber – DANI, Zagreb – Sarajevo, 1995;

Maxwell, Mark Davids "Max", THE LAW OF WAR AND CIVILIANS ON THE BATTLEFIELD: ARE WE UNDERMINING CIVILIAN PROTECTION?, *Military Review*, September-October 2004;

Melson, Robert, PARADIGMS OF GENOCIDE: THE HOLOCAUST, THE ARMENIAN GENOCIDE, AND CONTEMPORARY MASS DESTRUCTIONS, *Annals of the American of Political and Social Sciences*, Vol. 548, November 1996;

Mennecke, Martin – Markusen, Eric, THE INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL FOR THE FORMER YUGOSLAVIA AND THE CRIME OF GENOCIDE, u: GENOCIDE: CASES, COMPARISONS AND CONTEMPORARY DEBATES, *The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies*, Kopenhagen, 2003;

Mennecke, Martin – Markusen, Eric, GENOCIDAL VIOLENCE IN BOSNIA AND HERZEGOVINA, u: Samuel Totten, CENTURY OF GENOCIDE, Drugo izdanje (u štampi) i dr.);

Mešić, Muhamed, THE FACE OF THE NEIGHBOUR: COEXISTENCE, LEGALITY AND SOCIAL JUSTICE IN POST – GENOCIDE BOSNIA, *SEGUNDO ENCUENTRO INTERNACIONAL ANÁLISIS DE LAS PRACTICAS SOCIALES GENOCIDAS*, De Europa a America Latina y mas alla : la continuidad de las practicas sociales genocidas, Universidad Nacional de tres de Febrero, Buenos Aires, 20. - 22. Noviembre 2007;

Mešić, Muhamed – Marchaird, Alvin, "ŽRTVE" GENOCIDA ILI DEMOGRAFSKOG AMATERIZMA, *Oslobođenje*, *POGLED*, Sarajevo, 8. juli 2006;

Milosavljević, Slavomir - Radosavljević, Ivan, OSNOVI METODOLOGIJE POLITIČKIH NAUKA, *Službeni glasnik*, Treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, 2005;

Munoz-Rojas, Daniel – Fresard, Jean Jacques, ORIGINES DU COMPORTEMENT DANS LA GUERRE: COMPRENDRE ET PREVENIR LES VIOLATIONS DU DIH, u: FAITS ET DOCUMENTS/ ICRC, Geneva, 2004;

Newyk, Donald L., THE COLUMBIA GUIDE TO THE HOLOCAUST, New York, 2000;

Pellet, Alain u: REVUE GÉNÉRALE DU DROIT INTERNATIONAL PUBLIC, Ottawa/Paris, 1984;

Pellet, Alain, DROIT INTERNATIONALE PUBLIC, Pariz, 2003;

Perazić, Gavro, MEĐUNARODNO RATNO PRAVO, Beograd, 1966;

Power, Samantha, A PROBLEM FROM HELL: AMERICA AND THE AGE OF GENOCIDE, New York, 2002;

Prašo, Murat, DEMOGRAFSKE POSLJEDICE RATA 1992-1995, *MOST*, br. 93, Mostar, mart-april 1996;

Provost, René, INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS AND HUMANITARIAN LAW, Cambridge, 2002;

Radović, Bora, JUGOSLOVENSKI RATOVI 1991.-1999. I NEKE OD NJIHOVIH DRUŠTVENIH POSLEDICA, u: TORTURA U RATU, POSLEDICE I REHABILITACIJA, Beograd, 2004;

Rieff, David, SLAUGHTERHOUSE: BOSNIA AND THE FAILURE OF THE WEST, New York, 1995;

Rigney, Daniel, THE METHAPORICAL SOCIETY: AN INVITATION TO SOCIAL THEORY, Lanham, 2001;

Rothwell, David R., LEGAL OPINION ON THE STATUS OF NON-COMBATANTS AND CONTRACTORS UNDER INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND AUSTRALIAN LAW, Canberra, decembar 2004;

ROUNDTABLE ON CUSTOMARY INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW AND ITS RELEVANCE FOR THE INTEROPERABILITY OF ARMED FORCES, Geneva, February 1st-2nd 2007;

Sajjad, Tazreena, ADDRESSING THE GRAY AREAS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW, New York, 2001;

Sardon, Jean-Paul, DEMOGRAPHIC CHANGEIN THE BALKANS SINCE THE END OF THE 1980'S, *Population: An English Selection*, Vol. 13, No. 2 (2001);

Sells, Michael, THE BRIDGE BETRAYED: RELIGION AND GENOCIDE IN BOSNIA, Berkeley, 1996;

Shermer, Michael i Grobman, Alex, DENYING HISTORY: WHO SAYS THE HOLOCAUST NEVER HAPPENED AND WHY DO THEY SAY IT ?, Los Angeles, 2000;

Spaight, James Maloney, WAR RIGHTS ON LAND, London 1911;

Tabeau, Ewa - Bijak, Jakub, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995 ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS", *Europian Journal of Population*, Springer, 2005;

Termiz, Dževad, METODOLOGIJA DRUŠTVENIH NAUKA, Sarajevo, 2003;

Tomas, Raju, DEHUMANIZING A NATION THE BALKAN CONFLICT AND INTERNATIONAL REACTION, u: E. Tabeau i J. Bijak, WAR-RELATED DEATHS IN THE 1992-1995. ARMED CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA : A CRITIQUE OF PREVIOUS ESTIMATES AND RECENT RESULTS, *European Journal of population*, Springer, 2005;

Tuđman, Franjo, BESPUĆA POVIJESNE ZBILJNOSTI, Zagreb, 1989;

Valentino, Benjamin A., FINAL SOLUTIONS: MASS KILLING AND GENOCIDE IN THE 20TH CENTURY, *Cornel University Press*, Ithaca, New York, 2004, str. 77;

Žerjavić, Vladimir, TRAGIČNA BILANCA ..., *GLOBUS*, br. 370, Zagreb, 9. januar 1998.